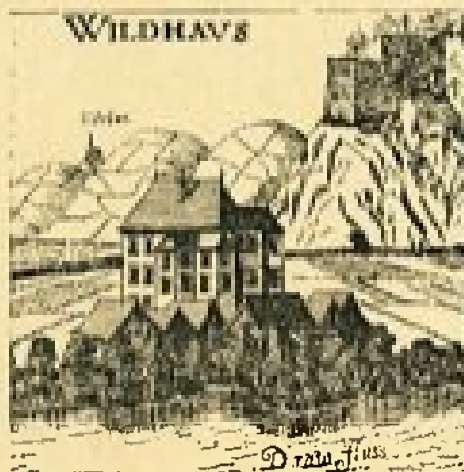

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
8. (XLIII.) LETNIK 1972
DRUGI ZVEZEK

1972

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata **Historical Abstracts in America:
History and Life**

Abstracts of articles in this journal are included in **Historical Abstracts and America:
History and Life**

Na prednji strani platne je fotografija Vischerjeve ribe graščine Viltuš leta 1681
(Jože Mlinarič: Gosposčina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588, str. 221)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija Maribor, Mladinska 9

Redakcija tega zvezka je bila končana marca 1972

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

Stanko Pahič

ANTIČNE GOMILE PRI VUČJI GOMILI

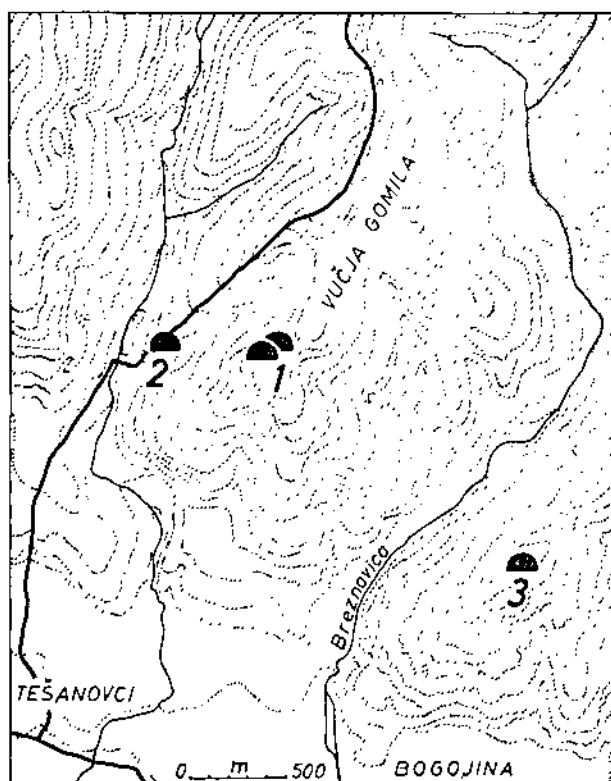
Leta 1962 je Pomurski muzej v Soboti imel na voljo nekaj denarja za arheološka izkopavanja na svojem delovnem območju. Odločili so se za sondiranje gomil v Vučji gomili, vodstvo izkopavanj pa je prevzel podpisani, ker v soboškem muzeju niso imeli lastnega arheologa. Vsega skupaj je trajalo delo na terenu osem sončnih oktobrskih dni. Prijazno pomoč sta pri tem izkazovala predvsem šolski upravitelj Baligač in njegova žena, ki sta poskrbela za delavce, postregla s hrano in dala na voljo celo lastno stanovanje. Tako je bilo omogočeno nemoteno raziskovanje, zato se obema na tem mestu najto-pleje zahvaljujem.

Sondirali smo tri izmed domnevno šestih gomil. Po zaključnih kopanjih smo najdbe prenesli v soboški muzej, pozneje pa so jih v Pokrajinskem muzeju v Mariboru tudi preparirali in deloma obnovili, tako da so sedaj na ogled na novi arheološki razstavi muzeja v Soboti.¹

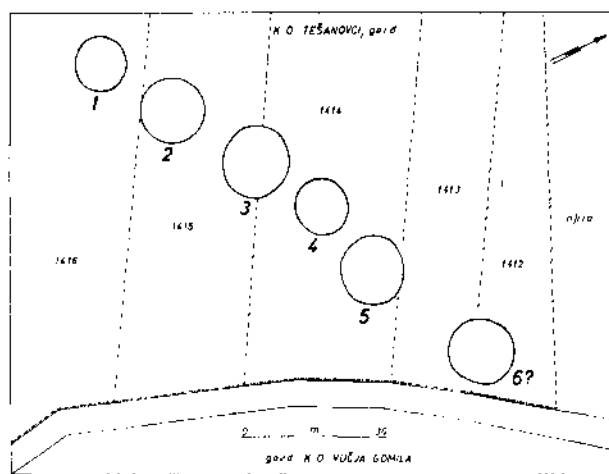
Vučja gomila leži na enem izmed grebenov Goričkega, ki potekajo v jugozahodni smeri proti nižinam Ravenskega. Obel hrbet v višini 265 m zahodno od vasi prekriva gozd, vseh šest gomil pa leži le 15 m od njegovega vzhodnega roba (sl. 1 : 1). Ker namen izkopavanj ni bil načrtna raziskava vseh grobov, temveč le ugotovitev krajevnega kulta pokopavanja in časovne pripadnosti gomil, smo za kopanje izbrali tiste gomile, ki so bile najmanj obraščene z drevjem. To so bile gomile št. 4—6, zadnje tri na severovzhodnem koncu vrste. Iz istih razlogov nismo odkopavali gomil po četrtinah oz. na polovico, temveč glede na lego dreves po izsekih od obrobja proti sredini. Za kontrolo profilov smo puščali do 40 cm široke vmesne stene. S temi izseki smo zajeli večino osrednja gomil ter na enem ali dveh mestih tudi njihov rob. Globina vkopa je bila večinoma tolikšna, da smo zajeli še do 50 cm plasti pod nekdanjo površino.

Gomile leže v vrsti na različnih parcelah v »Paverskem gozdu«, k. o. Tešanovci (sl. 2). Po gomilah rase večinoma redkejše odraslo drevje, le gomili št. 2 in 6 je takrat dokaj na gosto prekrivalo mlado rastje. Samo v osredju gomile št. 5 ni bilo drevja, drugod so bili bori, hrasti in kostanji razmeščeni dokaj enakomerno. V gomilo št. 2 so nekoč izkopali jamo, od katere je ostala približno 2 m velika plitka kotanja, njeno obrobje pa je bilo zaradi odmetavanja zemlje nekoliko zvišano. Druge gomile so bile videti nepoškodovane, manjše jamice so izvirale bržkone od izkopavanja štorov. Ob gomilah št. 1 in 2 je viden obrobni jarek, ki je nastal pri kopanju zemlje za nasipavanje gomile. Gomile št. 3—5 so v smeri pobočja nekoliko ovalne.

¹ Doslej omenjeno: S. Pahič, Spomeniško Pomurje [1956] priloga; Arheološki vestnik (AV) 11—12, 1960—1961 [1962] 108 (citati AIZ neustrezeni); Pomurski vestnik 14, št. 43 z dne 8. 11. 1962, str. 8; Arheološki pregled 4, 1962, 163 s; Varsivo spomenikov 9 za 1962—1964 [1963] 150; Casopis za zgodovino in narodopisje (CZN) NV 1, 1965 [1966] 56, op. 60; Földmővesek napitára az 1967-es [1968] 60; Svet med Muro in Dravo [1966] 222; Vodnik po Pokrajinskem muzeju v Murški Soboti [1968] 6; AV 20, 1968, 44; karta 1 in 79: op. 12.

Sl. 1. Antične gomile: 1 = Vučja gomila (v »Paverskem gozdu«), 2 = Tešanovci (nad Dajčevim mlinom), 3 = Bogojina, izravnane gomile v goricaх nad vasjo.

Sl. 2. Antično grobišče z gomilami jugozahodno od Vučje gomile.

Sl. 3. Gomila št. 1, od zahoda.

Gomila št. 1 (parc. 1416, k. o. Tešanovci): pr. 11×12 , v. 1.7 m, nepoškodovana (sl. 3).

Gomila št. 2 (parc. 1415, k. o. Tešanovci): pr. 13, v. 1.3 m, s sledovi kopanja.

Gomila št. 3 (parc. 1415—1414, k. o. Tešanovci): pr. 14×15 , v. 2 m, nepoškodovana.

Gomila št. 4 (parc. 1414, k. o. Tešanovci): pr. 10×12 , v. 1.3 m, nepoškodovana, sedaj raziskana.

V gomilo smo kopali v treh odsekih: od jugozahoda (odsek A: 3.5×2.5 m), od severozahoda (odsek B: 2×3.5 m) ter od jugovzhoda (odsek C: 2×3 m). Vmesne stene so ostale 20—40 cm široke (sl. 4).

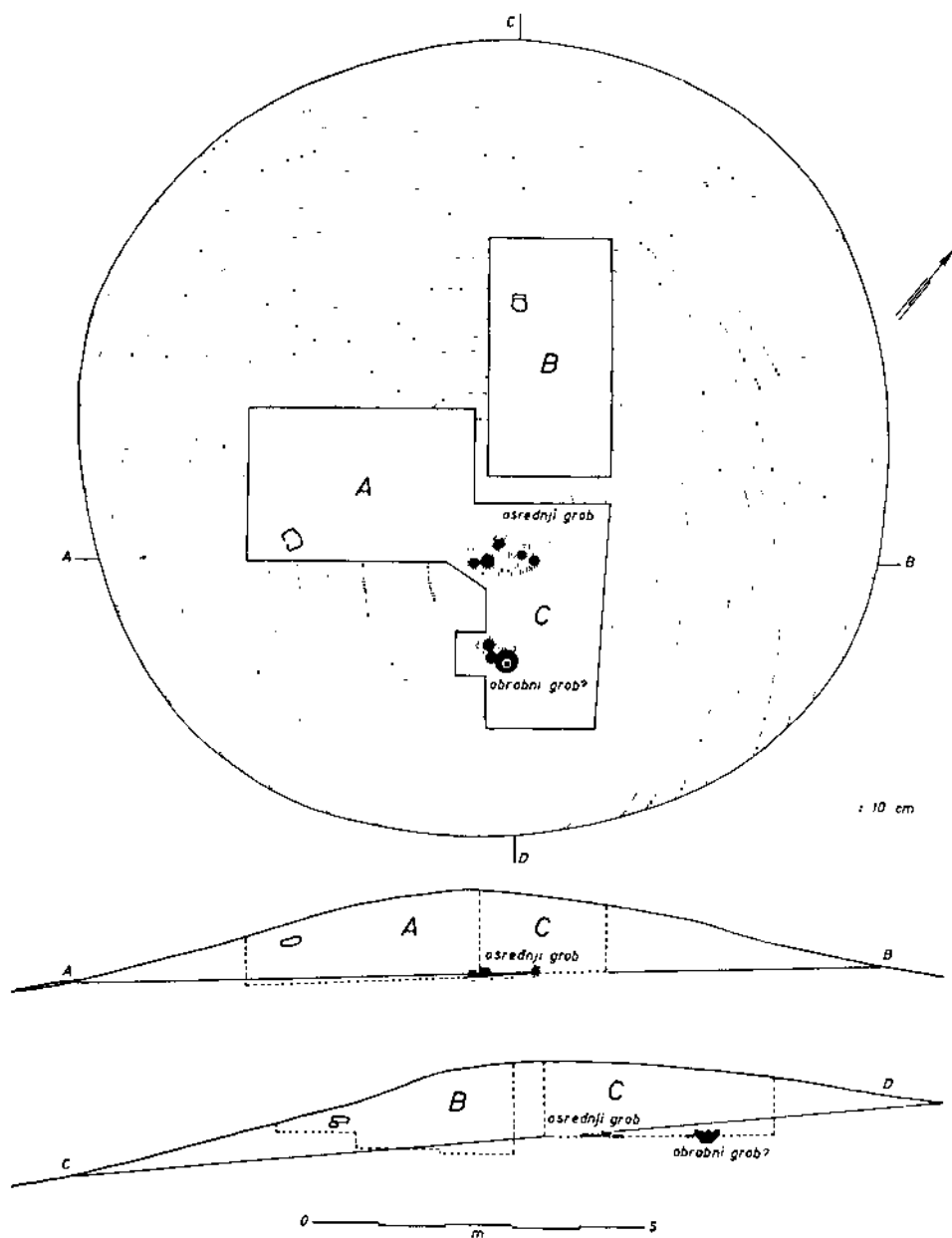
Odsek A je bil izkopan do 1.3 m pod najvišjo točko gomile. Zasip je bil sestavljen iz rjave ilovice, ki je pri 1.2 m prehajala v sivkasto, trdo, suho in krhko, po naslednjih 15 cm pa spet v bolj rjavkasto ilovico. Na površini sivkaste ilovice, ki je bila pravzaprav površina v času nastanka gomile, je bila v ospredju gomile le pribl. 10 cm široka krpa oglenine. Ob zunanjem robu sonde je ležal v vodoravni legi 25 cm pod tamkajšnjo površino pribl. 30×30 cm velik in do 10 cm debel kamen iz tuje kamenine — belega apnenca. V sondi smo našli le dvoje črepij grobih posod.

Tudi odsek B, kopan do 1.4 m pod najvišjo točko, je imel enak profil. Na robu je v vodoravni legi 20 cm pod tamkajšnjo površino ležal ploščat kamen, podoben tistemu v odseku A, pod njim pa še eden, nekoliko ožji. Na površini sivkaste ilovice, nekdanjih tleh, je ležalo na obrobju proti odseku A raztresenih devet črepij grobih sivih posod, od katerih so štiri pripadale okroglastemu loncu, ena neznani debelejši rdeči posodi, dve pa nogi trinožnika iz sive gline. Ugotovili smo tudi nekaj koščkov oglja.

V odseku C, kopanjem do 1.3 m pod najvišjo točko gomile, smo odkrili dvoje grobov. V spodnji legi zasipne plasti je ležalo 13 črepij grobih posod. Sedem od teh je bilo del dveh ali treh loncev iz sive gline, med njimi je bila ena okrašena z gostorisom. Tri črepije so bile ostanki rdečih posod, deloma z rdečo prevleko, ena je bila del debelejše, klekasto zapognjene stene, ena pa del dna večjega grobega lonca. Med črepijami je bil tudi gumb pokrova iz temno sive gline.

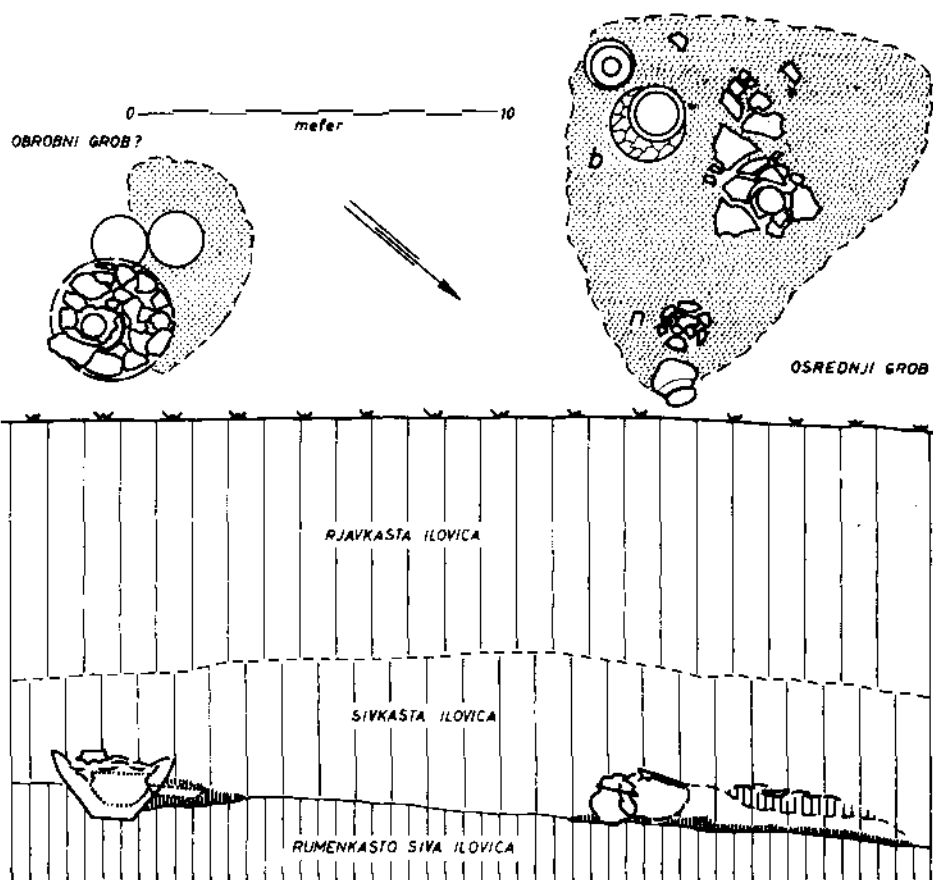
Osrednji grob je ležal na meji k odseku A in je bil nameščen na nekdanjih tleh. To je bila do 2 cm debela plast žganine trikotne oblike, velikosti 90×105 cm. Med žganino so ležali redki koščki kosti. Tla pod žganino so bila 3 cm debelo rdeče opečena, kar govori za učinke vročine na istem mestu. Posamezne manjše krpe rdeče opečene zemlje so bile tudi zunaj območja groba na raznih mestih odseka C.

V žganino, ki je bila pri pripravljanju groba seveda debelejša, so antični pogrebci položili nekaj glinastih in steklenih posod (sl. 5). V južnem vogalu,

Sl. 4. Tloris in profila gomile št. 4.

ostenju razbit, dno je bilo počeno, vodoravno izvihan rob ustja pa je ostal čisto ob robu, je stal manjši steklen lonec T. 1 : 3, pokrit s sivo rjavo glinasto skodelico T. 1 : 6. Lonec je bil še cel, skodelica pa zlomljena in deloma udrt. Skozi špranje je prodrla v posodo nekaj v vodi raztopljenе gline, ki je sedaj pokrivala dno nekoliko postrani stoječega lonca. Tik zraven, proti osredju groba, je stal steklen lonec T. 1 : 1, poln s prstjo pomešanih izbranih nedogo-

Sl. 5. Tloris in profil obeh grobov v gomili št. 4.

relih koščkov kosti. Lonec, ki je imel očitno funkcijo žare, je bil po vsem cel in je bil sedaj ugreznjen med razbitine. Zraven lonca je v pepelu na vzhodni strani ležal steklen biser, ki je bil očitno med sežigom mrtveca tudi v ognju, saj je bil krhek in razlomljen.

Na večjemu delu površine žganine proti severu so ležali razbiti deli lonca iz rdeče gline. Ti kosi so bili razmetani po večjem prostoru in v več plasteh — lonec je bil torej že pred pokopom namerno razbit. V severovzhodnem delu groba je stal zaradi pritiska nasute zemlje docela stlačen siv trinožnik T. 1 : 5, zraven njega pa na robu groba, pošev leže, nepoškodovan sivo rjav lonec T. 1 : 2. Pri obeh posodah je v pepelu ležal še bronast novc, v ognju prežgan do take mere, da je bila njegova površina povsem nespoznavna. Že zunaj groba smo našli v tleh pod nivojem žganine nekaj preluknjan gumb pokrova iz rdeče gline.

Plast žganine osrednjega groba ni bila vodoravna, temveč rahlo valovita. V zahodnem delu je bilo jasno videti, kako je na njem v osredju med posodami ležala precej visoko ilovica, na severovzhodu pa je imela žganina sama isto višino. Na severozahodni strani je bila plast ilovice ponovno prekrita s tankim slojem žganine in s 7 cm debelo mehko rjavkasto plastjo lesne prepereline. Na tej plasti je bilo tudi največ črepij že omenjenega rdečega lonca. Očitno je bil v grob položen še kak sedaj strohnel lesen predmet.

Najdbe:

1. Razbit steklen lonec okroglaste oblike z 2.5 cm širokim, dvakrat odebeljenim, nepoškodovanim, vodoravno ležečim robom. Dno je plitko vbočeno in ima v osredini naznačen omfalos. V. 18.5, o. 20, u. 15, d. 10.5 cm. Inv. št. 108 (T. 1:1).

2. Nepoškodovan steklen lonec okroglaste oblike, z vodoravno ležečim, odebeljenim in pošev profiliranim robom. Dno je rahlo vbočeno, steklo sivo zelene barve. V. 11, o. 13.5, u. 9.5, d. 5.6 cm. Inv. št. 35 (T. 1:3).

3. Razlomljena in sedaj obnovljena skodelica iz sivo rjave gline, s prstanastim dnom in vodoravno ležečim, navzdol zapognjenim robom. V. 4.6, u. 13, d. 4.4, v. noge 0.8 cm. Inv. št. 105 (T. 1:6).

4. Razlomljen in sedaj obnovljen trinožnik iz temno sive gline, s klekasto zapognjeno steno in vodoravno odrezanim robom. V. 6.8, u. 14.3, d. 7.3, v. nog 3 cm. Inv. št. 103 (T. 1:5).

5. Nepoškodovan lonec iz rjavkasto sive glinc, z oblim trupom, poudarjenim ravnim dnom ter klekastim prchodom v odebeljen kratek rob. Na površini sten so sledovi črne prevleke, po ramenu pa so vidni sledovi pasov navpično vrezanih črtic. V. 15.5, o. 15, u. 9, d. 7 cm. Inv. št. 36 (T. 1:2).

6. Razbit in fragmentiran, sedaj neobnovljen lonec iz fine rdeče gline, z ovalnim trupom, prstanasto poudarjenim dnom ter verjetno pošev izvihanim robom. D. 7.5 cm, druge mere neznane. Inv. št. 112.

7. Biser iz sivkasto zelenkastega stekla, z narebrenim obodom, sedaj razlomljen. Pr. 1.8, v. 1.3 cm. Inv. št. 110.

8. Bronast novec s pr. 2.6 m, močno patiriran in skoro brez jedra. Površina je na obeh straneh povsem nespoznavna. Inv. št. 109.

9. Gumbu pokrova podoben fragmentiran predmet iz rdeče gline, konične oblike, z luknjo, ki ne sega skozi vrh. V. še 2.8, pr. 2—3 cm. Inv. št. 111.

K obrobnemu grobu v južnem delu odseka C je sodil najpoprej večji grob lonec iz sive gline, ki je tičal 95 cm pod tamkajšnjo površino gomile. Pri dnu je bil razpokan, pri vrhu pa od pritiska nasute zemlje tako razlomljen, da so deli sten z robom ustja ležali v posodi. Med temi črepinjami je bil tudi osrednji del grobega pokrova s 7 cm širokim gumbom.

V loncu je bila sicer pri dnu le sivo črnikasta zemlja. Pač pa je zunaj posode, ob spodnjem delu trupa, bila 5 cm debela plast žganine, ki je segala v ovalni obliki velikosti 40 × 60 cm proti zahodu. V njej so bile nedogorele koščice, med njimi tudi nekaj večjih kosov. Na žganino je bilo tu položenih dvoje drugih posod: nizek koničen lonček T. 1:6 in nizek pladenj T. 1:8, oba iz rdeče gline ter prav tako razlomljena in udrti.

Obrobni grob je ležal 7 cm nižje kot osrednji, čeprav se tu pobočje dviga in so bila potemtakem tudi nekdanja tla višja. Ker enotna ilnata plast zasipa ni omogočala nobenih stratigrafskih sklepov, ni bilo mogoče ugotoviti, ali gre za sočasni ali za zaporedni pokop. V profilu gomile je bila tu vidna le vrhnja, pribl. 60 cm debela plast rjavkaste ilovice, ki je proti nekdanjim tlom iz rumenkasto sive ilovice postajala vedno bolj sivkasta.

Najdbe:

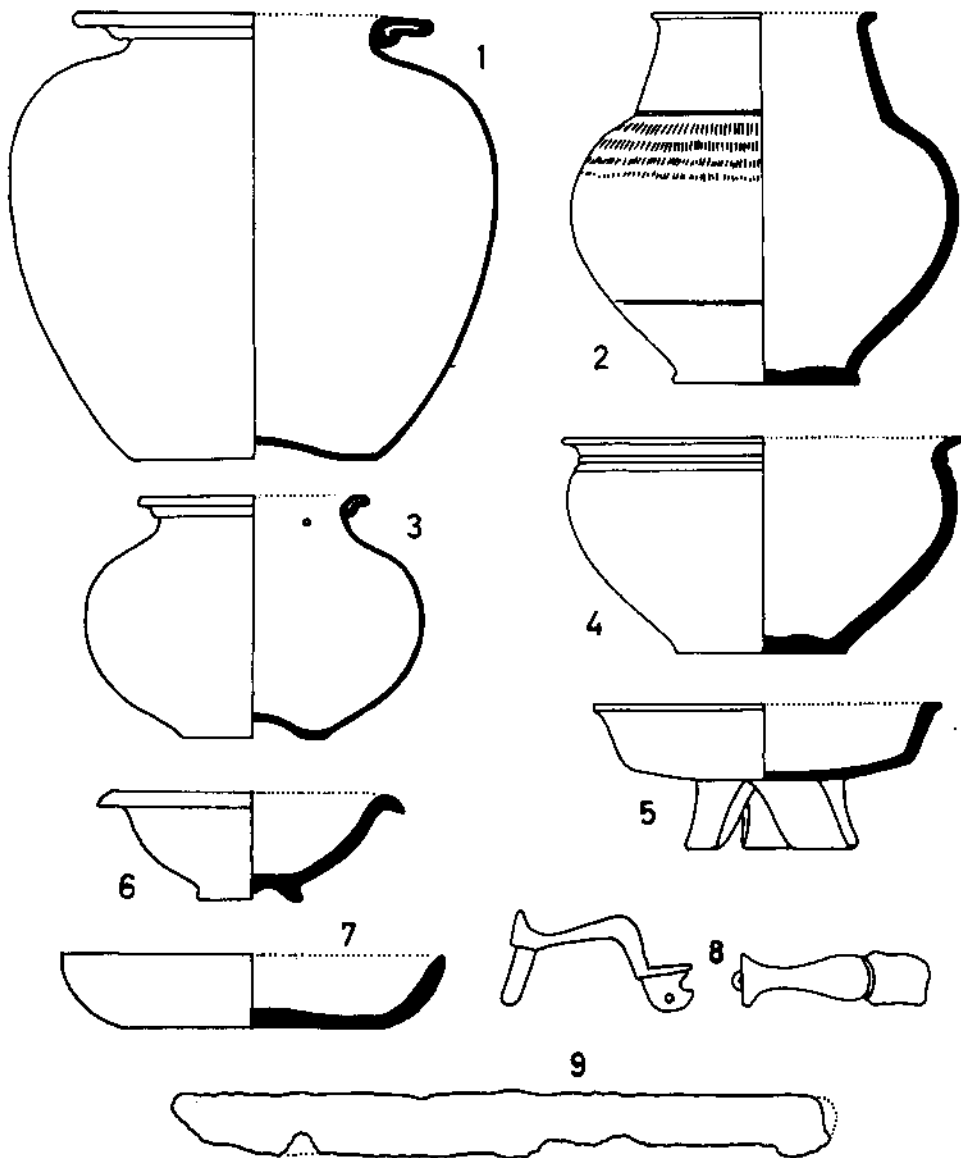
1. Razbit in sedaj neobnovljen lonec iz sive gline s hrapavo, neokrašeno površino. Obod ostenja je obel, spodnji del trupa koničen, ustje ima kratek izvihan in rahlo odebeljen rob, dno pa je ravno. V. 29.5 (brez ustja), o. v zemlji 35, d. 12 cm. Inv. št. 113.

2. Razlomljen in sedaj obnovljen lonček iz temno sive gline, s klekasto zapognjenim trupom, močno poševnim robom ter ravnim dnom. V. 7, u. 16.6, d. 7 cm. Inv. št. 107 (T. 1:4).

3. Razlomljen in sedaj obnovljen pladenj iz fine rdeče gline, z ravnim dnom in poševno steno. V. 3, u. 15.5, d. 11.5 cm. Inv. št. 123 (T. 1:7).

4. Fragmentiran pokrov iz sive gline, neobnovljen, pr. 15, v. 6.5, pr. gumba 7 cm. Inv. št. 114.

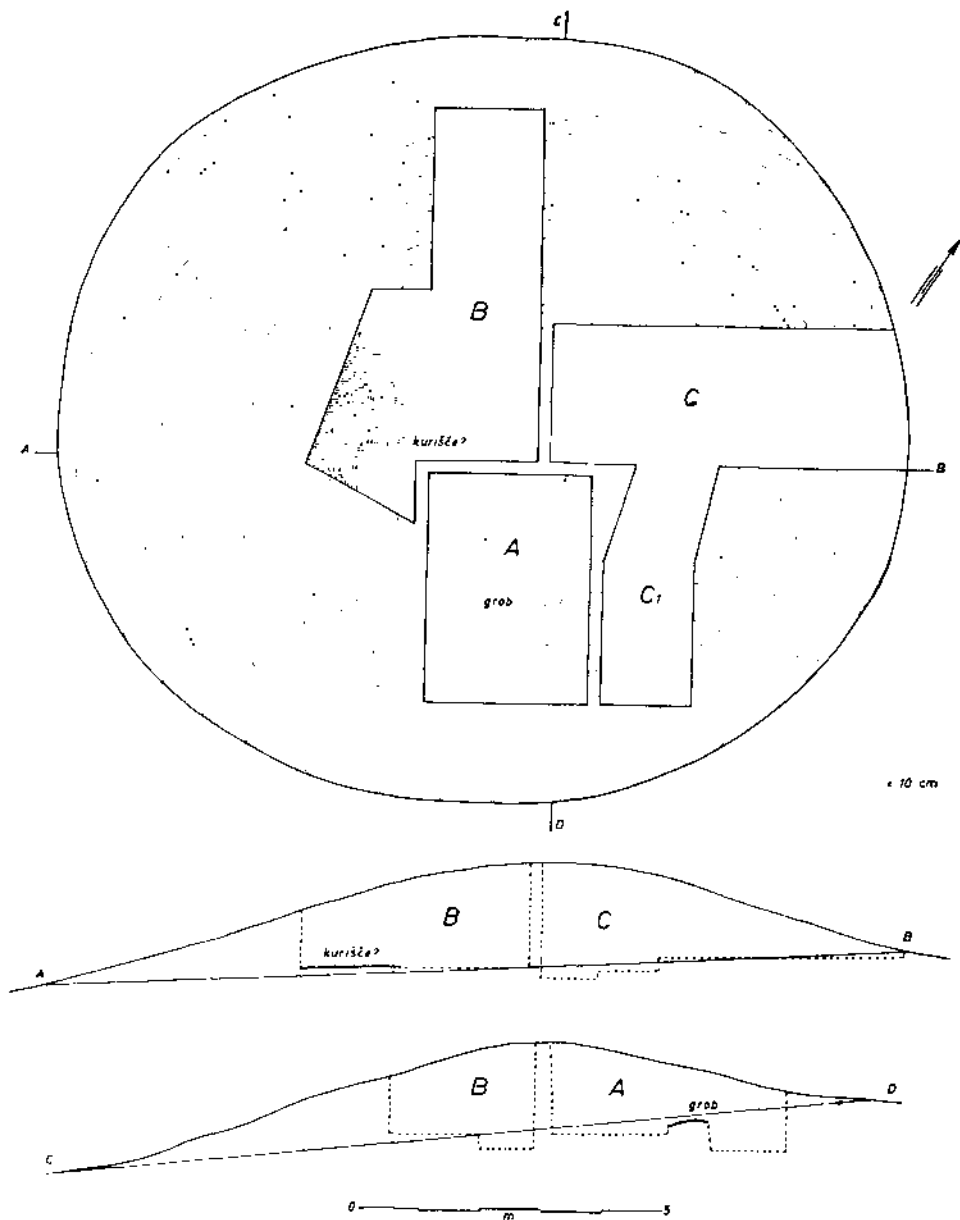

T. 1. Najdbe iz gomli pri Vučji gomili 1-7 = $\frac{1}{2}$; 8-9 = $\frac{1}{3}$.

Gomila št. 5 (parc. 1414, k. o. Tešanovci): pr. 12×14 , v. 1.8 m, nepoškodovana, sedaj raziskana.

Proti sredini gomile smo kopali v treh odsekih: od juga (A: 3×4 m), od vzhoda (B: 2.5×5 m) ter od severa (C: 2 oz. 3×6 m). Vmesne stene so ostale 30 cm široke (sl. 6).

Odsek A smo izkopali do 1.5 m pod najvišjo točko gomile. Zasipna plast gomile je bila enotna rumenkasto rjava čista ilovica, v kateri so se le tu in tam pojavljali redki prodniki, vmes pa tudi drobni peščeni kamni. Ilovica je bila v nižji legi bolj grudasta in sivo lisasta. V njej je bilo do 60 cm navzdol tudi nekaj redkih, raztreseno ležečih črepij. Od teh jih je šest pripadalo

Sl. 6. Tloris in profila gomile št. 5.

grobnemu loncu iz sivkaste gline, ki je bil znotraj črnkasto pečen, zunaj pa je imel hrapavo površino. Štiri črepinjice so bile del posodic iz fine rdeče gline z večinoma 3 mm debelimi stenami.

V jugovzhodnem delu odseka A je bila 85—90 cm pod tamkajšnjo površino gomile plast žganine s pr. 1.7×0.7 m. Ta plast je bila nekoliko podolgovata in se je proti zahodu zoževala, ležala pa je na neravni površini nekdanjih tal. Zraven nje, brez neposredne zveze in nekoliko višje, je bila 70 cm pod tamkajšnjo površino do 10 cm debela plast rjave zemlje s pr. 50 cm.

V njej je bilo nekoliko žganine, nekaj koščic, našli smo redke črepinje, nekaj koščkov stekla ter fragmentirano fibulo T. 1 : 8. Vse skupaj je očitno sestavljalo žgan grob na nekdanjih tleh ob obrobju gomile, čeprav v odkopanem odseku A sicer ni bilo nobene posode. Ločnica med talno in nasuto ilovico skoraj ni bila vidna.

Najdbe:

1. Fragmentirana bronasta kolenčasta fibula s preperelo patinirano svetlo zeleno površino. Ohranjeni so zadnji del loka z luknjo za peresovino, ščitna ploščica nad tem ter na začetku grbast in odebeljen lok, ki se nato stanjša in konča v navzgor stoječi polkrogli ploščici. Pod njo je 1 cm dolga in 4 mm široka noga z okrušenim krajcem. D. 4, v. do 2.5 cm. Inv. št. 118 (T. 1 : 8).

2. Pet koscev delno v ognju deformiranih sten iz belkastega stekla, ki so pripadali eni ali več posodicam; vmes tudi del plitko vbočenega tankega dna ter odebeljenega roba. Inv. št. 119.

3. 19 črepinjskih grobih posod, pobranih v grobu in v tleh naokoli. Večina jih je pripadala loncu iz sivo pečene, s peskom mešane gline s hrapavo rjavkasto površino. Pet črepinj je izviralo od lonca iz fine rdeče gline z 1.1 cm debelimi stenami, štiri druge pa od neznanе posodice iz enake gline, le s tankimi, 4 mm debelimi stenami (inv. št. 115—117).

Odsek B smo izkopali do globine 1.8 m pod najvišjo točko gomile. V prekopani zemlji je ležalo le troje črepinjskih grobih posod iz rjavkaste gline s hrapavo površino. Zasipna plast je bila enaka kot poprej. To velja tudi za profil odseka C, ki smo ga izkopali do 1.9 m globoko. V zasipu odseka B je bilo od 60 cm navzdol raztresenih več črepinjskih različnih posod. V jugozahodnem delu se je pri dnu pojavilo nekaj žganine. V zahodnem delu je bila v globini 1.75 m pod najvišjo točko gomile tanka plast raztresenega oglja in belkastega pepela, ležeča na nekoliko neravnih tleh, ki padajo pošev hkrati s pobočjem. Ta do 2.5 m na dolgo se raztezajoča plast je segala na zahodu še zunaj odseka C, vendar nižje na pobočju ni bila več tako strnjena. Bila je pribl. 1 cm debela, med raztresenimi koščki oglja in pepelom pa so bile drobne koščice zelo redke. Ilovata tla so bila na tem mestu rdečkasto opečena. Po videzu je šlo pri tej plasti za kurišče, t. j. mesto sežiga, odkoder so pogrebci nato prenesli pepel z ostanki pri pogrebnem obredu uporabljenih posod na drugo mesto v odseku A. Ker ni bila gomila izkopana v celoti, ne gre pri tem izključevati še drugih možnosti. Ena od teh bi bila, da je tu šlo morebiti za dvoje grobov, čeprav v žganini odseka C skoro ni bilo koščic, zlasti pa razen črepinjskih nobenih drugih predmetov.

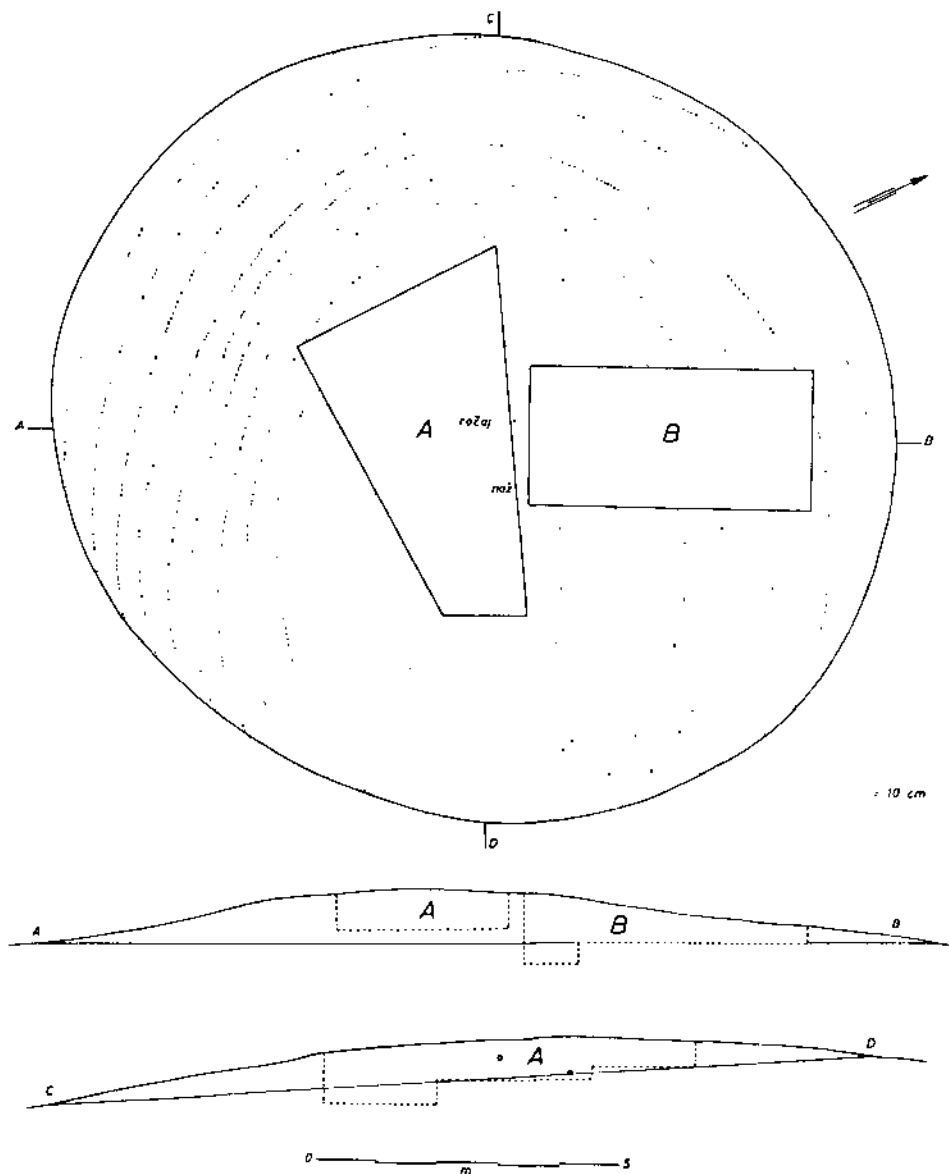
Najdbe:

Fragment izvihanege vodoravnega roba ustja lonca iz sivkaste gline, s hrapavo rumenkasto površino. Pr. pribl. 18, deb. sten 1.1 cm. Inv. št. 128. Podoben fragment iste ali podobne posode. Fragment roba dna grobega lonca s hrapavo rumenkasto površino. Gumb in gornji del sten strmega pokrova iz rdeče gline. Pr. gumba 2.8 cm. Trije fragmenti robov pokrovov iz rdeče gline, s hrapavo površino; dva med njima sta vodoravno odebeljena. 13 črepinjskih grobih posod, zvečine loncev s hrapavo, rumenkasto rjavo površino.

Pred zasipom sond smo prekopali še vmesne pasove med odsekoma A in B, a tam razen dveh črepinjskih ni bilo nobenih najdb. Sredina gomile št. 5 je bila torej zanesljivo prazna. Obe najdbi (kurišče in grob) sta bili tako nameščeni ob obrobju gomile, oz. gomila po sežigu ni bila nasuta natanko nad grobom?

Gomila št. 6 (parc. 1413—1412, k. o. Tešanovci): pr. 14, v. 0.8 m, nepoškodovana, sedaj raziskana.

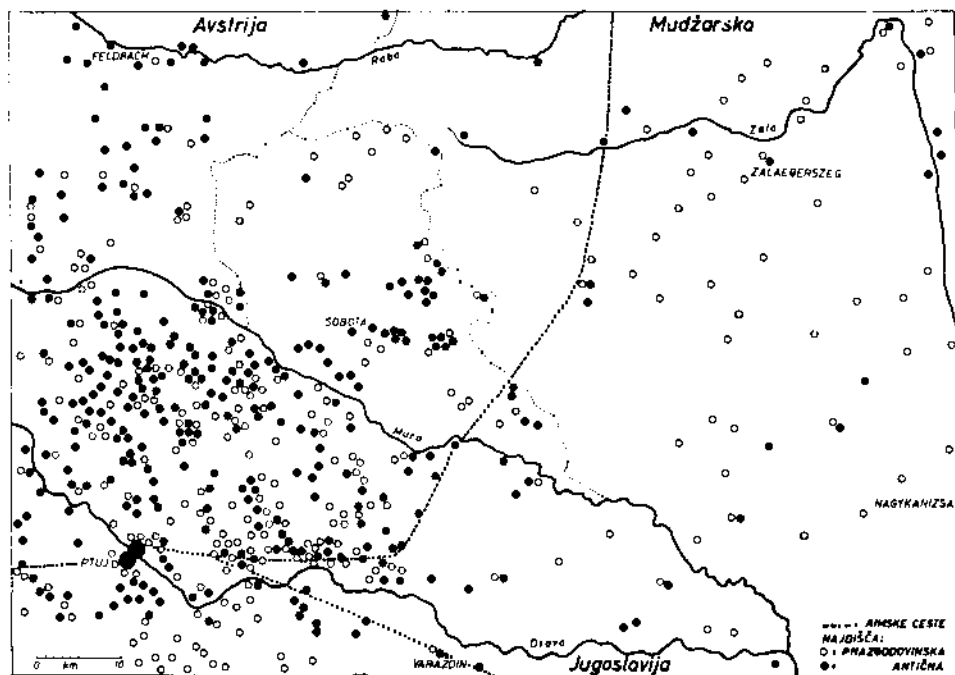
Tudi v to domnevno gomilo smo glede na rast drevja izkopali dva odseka (sl. 7). Odsek A (2.5 × 4.5 m) je segal od severovzhoda proti sredini in je bil izkopan 1 m pod najvišjo točko gomile, odsek B (8 × 3 m) pa je zajemal osrednje gomile do iste globine. Izkopana ilovica je bila trda, sivkaste barve in steril-

Sl. 7. Tloris in profila domnevne gomile št. 6.

nega videza. V osredju odseka B smo našli ob koreninah bora 30 cm globoko ročaj rdečega glinastega vrčka, v sredini gomile pa 60 cm globoko v navpični legi zarjavel železen nož T. 1 : 9, ki je imel trakast držaj in je bil 14 cm dolg (inv. št. 124). Na obrobju odseka A je bilo odkritih le troje črepinjc. Sledov žganine v izkopanih odsekih ni bilo.

Ta okoliščina, sterilni videz odkopanih plasti in recentni značaj redkih najdb kažejo, da gre pri gomili št. 6 najverjetneje za naravno tvorbo, za na neznan način izoblikovan ploski vrh, ki po merah precej ustreza sosednjim gomilam.

Sl. 8. Pregled prazgodovinskih in antičnih najdišč ob rimski cesti Poetovlo—Savaria na ozemlju med Dravo, Rabo in Zalo.

Najdba v Vučji gomili se v ničemer bistvenem ne razlikuje od drugih gomilnih grobišč antičnega časa v Podravju in Pomurju. Kar se tiče razprostranjenosti teh grobišč, leže gomile v Vučji gomili sicer nekoliko oddaljeno od južnega roba Goriškega, kjer je takih najdišč več, vendar še v njihovem dosegu. Hkrati leže tudi na severnem robu gomil v Prekmurju, kjer na Goriškem z redkimi izjemami (Vidonci, Hodoš?) ni takih najdišč.² Ta gričevnati svet severnega Pomurja, segajoč na obeh straneh še prek državnih mej, je, kar se gomil tiče, videti pretežno neposeljen. Severno od Mure se obsežnejša gomilna grobišča pričenjajo šele od Tieschna proti zahodu, na severu jih je — z izjemo Kapfensteina — najti predvsem ob Rabi, na sosednjem madžarskem območju pa sta tod znani najbližji najdišči Szalafő nasproti Hodošu ter Ivánc, druga pa šele ob savarijski cesti (Zalafő, Zalabaksa, Kerkabarabas itd).³ Goriški svet se tako kaže od Kleka sem do doline Krke v antiki dokaj prazen, podobno pa je bilo že v poprejšnjih prazgodovinskih obdobjih (sl. 8).

Po legi na slemenu grebena se uvrščajo gomile v Vučji gomili v tisto tretjino te vrste najdišč, ki jo je bilo mogoče izločiti v sosednjih Slovenskih gorica, medtem ko redkoštevilne goriške najdbe ne dajejo možnosti primerjav. O vzrokih nameščanja grobišč po slemenih je bil že govor, zato bi v tem primeru lahko le še ugibali, kje so bila bivališča tu pokopanih.⁵

Kakšne tradicije ali domačega izročila o morebitnih seliščnih najdbah v Vučji gomili nismo izsledili. Današnja vas je razmeščena večinoma po vrhu in južnem pobočju grebena vzhodno od najdišča, vendar primerjava ni mo-

¹ Prim. dosedanje karte gomil: S. Pahič, Spomeniško Pomurje [1958] priloga; AV (kot zgoraj) 112, pril. 1 ter Svet med Muro in Dravo [1968] 203!

² Prim. karto in seznam teh najdišč: S. Pahič, Nov seznam noriško-panonskih provincajnih gomil, Razprave 7/1, 1972, v tisku!

³ S. Pahič, Antične gomile v Slovenskih gorica, ČZN, NV 1, 1965, 52.

⁴ Prav tam.

goča že zaradi različnega značaja selišč. Pet gomil s komaj kaj več kot petimi grobovi bi govorilo kvečjemu za skromen zaselek, še verjetneje pa le za eno ali dvoje domovanj. To je bilo lahko kje v bližini gomil na danes gozdnem svetu. Že po dejstvu, da so doslej k antičnim gomilam le redko ugotovili tudi pripadajoča bivališča, lahko v Vučji gomili kaj takega pričakujemo le po izrednem naključju. Ker so dna obrobnih dolin ozka in dokaj globoka, pridejo v poštev predvsem ugodne lege na pobožjih grebena, pri čemer bi gomili na zahodni strani nad Dajčevim mlinom pri Tešanovcih 122 (sl. 1 : 2) lahko pomenili migljaj za iskanje.

Po številu gomil sodi grobišče v Vučji gomili v skupino manjših grobišč, ki pomenijo najverjetneje družinska pokopališča. V sosednjih Slovenskih goricah je bilo takih grobišč približno petina, v Prekmurju pa bi sodila sem večina najdišč, saj je poleg nekaterih posamičnih gomil bilo doslej ugotovljeno le dvoje najdišč z več skupinami gomil pri Dobrovniku in Motvarjevcih (sl. 9).

S tem je tudi nekoliko nakazan značaj antične naselitve Prekmurja: pretežno posamična domovanja ali zelo skromni zaselki. To izhaja morebiti od tega, ker na tem območju ni bilo pomembnejših prometnih poti. Dozvedna odsotnost antičnih zidav iz kamena in opeke kaže, da tod ni bilo niti pomembnejšega središča niti bogatejših kolonistov, čeprav bi tolmačenje o družinskih pokopališčih sicer težko pripisovali kakšni drugi kategoriji domorodnega prebivalstva. Na plodnih tleh prekmurskih ravnjic je bilo naseljevanje kolonistov, čeprav najbrž brez imenitnejših pristav (*villae rusticae*), morebiti češče, za večinoma gozdnato pokrajino Goriškega, ležečo zunaj prometnih poti, pa so morali biti za to že drugi razlogi.⁶ Tu se lahko za sedaj le vprašujemo, ali govore na območju med Sebeborci, Motvarjevci in Kobiljem češče nastopajoče gomile morebiti za gozdarsko dejavnost, se pravi za pridobivanje in prodajo gradbenega lesa sosednjim ravninskim predelom.⁷ Za sedaj le domnevana oz. še nepreverjena trasa »rimske ceste« med Ivanci in Čikečko vasjo⁸ bi lahko bila hrbtenica nekoliko močnejši naselitvi tega območja nasploh, to pa prve domneve niti ne izključuje. Da bi mogli odgovoriti na ta vprašanja, bi morali najprej poznati obseg antičnih gozdov po Dolinskem in Ravenskem ter odnose sosednjih zaselskih s tistimi, ki so se, za sedaj sodeč le po gomilah, osredotočili pri Ivancih in Dobrovniku.

Tip grobov v gomilah v Vučji gomili — preprost žgan pokop na površini — je sicer na takih grobiščih najštevilnejši, na podobnih manjših pa sploh prevladuje. Da v grobovih ni bilo kamnitih oblog, je spričo pomanjkanja kamna na tem območju razumljivo, saj so s kamni obloženi grobovi v Prekmurju (z izjemo Murskih Črncev in Prosenjakovec?) sploh neznani. Namesto kamnitih oblog so odkrili iz kamnitih plošč zložene grobove, npr. med Brezovci in Lemerjem ter pri Dokležovju, medtem ko so v nekaterih grobovih, npr. pri Brezovcih, Gradišču?, Rakičanu ter Ižakovcih, našli kamnite pepelnice.⁹ Nikakor ni nujno, da bi taki preprosti grobovi dokazovali pokojnike nižjega socialnega stanu, saj se včasih skrivajo v njih celo bogatejše najdbe, kot kaže to deloma tudi osrednji grob v gomili št. 4.¹⁰

Preiskani gomili v Vučji gomili sta med seboj nekoliko različni. Če je gomila št. 5 nekoliko obsežnejša po merah, pa je gomila št. 4 bogatejša po

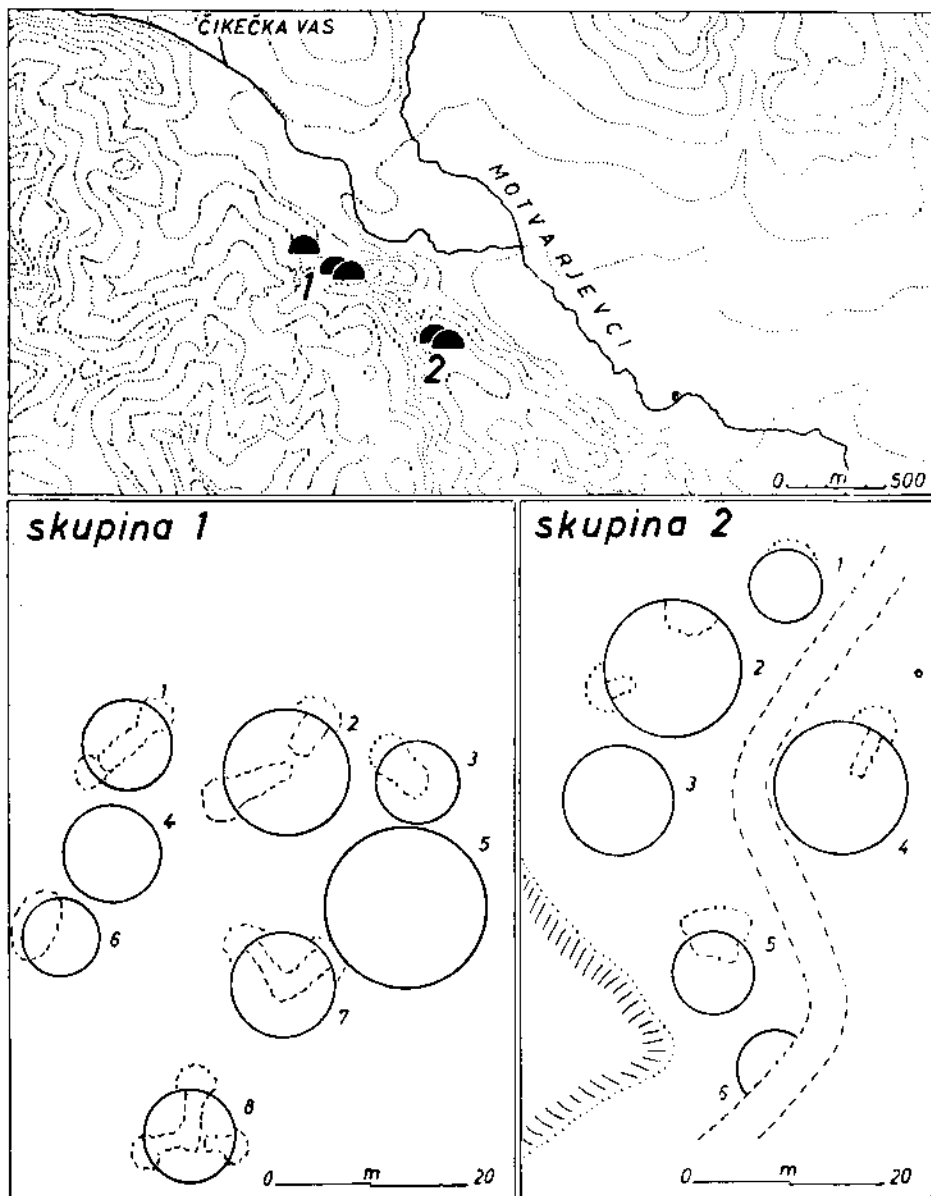
⁶ V zgodnji prazgodovini je največ sledov morebitne naselitve v povirju Krke; današnja poselitve je na Goriškem dokaj enakomerna; viden je nekoliko bolj prazen hrbet od Dobrovnika do tromeye, a ravno ta ima na jugovzhodnem koncu največ gomil.

⁷ Vprašljivo je, ali se je pri tem mogoče oprlali na take razmere v novejšem času: npr. po prvi svetovni vojni je Našička d. d. na dobrovniškem območju čezmerno izkrčnila gozdove za izvoz lesa; dolinski kmetje hodijo še dandanes po les v gozdove na gričih za Bogojino in Dobrovnikom.

⁸ O tem: F. Baš, Spomeniško Pomurje [1958] 6; S. Pahlč, AV 11—12, 1960—1961 [1962] 114.

⁹ S. Pahlč, kot op. 8, 103 ss.

¹⁰ Vprašanje je, od kod izvirajo v gomili št. 4 najdeni posamični apnenčasti lomljeni, ker v Prekmurju takih kamenin ni. Ali pomeni to, da so v nepreiskanih gomilah vendarle kamnite obloge, kamni iz gomile št. 4 pa so izgubljeni kosci od drugod pripeljanega kamna?

Sl. 9. Antični grobišči z gomilami pri Motvarjevcih.

najdbah. Različnost v merah je med vsemi gomilami tega najdišča preneznatna, da bi bilo mogoče po tem iskati kakršnekoli razlike med pokojniki. Nič bistvenega pa po videzu ni niti v različnosti opreme grobov. Pri tem nas za sedaj ovirajo še nekatere nejasnosti. Medtem ko se zdi, da mesto sežiga v gomili št. 5 ni istovetno z grobom, bi govorila opečena zemlja na mestu osrednjega groba v gomili št. 4 za sežig na istem mestu. Vendar pa trikotna oblika obsega žganine in skromen obseg tega groba komaj dovoljujeta misliti na grnado s truplom odraslega človeka na tem mestu. Sicer bi bilo mogoče v tem smislu kot že zabrisane sledove sežiga razlagati nepojasnjene krpe opečene

zemlje v odseku C, vendar je zaradi nepopolnega strokovnega opazovanja teh pojavov lahko to za sedaj le domneva.¹¹ Da so taki primeri lahko včasih dokaj zamotani, se je pokazalo že pri razkopavanju gomil pri Dobrovniku.¹² Med podrobnejše raziskanimi grobišči, npr. pri Kapfensteinu onkraj meje, se je pokazalo, da je bil sežig večkrat izvršen na mestu poznejšega pokopa, posebej pa so ustrine doslej le redko ugotovili.¹³

Osrednji grob v gomili št. 4 je ležal zares v osrednjo gomile, medtem ko je bil grob v gomili št. 5 nameščen močno na obrobju. Tudi ob tem je težko govoriti o neki strogi zakonitosti in o izrazitih izjemah, zlasti na oddaljenih podeželskih območjih. Osrednja lega groba v gomili je sicer najbolj logična, ker so pač zemljo nasuli neposredno na grob, vendar so hkrati tudi ekscentrične lege različnih tipov grobov v gomilah niso povsem izjemne. Obrobni grob v gomili št. 4 bi lahko primerjali s podobno najdbo v gomili A—3 pri Dobrovniku, ob kateri tudi ni prišlo do popolne jasnosti.¹⁴ Da na istih grobiščih nastopajo različni in celo dokaj pestri tipi grobov oz. načini pokopavanj, je bilo že ugotovljeno.¹⁵ Morebiti bi preiskava vseh gomil v Vučji gomili privedla do podobnih dognanj?

Značaj najdb v osrednjem in obrobnem grobu gomile št. 4 ne dovoljuje ugotavljati morebitnih časovnih razlik in s tem take ali drugačne zaporednosti pokopa. Če gre res za dva grobova v isti gomili, je osrednji grob očitno starejši, obrobni grob pa že po obsegu, obliki in številu pridevkov drugotnega pomena. Ker v profilu tega dela gomile ni bilo opaznih naknadnih vkopavanj v prvotno nasutje ali pa jih spričo narave ilovice ni bilo mogoče niti zaslediti, bi bilo možno in celo verjetno, da je šlo za hkratni pokop denimo gospodarja in kake podrejene osebe. Pri takem razmišljanju pa seveda ne smemo izključiti še dveh drugih možnosti. Sodeč po vglobljenosti v nekdanja tla, bi utegnil biti obrobni grob starejši plan grob na tem mestu, osrednji grob pa je nastal ob njem ali brez zveze z njim na istem prostoru. Prav tako bi bilo mogoče, da gre pri obrobnem grobu za najdbe kulturnega pridevka, saj v veliki posodi ni bilo izbranih nedogorelih kosti, tiste v žganini zunaj posode pa bi morali seveda poprej proučiti. Podobno žganino s koščicami ob osrednjem grobu poznamo npr. v nekaterih gomilah pri Zg. Voličini, in sicer v nekakih posebnih »prizidkih«¹⁶ zunaj kamnitih oblog.¹⁷ Ko je obravnaval podobne pojave pri Kapfenbergu, je F. Felgenhauer opozarjal tudi na težavnost opredeljevanja takih dodatnih grobov in menil, da gre tu in tam lahko za »družinske gomile«.¹⁷

Grob s šestimi posodami v gomili št. 4 sodi relativno med bogatejše grobove, ki so bili doslej odkriti v Prekmurju. Sestava pridevkov je sicer nekoliko enolična, ker manjkajo — z izjemo novca — kovinski predmeti. Steklene posode dokazujeta, da je v ta kraj dospelo tudi tuje trgovsko blago, če bi že za nekatero lončenino domnevali domač ali vsaj lokalen izvor. Pridevki v obrobnem grobu so v tem smislu še bolj preprosti. Fragmentirane najdbe iz groba v gomili št. 5 po svojem stanju govore za pridevke, ki so bili tudi na grmadi (stekleno posodje), oz. so bili uničeni ob pogrebem obredu. Odsotnost žebeljev, ki jih navadno tolmačijo kot pripomoček za zbijanje grmade (*rogum*), kaže v tem primeru, da je bila grmada preprostejše oblike. Ostanke prepe-

¹¹ F. Felgenhauer, Das Gräberfeld Kapfenstein in der Steiermark, Archacologia Austriaca (ARA), Beiheft 7 (Beiträge zur Kenntnis der norisch-pannonischen Hügelgräberkultur), 1965, 29 ocenjuje tam takšne pojave kot morebitne obredne ognje (rituelle Flammenfeuer).

¹² S. Pahič, AV 11—12, 1960—1961 [1962] 97 s., pril. 10: poleg groba na obrobju gomile je bilo na njenem območju kar 6 različnih kuršč.

¹³ F. Felgenhauer, op. 11, 27. Prlm. tudi doslej najbližje krajnsko opazovanje teh pojavov v Nižji Avstriji: H. Kerchler, Die römerzeitlichen Brandbestattungen unter Hügeln in Niederösterreich, ARA, Beiheft 8, 1967, 8 ss oz. šlrše o tem vprašanju: W. Alzinger, Die römerzeitlichen Hügelgräber in Österreich, Dissertation Universität Wien [1951] 10 ss!

¹⁴ S. Pahič, op. 12, 91 ss.

¹⁵ F. Felgenhauer, op. 11, 26.

¹⁶ S. Pahič, op. 4, 30 ss.

¹⁷ F. Felgenhauer, op. 11, 29 s.

relega lesa kot dokaz o pridanem lesenem predmetu, npr. skrinji ali podobnem, niso izjemni. Podobno najdbo poznamo tudi v gomili A-3 pri Dobrovniku, a tudi sicer govore za tovrstne grobne pridevke še nekatere druge najdbe.¹⁸

Steklena žara T. 1 : 1 sodi k opremi grobov, kakršna se na jugovzhodnem predalpskem območju tako v gomilah kot planih grobovih česče pojavlja.¹⁹ Podoben lonec T. 1 : 3 je le različica istega tipa posod, čeprav tu z drugo funkcijo, izvira pa, kot večina takih izdelkov, hkrati z žaro bržkone iz akvilejskih delavnic.²⁰ Najbližja pot v te kraje je bila savarijska cesta, najbližje tržno središče kot trgovski posrednik pa bi zunaj Poetovia lahko bila katera sosednjih, še ne zanesljivo lokaliziranih obcestnih postaj (*Halicanum, Ad vicesimum*). Časovno sta oba izdelka manj zanimiva, ker ju lahko le ohlapno prisodimo v drugo polovico 1. in prvo polovico 2. stol., torej v čas najsplošnejšega pokopavanja v gomilah na noriško-panonskem območju.²¹ S svojim pojavom na podeželju poudarjata izžarevanje tiste blaginje, ki je, kar se steklenine tiče, prišla v bližini mest in ob prometnih poteh ponekod še mnogo bolj do veljave.²² Fragmenti steklenih skodelic v gomili št. 5, iz istega časovnega obdobja, to na skromen način le potrjujejo.²³

Glinasto posodje se pretežno uvršča med dokaj standardne izdelke antičnih lončarjev in se pojavlja široko po grobiščih Norika in Panonije. Podrobno tipološko obravnavanje posameznih posod na tem mestu ni potrebno, zlasti, ker nas pri časovnem opredeljevanju ob današnji stopnji poznavanja antične keramike ter dolgotrajnosti njenih oblik ne pripelje do natančnejših podatkov.²⁴ Med ohranjenim posodjem ter v fragmentih so zastopani večinoma preprosti in pogostni tipi. Velik lonec iz obrobne groba v gomili št. 4 je podoben žari iz gomile A-1 pri Dobrovniku ter glede na sosesčino najdišč morebiti celo izvira od istega lončarja na tem območju.²⁵ K izrazito domači keramiki sodi tudi nizek lonček oz. skodela T. 1 : 4, ki je prav tako izdelan na lončarskem kolovratu, podoben posodam iz Zamarkove in Gomile, če se omejimo le na naštevane istovrstnih najdišč.²⁶ Sem velja prišteti še trinožnik T. 1 : 5, ki prav tako sodi med tipične izdelke domačega lončarstva s širokim krogom razprostranjenosti.²⁷ To vrsto posodja dopolnjujejo pokrovi, od katerih pa so se v Vučji gomili ohranili le fragmenti.²⁸

Med izdelki iz boljše glin, ki so očitno nastali v lončarskih delavnicah večih središč, zbuja pozornost predvsem tri posode. Tako bi lonec T. 1 : 2 po A. Schoberju predstavljal tip tankostenastih lončkov s prevleko in stožča-

¹⁸ S. Pahič, op. 12, 83 in AV 20, 1969, 65 ss.

¹⁹ Prim. o teh posodah: S. Pahič, AV 20, 1969, 42 ss.

²⁰ Tipološko pomeni ta posoda le manjšo izvedbo običajne žare tipa A. Kisa C 170 ali C. Isings oblika 87, ki se po merah približuje čašam tipa A. Kisa F 357-367 (deinos). Posodica je v tem grobu najbrž vsebovala popotno hrano; manj verjetno se zdi za balzamarij kot npr. podobna posodica iz Ijutomerske okolice (S. Pahič, op. 4, 48, t. 2:1).

²¹ Prim. časovno tabelo pri S. Pahič, op. 19, 73!

²² Prim. tabelo podeželskih grobnih najdb številnejše steklenine pri S. Pahič, op. 19, 80!

²³ Prim. o teh posodah: S. Pahič, op. 19, 46!

²⁴ Pregledno so o antični keramiki pisali npr.: E. Bónis, Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, Diss. Pann. I, 20, 1942; A. Schörgendorfer, Die römervzeitliche Keramik der Ostalpenländer, Sonderschriften des Deut. Arch. Inst. Wien 1942; B. Vikič-Belančič, Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar NS 13-14, 1962-1963 89 ss; P. Petru, Poskus časovne razporeditve lončarine iz rimskih grobov na Dolenjskem, Razprave 8, 1969, 195 ss.

²⁵ S. Pahič, op. 12, 110, T. 1 : 1. Podobno, bolj iztegnjeno posodo datira A. Schörgendorfer (op. 24, 48: 430) v prvo polovico 2. stol., B. Vikič-Belančič (op. 24, 109) pa meni, da so podobne »velike posode za hrano (zv. Vorratgefäße)« bile razširjene do sredine 2. stol.

²⁶ S. Pahič, op. 4, 44, T. 2 : 4 in 3 : 3. A. Schörgendorfer (op. 24, 11: 104, 105) datira podobne posode (Näpfe) v drugo polovico 1. in v 2. stol. Podobno velja verjetno za podobno posodo iz Varaždinskih Toplic (B. Vikič-Belančič, op. 24, 102, sl. 34: 16); pri P. Petruju (op. 24, 205, sl. 4:3, 4, 8) je uvrščeno podobno posodje v prvo polovico 2. stol. Prim. tudi: I. Mikl, Svet ob Muri 3, 1958, 130!

²⁷ Prim. o trinožnikih: A. Schörgendorfer, op. 24, 12 ss in 135 ss; S. Pahič, op. 4, 44 s; B. Vikič-Belančič, op. 24, 107 s in H. Kerchler, op. 13, 37 s. Za jugovzhodno Slovenijo navaja P. Petru, op. 24, 204 le en primer iz Dobove, datiran v prvo polovico 2. stol.

²⁸ Najbližje primerjave iz Dobrovniku: S. Pahič, op. 12, 137, t. 5. Prim. še: A. Schörgendorfer, op. 24, 15 s: 148-151 in H. Kerchler, op. 13, 13, 39!

stim vratom, ki sega še v 2. polovico 2. stol. zanj pa je moč najti dovolj primerjav, ki kažejo njegovo vsesplošno razširjenost.²⁹ K tej vrsti posodja sodita tako skodelica T. 1 : 6 kakor pladenj T. 1 : 8, zelo razširjeni in časovno še dokaj nedoločni obliki.³⁰ To posodje je prispelo na območje Goriškega očitno po isti poti kakor stekleni izdelki, le da nam način posredovanja uporabnikom (npr. ponudbe na podeželju ali nakupi v mestih) ni znan.

Iz antične keramike v Vučji gomili torej ne izvemmo nič novega niti o tipih posod niti o njihovi podrobnejši časovni določenosti. Kot drobno zanimivost velja pri tem omeniti, da manjkajo npr. vrči kot tipična italska oblika, ni pa tudi oljenk, kar kaže bodisi da duh nove civilizacije ni povsem prodrl v religiozni svet domačega prebivalstva ali da so se taki vplivi tod že oslabili.³¹

Fibula T. 1 : 9 sodi v skupino tako imenovanih kolenčastih fibul, ki so po I. Kovrigovi imele velik delež v Panoniji že od druge polovice 1. stol. dalje.³² Tipološka lestvica teh tipov fibul je precej razsežna, najdba iz Vučje gomile pa sodi očitno med preprostejše različice.³³ Podobno poznamo — če se omejimo le na najbližje podeželske najdbe, ki kažejo izžarevanje iz mest, kjer so taki predmeti, razumljivo, številni in pestrejši — npr. iz Sp. Senarske in Zg. Voličine.³⁴ Najdba, čeprav na podeželju redka, ni izjema, saj sodijo kolenaste fibule v skupino tipičnih provincialnorimskih fibul tudi na tem območju.³⁵

Rebrast steklen biser iz osrednjega groba gomile št. 4 je dokaj čest, časovno manj izrazit izdelek, novec pa, ki bi nam najjasneje potrdil časovni okvir obravnavanih grobov, žal, nima razpoznavnih površin.

Sondiranje leta 1962 v Vučji gomili je torej potrdilo, da tudi tamkajšnje gomile pripadajo rimski dobi in s tem širijo obseg doslej znane antične naselitve na južna obrobja Goriškega. Najdbe iz grobov v nobenem pomenu niso izjeme, česar pričoi značaja grobov in zakotnosti najdišča tudi ni bilo pričakovati. Pri časovni opredelitvi ne moremo mimo precej posplošene ugotovitve, da so gomile nastale v razcvetu zgodnje antike, in le domnevamo lahko, da je bilo to v teh krajih prej v 2. kot pa že v 1. stoletju, ne da bi se mogli zanesljivo izreči hodiši za pozno 1. ali prvo polovico 2. stoletja.

Na ožjem prostoru Prekmurja se Vučja gomila uvršča na rob najdiščne skupine, ki zajema poleg posamičnih gomil pri Filovcih, Bukovnici in nad Bogojino še gomilna grobišča pri Motvarjevcih, na ravnini južnega predela pa skupine gomil med Rakičanom in Dobrovnikom. Dokler ne bosta bolj znani obe ravninski osredotočenji gomil pri Ivancih in Dobrovniku, oz. raziskane tamkajšnje seliščne ostaline, ne bo mogoče zadovoljivo pojasniti pojavnosti naselitve na tem predelu. Vsekakor je za sedaj še preuranjeno govoriti o rimskih cestah na tem območju, čeprav bi — izza mize — lahko domnevali, da je imela sodobna oz. sedaj že zgodovinska cestna povezava Sobote s Szombathelyjem prek Prosenjakovec in Ivánca v antiki tod prednico že v morebitni rimski cesti po vzporedni trasi med Ivanci in Iváncom.

Zanimivo je, da se antične najdbe ob skoro povsem praznem Goriškem in velikih predelih Dolinskega širijo od opisanega območja k Muri prek osrednjih območij med Ravenskim in Dolinskim, kar nakazuje bodisi pomen neke

²⁹ A. Schörgendorfer, op. 24, 23: 214 in 72, 142.

³⁰ Skodelica T. 1:6: slovenjegoriški primer! — S. Pahlč, op. 4, 45, T. 1: 3—5; prim. še: A. Schörgendorfer, op. 24, 174; P. Petru, op. 24, op. 206 navaja najmlajše primere iz prve polovice 3. stol. Pladenj T. 1:8: S. Pahlč, op. 4, 45; B. Vikić-Belančič, op. 24, 106; A. Schörgendorfer, op. 24, 182.

³¹ W. Aizinger, op. 13, 72 s; H. Kerchler, op. 13, 42 — oba poudarjata redkost tovrstnih najdb. V Slov. goricah le dvakrat: S. Pahlč, op. 4, 25 (Šetarova) in AV 5, 1954, 326 (Grabnoškl vrh)!

³² I. Kovrig, Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Diss. Pann. 11/4, 1937, 120 s.

³³ Prav tam, t. 9: 94.

³⁴ Sp. Senarska: Varstvo spomenikov 9 za 1962—1964 [1965] 154, t. 6; Zg. Voličina: S. Pahlč, op. 4, 41 s, sl. 34: 1.

³⁵ H. Kerchler, op. 24, 23.

prometne poti, bodisi prikladnejše možnosti za poljedelstvo. V tem poslednjem smislu bi torej naj bilo Goričko v antiki večinoma neobljudena, za poljedelsko izrabo malo prikladna ali vsaj zaradi šibke naselitve še dokaj prazna pokrajina. Kako bi ob tem ocenili praznino delov Dolinskega, ne vemo, ker ne poznamo zadostnih podlag (npr. v antiki sušen ali mokrotren svet, gozdovi itd.). Pogled na prazgodovinsko karto Pomurja nam pri tem ne odkrije nič prepričljivega, saj je npr. v mlajši kameni oz. naslednji bakreni dobi največ najdb kamnitega orodja prav iz Dolinskega in gornjih predelov Goriškega.³⁶ V tistem zgodnjem času so torej ti predeli že po narodi, še brez bistvenih človekovih posegov odpirali ljudem zadostne možnosti za preživljanje. Skoro absolutna praznina poznejših dob do prihoda Rimljanov, razširjena sedaj na vse Prekmurje, seveda tudi ni brez vzrokov, a z izjemo obdobja kulture žarnih grobišč, ko vrsta najdišč ob Muri kaže smeri naseljevanja, ni posebnost samo te pokrajine, temveč tudi sosednjih. Pri današnji stopnji raziskanosti prekmurske prazgodovine bi npr. v primerjavi z najdišči sosednje županije Zala na Madžarskem lahko rekli, da ima pri tem določen delež tudi pomanjkljivo dosedanje iskanje, ali pa se v primerjavi z avstrijskim Grabenlandom in Slovenskimi goricami tu kaže neka izoliranost.³⁷ Sedanje stanje, ki hkrati nakazuje potrebo bodočih načrtnih prizadevanj, je torej tako, da terja najprej čimveč topografskih pregledovanj in za njimi ustreznih posegov z lopato. Šele potem bo laže presoditi, katera od navedenih oz. drugih domnev bi utegnila biti pravilna.

Za dosedanje raziskovanje antičnega obdobja Prekmurja je značilno, da so se razni pisci doslej zanimali predvsem za lokalizacijo Halikana, ki naj bi bil po nekaterih domnevah na prekmurskih tleh.³⁸ Od drugih najdb sta bila še najbolj znana marmorna nagrobnika CIL III 4149 iz Lendave in AIJ 447 iz Sobote, nepopolni podatki pa so na voljo še za nekatere pomembnejše najdbe, npr. novce iz Kroga³⁹ ali najdbe iz grobov pri Lendavi,⁴⁰ medtem ko si ob »priložnostnih najdbah« iz nekaterih drugih krajev ne vemo predstavljati nič otipljivega.⁴¹

S prestavitvijo antičnih gomil je prišla bolj do veljave še ena izmed najbolj ohranjenih skupin antičnih najdišč, nekaj skromnejših izkopavanj v Dolgi vasi pri Lendavi pa je tudi k vprašanju lokaliziranja Halikana na ta kraj prineslo že dokaj jasen, a po videzu odklonilen odgovor.⁴² To vprašanje ostaja torej še naprej odprto, čeprav bi po logiki doslej ugotovljenega poteka trase rimske ceste Petovio—Savaria, ob upoštevanju itinerarskih navedb razdalj med obcestnimi postajami ter po nekaterih lokalnih znakih, npr. odlične lege nad Muro, ter doslej po naključju odkritih najdb smeli še najprej verjeti v lokalizacijo Halikana v Sv. Martinu na Muri.⁴³ Ta možnost pa seveda hkrati odreja Prekmurju edino pomembnejšo naselitveno postojanko ob glavni cesti, katere potek med Muro in Lendavo je še povsem neznan. Njenih sledov niso našli niti pri izkopavanju ostankov naselbine v Dolgi vasi, kjer naj bi bil v

³⁶ Prim. karto S. Pahič, Svet med Muro in Dravo [1968] 165.

³⁷ Za Slov. gorice prim. npr.: S. Pahič, AV 17, 1968 [1967] 104, karta 1 oz. karte prazgodovinskih obdobji apodnjega Podravja in Pomurja pri: S. Pahič, op. 36, 176—195. Podobne pregleda za Stajersko je objavil W. Modrijan, Aus der Vor- und Frühgeschichte der Steiermark. Die Steiermark — Land, Leute, Leistung, [1956] 90 ss, t. 2—5.

³⁸ Zbrani podatki o tem pri: J. Šašel, Doneski k zgodovini Prekmurja v starem veku, Kronika 3, 1955, 48 a. S. Gyöfi, Kratka zgodovina Lendave. Lendava 10 let v svobodi [1955] 33 navaja k temu še Kot in Kobilje.

³⁹ F. Kovačič, CZN 1, 1904, 91 ss.

⁴⁰ Zbrani podatki pri: J. Šašel, op. 38, 42.

⁴¹ Šašlove navedbe (op. 38, 40 ss) temelje pri tem na dveh nezanesljivih virih: priložnostnem zaplavi F. Gumilarja v Ljudskem glasu ter v mariborskem muzeju shranjeni arheološki karti F. Baša — oba pri tem nista navedla nobene konkretne najdbe.

⁴² Poročila o tem: I. Mikl, Arheološka izkopavanja v Dolgi vasi. Svet ob Muri 3, 1956, 129 ss; Varstvo spomenikov 7 za 1958—1959 [1960] 292, 302; Poročilo o sondiranju v Dolgi vasi pri Lendavi, AV 9—10, 1968—1959 [1960] 173 ss; Nekaj novih podatkov o rimski naselbini v Dolgi vasi pri Lendavi, CZN NV 6, 1970, 8 ss.

⁴³ M. Fullir, Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskem i medjimurskom području (1960—1967), Razprave 6, 1969, 427 s.

antiki predvsem le vicus, zaradi česar so se pojavili celo dvomi o poteku rimske ceste prek tega predela.⁴⁴

O Dolgi vasi je kljub dosedanjim kopanjem ostalo še marsikaj nerazjasnjena. Nobenih trdnih podatkov nimamo o legi grobov in sestavi najdb, ki se omenjajo v tem kraju.⁴⁵ Še vedno ni jasno, ali gre pri tem najdišču za plane grobove ali za gomile. A tudi lega gomil, omenjenih na območju med našo Lendavo in madžarskim Rédicsem, še ni ugotovljena.⁴⁶ Dokler to ne bo storjeno, je težko govoriti že samo o tem, ali sodijo seliščne najdbe pri Dolgi vasi in gomile k skupnemu najdišču ali pa gre za dvojne samostojnih skupin. Dosedanja odkritja bivališč pri Dolgi vasi se ne skladajo s predstavami o obcestnih postajah, čeprav je možno, da tudi tod še ni vse odkrito, saj današnja mejna črta obsežnejša raziskovanja sploh onemogoča. Da je bil tam pokopan *Vibenus*, ki naj bi bil — po razlagi J. Šašla⁴⁷ — iz Norika iz neznanih, npr. ekonomskih razlogov priseljen tujec, kaj malo pojasnjuje v tej zvezi. Če je bil namreč pokopan v kraju delovanja, potem nam njegov nagrobni napis premalo pove, da bi mogli to delovanje opredeliti in s tem pridobiti tudi kak morebiten podatek za pomen kraja samega. Nagrobnik iz pokrajini tujega marmorja pa sam po sebi že dovolj razločno poudarja ekonomski ali kak drug vidnejši pomen tega človeka, vendar gre pri tem tu za tako izoliran pojav, da ga ni nujno vezati z življenjskimi običaji drugega prebivalstva.⁴⁸ Če je bil *Vibenus* umrl že za aktivnega življenja, potem je imel ta kraj gotovo določen pomen, ki ga je privabil tjakaj bodisi po zasebni pobudi, bodisi po poklicni dolžnosti oz. neki uradni nujni. Izhodišče za to bi bila lahko predvsem cesta, z njo v zvezi kakšna ustreza služba ali katera druga zaposlitev. Žal nagrobni napis ne daje o tem nobenih podatkov in tako ne vemo, ali ne gre morebiti za kolonista ali veterana, ki bi se bil naselil tu po že končanem aktivnem delovanju. Starost otroka — 8 let — govori prej za aktivno osebo, če je bil spomenik izdelan kmalu po njegovi smrti, saj sta ga starša naročila kot družinski nagrobnik, ko sta izgubila sina. Vprašanje naselbine pri Dolgi vasi in probleme v zvezi z njo bo tako lahko razrešilo še najprej podrobnejše krajevno raziskovanje oz. na širšem prostoru zastavljeno kopanje.

Med drugimi antičnimi najdišči v Prekmurju je bil dan poudarek še Ivancem, ki pa praktično sploh še niso bili raziskovani in tudi ne načrtno topografsko pregledani, če ne upošteevamo nekaj začetnih poskusov.⁴⁹ Za obstoj antičnih stavb na tamkajšnjem »ižišču« oz. »hižišču« (od »hiša«) severno od vasi priča za sedaj krajevna tradicija bolj kot najdbe same, zato tudi ne vemo, ali so tudi tu stale le lesene stavbe ali pa morebiti že zidana poslopja.⁵⁰ Raz-

⁴⁴ I. Miki-Curk, *CZN NV 6, 1970, 7*. Prlm. k temu še na karti najdišč županije Zala zarisano traso ceste (I. Valter, *Zala megye régészeti emléke* [Budapest 1962–1964?]), ki poteka vzhodno od Lendavskih goric proti izlivu Krke, pri čemer je priključek iz smeri Dobrovnika prek Lendavskih goric povsem neverjeten.

⁴⁵ J. Šašel, op. 38, 42, s starejšo literaturo. Tudi: S. Gyöfi, op. 38, 33 in s Pahič, *Földmővesek naptára az 1967-es, M. Sobola 1968, 60*.

⁴⁶ V prvem poročilu o gomilah (J. G. Seidl, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 13, 1854, 128*) je omenjeno tole: *Südwärts von Löwö befinden sich bei Rédicse nächst Also-Lendava (Unter Limbach) ungefähr eine halbe Stunde von der Strasse im Waide, an 60 alte Gräber, von denen eines schon früher erbrochen war, ein zweites von dem Ingenieur-Assistenten Hrn. Wenzel Schaffer geöffnet wurde. Die Stüelur dieser Grabhügel beweist, dass sie nach einem bestimmten Plane angelegt waren. Im Inneren derselben fand man ausser Thon-Urnen von ganz gewöhnlichem Charakter nichts Bemerkenswerthes.*

⁴⁷ J. Šašel, op. 38, 44 ss.

⁴⁸ I. Miki-Curk, op. 44, 9.

⁴⁹ Dosedanje omembe: J. Šašel, op. 38, 40 (s starejšo literaturo); F. Baš, *Spomeniško Pomurje* [1958] 6; S. Pahič, prav tam, 30; AV 11–12, 1960–1961 [1962] 14; pril. 17; *Svet med Muro in Dravo* [1968] 211.

⁵⁰ Da so take najdbe — sedaj izgubljene — vendarle bile, pričajo že Baševе omembe (*Spomeniško Pomurje* [1958] 6): »Zlasti če upošteevamo visoko raven aretinske glne in brona, razširjenost mozalčnih kamenčkov in glinastih rimskih najdb na ozemlju med Ivanjei in Bogojtno...«, pa tudi navajanje nekdanje ivanške učiteljice P. Snajder (pismo z dne 20. 2. 1961 — v mariborskem muzeju): »Na Ivancih sem nabrala nekaj kg črepinj. Na lžišču in po gomilah severno od Ich njiv sem po krtninah nabirala debele, sive črepinje iz neočiščene glne. Največ so bile dna. Na enem so se poznali 4 prsti, vdobinlee so se ujemale s prsti Ivanskih

kropljenost skupin maloštevilnih gomil na širšem območju med Mlajtinci in Renkovci, kot npr. pri Dobrovniku, ne govori za strnjeno večje naselje, ki bi ga pri kaki morebitni obcestni postaji smeli predpostavljati. Zemljepisna lega tega najdišča na suhih tleh ravnine nedaleč od pričetka gričevja pri Bogojini je bila lahko pogojena tako iz agrarnih razlogov kot z prometnega pomena te točke.

Pri prvem moramo za sedaj upoštevati predvsem gomile, oz. njihov pojav v majhnih skupinah. Če bi se kdaj izkazalo, da gre pri stavbah za ostanke pristave, bi to še vedno lahko pomenilo, da so ugodna poljedelska tla kultivirali pač tudi kolonisti in ne samo domačini. Pri presojanju prometne lege pa moramo, za sedaj le čisto teoretično, upoštevati tudi podatke iz širše okolice. Prvo vprašanje bi bila pri tem smer take domnevane ceste ali morebiti celo dveh. Tu bi bilo treba najpoprej preiskati za rimsko cesto razglašen napis severovzhodno od vasi, ki ima smer proti Bogojini, ter nato zasledovati njegov potek na obe strani. Morebitno drugo prometno smer med Soboto in Dobrovnikom pa bi mogli za sedaj le izsiliti kvečjemu po razprostranjenosti gomil, a brez preverjenih arheoloških podatkov o cestišču.⁵¹

V tem poslednjem smislu bi bilo mogoče vzeti v pretres tudi drugi prekmurski marmorni nagrobnik AIJ 447, ki je bil najden pri prenavljanju soboške katoliške cerkve ter je še danes tam vzdian. Ker v Soboti ni znanih drugih avtohtonih antičnih ostalin, te pa bi ob številnih gradnjah morale priti na dan, se zdi verjetno, da je bil nagrobnik pri gradnji cerkve z drugim gradbenim materialom vred pripeljan od drugod.⁵² Ime pokojnika Viator — če je Šašlova razlaga pravilna⁵³ — pomeni osebo, katere delovanje je bilo v očitni zvezi s cestnim prometom. Ker je spomenik po smrti obeh zakoncev postavila nam neznana tretja oseba, seveda ni nujno, da gre tu za še aktivno osebo, to

Šolarjev. Mnogo je bilo plitvih sivih skodelic, v premeru 12–15 cm, o katerih sem mislila, da so bile pokrovke žar. Imele so v krogu obstoječe trikotne noge, za katere se jih ja prijele, če so bile pokrovke, ali so na njih stale, če so bile skledice... Takih sklečk nisem nikjer drugje našla, ne na razkopanih gomilah okrog Ivanec in ne po drugih krajih... Ivanjčani mi niso znali povedati, da bi v gomilah kdaj kaj drugega našli kot črepinje. Tudi so pustili te gomile pri miru. Na Hižišču so leta 1945 odkrili z opeko obzidan prostor kot majhno klet; nisem imela časa, da bi si to klet ogledala. Po opeki bi se dalo sklepati, iz katere dobe je.

Po Hižišču sem tudi nabirala tanke, rožnate črepinje iz fine gline. Mnoge so bile rdeče pološčene, a vse v majhnih kosih. Le ena, ki sem jo našla pod strohnelim panjem starega hrasta, je bila velika za dian, temnordeče položena in okrašena s cvetličnim ornamentom okrog obraza.

Ta zbirka črepinj iz Ivanec je med zadnjo vojno izgnila, ko so Nemci v Ljutomeru živečo P. Snajder izselili.

⁵¹ Prim. trasi na skici P. Snajderjeve (S. Pahič, op. 12, 132, pril. 17: vzhodna »stara cesta se vidi ob suhih tleh na njivah«, severno (4–5 m širok in 20 cm visok nasip) pa je v resnici videti nad pokopališčem.

⁵² Krajevni leksikon Dravske banovine [1937] 459 sicer navaja, da je »rimski nagrobni napisni kamen iz 3. stol.« vzdian v cerkvi, ta pa naj bi bila kot prvotna stavba zgrajena »v 11. ali 12. stol. na temeljih rimskega poganskega tempelja« (kar ponavlja tudi F. Baš, Spomeniško Pomurje, 6). Mogoče se na ta napis nanaša omemba, da so v letih 1910–1912 pri gradnji sedanje cerkve »pri kopanju njenih temeljev našli globoko v zemlji poganski spomenik iz 3. ali 4. stol.«, vendar so arheološki podatki v tem leksikonu pre malo zanesljivi, da bi se smeli brez drugih dokazov oprati nanje. Prim. o tem: M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju [1960] 65 ssi

Nekaj podrobnejših podatkov je v zadnjem času objavil J. Smej v brošuri »Spomenikom domačije — zadnja ura naj ne bije! (Maribor 1971), 13as (z navedbo dosedanje literature), ko objavlja rokopisni zapisa kanonika J. Slepca, vendar tudi tu izvedo le za najdbo nagrobnika v temeljih poprejšnje cerkve, medtem ko je »rimski poganski tempelj« le Slepčeva domneva brez dokazov, a z značilno razlago: okrog tempelja naj bi bilo antično pokopališče! Slepčev stavek: »Po mnenju strokovnjakov, znanstvenikov je ta nagrobnik ostanek poganskega sveta, ki je skupaj z ostanki tempelja in z razbitinami okrog stoječega pokopališča prišel v zidovje prvotne krščanske cerkve, ki je bila prav tako pozidana na tem kraju« (Smejev prevod iz madžarščine je videti, kar zadeva druge antične ostaline v starih temeljih, je neargumentirano posploševanje, saj o takih najdbah ni sicer nobenih stvarnih podatkov. Smejevo razlaganje Slepčevih navedb zato ne more imeti dokazne teže, še zlasti ne v samovoljni kombinaciji Mitrovega kulta, ki ga na tam opisan način ni mogoče konkretno povezovati z Viatorjevim nagrobnikom. O istem je pisal J. Smej tudi v publikaciji »Stopinje 1972« (Murska Sobota 1972), 22ss.

⁵³ J. Šašel, op. 38, 47 s.

pa naj bi potrjevala tudi domnevno pozna podelitev državljanstva.⁵⁴ Ker pa ne vemo ne za zanesljiv izvor najdbe ne za konec življenjske poti tega pokojnika, nam njegov spomenik ničesar določenega ne izpove niti za antično zgodovino Sobote niti za morebitni obstoj prometnih poti na tem območju.

V Prekmurju je še nekaj krajev, ki so, sodeč po dosedanjih najdbah, imeli neki očitnejši pomen, oz. govore za močnejšo naselitev. V smislu prometno bolj zanimivega kraja, ki bi mogel biti v zvezi s Halikanom, je skušal J. Šašel opozoriti na okoliš Dokležovja.⁵⁵ Pomen tega območja se zdi pri sedanjih razmerah v taki zvezi pretiran, saj je doslej znano od tam le pet še deloma ohranjenih oz. razpoznavnih gomil, torej dokaj skromno grobišče, ki tudi sicer ni dalo pomebnejših najdb.⁵⁶ Ob upoštevanju lege nekaterih sosednjih najdišč se res na videz kaže dozdevna povezava v smislu obmurske prometne črte, vendar ni tu nobenih sledov kake rimske ceste.⁵⁷ To velja tudi za drugo smer, izza mize domnevano, med Veržejem in Ivanci v smislu alternativne (ali prvotne?) savarijske ceste.⁵⁸ Pri sedanjem stanju raziskovanja ob tem nimamo na voljo nič drugega kot nedokazane, na videz bolj ali manj logične možnosti, ki same temelje na domnevah starejšega datuma in si deloma med seboj oporekajo.⁵⁹

Drugi tak kraj se kaže po »ruševinah« pri Žetincih in gomilah pri Dedoncih na dandanes avstrijskem ozemlju.⁶⁰ Tudi to najdišče bi lahko teoretično uvrstili ob prometno pot ob Muri, npr. od Flavie Solve proti jugovzhodu, vendar kljub številnejšim in obsežnejšim gomilnim grobiščem ter tudi nekaterim seliščnim ostankom v avstrijskem Pomurju o kakšni taki antični cesti ni nobenih konkretnih podatkov.⁶¹ Prav tako pa bi tudi tukaj sicer lahko domnevali drugo smer kot poprej omenjeno alternativno savarijsko cesto, ne da bi mogli zanjo navesti en sam neizpodbiten dokaz. Pri tem teoretičnem razglabljanju bi morali pač postajo *Ad vicesimum* predvidevati pri Radgoni, bodisi na južnem bregu Mure na območju današnje Gornje Radgone, bodisi pri Žetincih samih.⁶² O poteku take antične ceste je bilo v Slovenskih goricah pri Benediktu že ugotovljenih nekaj sledov, ki pa še niso preverjeni in jim na obe strani manjka zanesljivih nadaljevanj.⁶³ Nič pa ni podobnih podatkov

⁵⁴ Prav tam, 48.

⁵⁵ Prav tam, 49.

⁵⁶ S. Pahič, op. 12, 103 s, t. 6: 6 ter 7: 4, 5, 11.

⁵⁷ Dosedanji pisec, npr. F. Gumilar, Ljudski glas št. 48 z dne 6. 12. 1951, str. 4 (za njim še S. Gyöfi, op. 33, 34), so tako cesto domnevali na črti »od Lendave mimo Holize, Ižakovce, Dokležovja, Murske Sobote in Kroga v Radgono«. Ta trasa naj bi — po S. Pahiču, op. 12, 115 — povezovala Flavio Solvo z jugovzhodom in tekla v Prekmurju» od Žetincev mimo Kroga, Dokležovja, Rakličana, Ivancec in Dobrovnika proti Dolgi vasi«. Deviacije v teh navedbah (Murska Sobota oz. Ivanci) nazorno poudarjajo brezupnost takega načina iskanja rimskih cest samo po zemljevidu. Morda bi preverjanje pri Ivancih ohranjenih domnevnih ostankov cestlišča (S. Pahič, op. 12, 132) prineslo prvi odgovor?

⁵⁸ S. Pahič, op. 12, 114.

⁵⁹ Krajevno ime Stara cesta, kjer je bilo tudi nekaj rimskih najdb (podatki o tem: S. Pahič, ČZN NV 7, 1971, 111), je z rimsko cesto povezal tudi A. Graf, Übersicht der antiken Geographic von Pannonien, Diss. Pann. 1/3, 1936, 68 (trasiranje te ceste po črti Ptuj—Stara cesta—Štrigova—Sv. Martin na Muri—(Mursko Sredlšče)—Lendava na priloženi karti »Pannonia Romana« je tipičen primer ugotavljanja smeri rimskih cest na kartah večjih razsežnosti brez najmanjšega poznavanja geografskih razmer). Poskusi lokalizacije *Ad vicesimum* npr. v Cezanjevce (A. Muehler, Geschichte des Herzogthums Steiermark, 1844, 222 ter F. Vrbljak, rokopis št. 781 v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu) oz. Veržej (S. Pahič, op. 58) so gola ugibanja.

⁶⁰ Navedbe F. Kovačiča, Slovenska Štajerska in Prekmurje [1926] 24 o »mozaikih in drugem zidovju« pri Žetincih kol tudi njegovo mnenje, da je v Radgoni »v rimskih časih stalo brezdvomno manjše mestce«, niso nikjer potrjene. F. Pichler, Text zur archäologischen Karte von Steiermark [1879] karta je poznal npr. le gomile pri Dedoncih ter neopredeljene najdbe v Radgoni in Potrni (Hummersdorf). W. Modrijan, op. 37, T. 5 navaja poleg »različnih najdb« v Radgoni (tudi: *Ad vicesimum*?) le grobove pri Dedoncih.

⁶¹ W. Modrijan, op. 37, t. 5 sicer združuje v tem predelu tri cestne povezave: obmursko iz Flavie Solve ter dvoje tras iz doline Rabe prek Gleichenberga oz. mimo Tieschna, vendar je prva prikazana kot dokazana le med Solvo in Schwarzro.

⁶² Domnevni pristop do Mure bi bil v tem primeru iz smeri Benedikt—Lomanoše zahodno od Radgonskega grada, pri Podgradu, saj je tam in pod Hercegovščakom največ gomil, vendar pa doslej ni znanih nobenih seliščnih ostalin.

⁶³ Npr. »rimska cesta severno od križišča (v Oseku) v Čukovem lesu med današnjo cesto in milnsko strugo« (po župni kroniki v Benediktu) ali sedaj kot kolovoz uporabljana trasa

s prekmurskega ozemlja v smeri proti severovzhodu, kjer bi morala taka cesta potekati po čim ugodnejši smeri k postaji Arrabone (pri Körmendu) kot stičišču dveh ločenih tras.⁶⁴ Nekaj posamičnih najdb bi lahko uporabili za ugotavljanje te smeri že v prazgodovini, vendar so preveč izolirane, da bi imele zadostno težo.⁶⁵

Osredotočenje skupin gomil južno od Dobrovnika je morebiti tudi imelo neki poseben pomen, čeprav tu v nasprotju s sorodnim pojavom pri Ivancih ni znanih nobenih vesti o stavbnih ostalinah. Pogled na zemljevid nas hkrati opozarja, da gre tu za podobne najdbe na širšem pasu tja do Rakičana, o katerih pomenu pa še ne moremo govoriti.⁶⁶

Morebiti tudi ni samo golo naključje, da so kraj z večjim številom gomil — poleg Ivancev, Dobrovnika in okolice Lendave oz. Rédicisa? — tudi Motvarjevci.⁶⁷ Vzrok za obstoj neke vsaj v prekmurskih razmerjih opazne naselbine na tem območju nam seveda ni znan. Po zemljepisni danosti kraja bi si tu na meji med ozko dolino in robom gričevja lahko razlagali marsikaj: od poljedelskega naselja domačinov, podobnega številnim drugod, pa do kraja, vezanega na mimo vodečo pot. Čeprav je bila večina gomil pri Motvarjevcih že razkopana, je podatkov o grobovih, zlasti pa najdb samih, mnogo premalo, da bi se po tem lahko kaj poučili o pomenu tega kraja in stanju njegovega prebivalstva. Tudi tu imamo dvoje med seboj ločenih skupin gomil, nameščениh na pobočju hriba, torej domnevamo višje od bivališč (sl. 9). Če pri tem opozorimo na številne sledove odkopavanja na vrhu grebenov nad grobiščema v smeri proti Bukovnici oz. Bogojini, naj velja to za sedaj le kot zanimivost, ki je še neznanega pomena. Vsekakor je tudi okoliš Motvarjevec še premalo raziskan in lahko le obžalujemo, da se o dosedanjih razkopavanjih niso ohranili nazorni zapiski.⁶⁸

Skupek teh razmotrivanj o antični zgodovini Prekmurja nas torej ni privedel daleč od nedokazanih domnev. Prek tega bo mogoče šele, ko se bo raziskovalno delo na tem območju načrtno razvilo. Ključne podatke bi najprej dalo odkritje poteka glavne ceste Poetovio—Savaria v njenih obeh domnevanih variantah. Že pri Dolgi vasi začeto raziskovanje seliščnih ostalin bi kazalo v tem smislu nujno razširiti še na druga najdišča, npr. na Ivance. Dosedanje najdbe iz gomil so sicer zanimive, vendar nam ravno pri ocenjevanju značaja antične naselitve Prekmurja zaradi svoje po širokem območju »noriško-panonske kulture gomil« znane enoličnosti ne povedo mnogo. Velja torej najprej razrešiti vprašanja, ali je bilo Prekmurje povsem obrobna, da ne rečemo zakotna pokrajina v tem predelu province Panonije, ali pa je tu prek tekla glavna savarijska cesta oz. še druge cestne povezave. Vse dotlej, dokler ne bomo poznali značaja antičnih naselij in domovanj ter zanesljivo ugotovljenega poteka rimskih cest, pa moramo biti pri ocenjevanju zgodovine Prekmurja v rimski dobi močno previdni.

od osečkega križišča vzhodno pod Staro goro prek Trotkove, Treh kraljev in Štajngrove do Ščavniške doline pri Ihovli (topografska raziskovanja mariborskega muzeja — S. Pahič, op. 26, 240, op. 317).

⁶⁴ Pri J. Sašel, op. 38, 48, sl. 5 prikazani »možnostni rekonstrukciji stanja po itinerarijih« bi bilo v tem smislu treba trasi razločiti že v Poetoviu, saj ob dosedanjih domnevanih lokalizacijah postaj (in medio Curta = Ormož?, Ad Vlcesimum = Radgona ali Veržež?, Hallicanum = Lendava, Murasko Sredlišče, Sv. Mariin ob Muri?) očitno ne gre za zaporedje teh treh postojank, temveč za dve smeri prek Ad Vlcesimum oz. in medio Curta v Salle (pri Zalašlövö).

⁶⁵ Varstvo spomenikov 9 za 1962—1964 [1965] 134 (Večeslavci), 138 (Pertoša).

⁶⁶ S. Pahič, op. 12, 112, pril. 1.

⁶⁷ S. Pahič, op. 12, 106 s.

⁶⁸ S. Pahič, CZN NV 5, 1969 [1970] 100, op. 24.

ANTIKE HÜGELGRÄBER BEI VUČJA GOMILA

Zusammenfassung

Der Bericht stellt die Ergebnisse einer Versuchsgrabung in den Grabhügeln von Vučja gomila in Prekmurje (äusserste Nordostslowenien) dar, die im Jahre 1962 vom Landschaftsmuseum von Murska Sobota in Auftrag gegeben und vom Verfasser ausgeführt wurde. Um die Zeitstellung sowie die Grabriten der dortigen Nekropole feststellen zu können, wurden drei von den sechs Grabhügeln angeschnitten (Abb. 1—7)¹. In zwei von ihnen befanden sich einfache Brandschüttungsgräber mit verschiedenen Beigaben, die dem ausgehenden 1. und der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts angehören²⁻¹⁹. So wurden im Grabhügel Nr. 4 im Mittelgrab zwei Glasgefässe T. 1:1, 3, Tonware T. 1:2, 5, 6, ein absichtlich zerbrechener Topf, eine unkenntliche Bronzemünze, eine Glasperle und Reste eines Holzgegenstandes, im Randgrab eine zerdrückte Tonurne sowie zwei Gefässe T. 1:4, 7 gefunden. Im Grabhügel Nr. 5 befand sich neben zerstreuten Ton- und Glasscherben nur die Kniefibel T. 1:8, wogegen der Grabhügel Nr. 6 mit dem Fund eines Eisenmessers T. 1:9 wahrscheinlich eine Naturbildung ist¹⁰⁻³⁵.

Die Hügelgräber von Vučja gomila haben nur lokale Bedeutung und befinden sich in einer Gegend des oberen Prekmurje (Goričko = Hügellandschaft), die schon seit der Urzeit wenig besiedelt und somit fast fundleer ist (Abb. 8)²⁻³. Es handelt sich am ehesten um einen Familienfriedhof, und da kleine Hügelgräberfelder für das Prekmurje charakteristisch sind, lassen sie auf die Art der Besiedlung mit Einzelgehöften und kleinen Weilern schliessen⁴⁻⁸. Merkwürdig für das Prekmurje ist das Fehlen gemauerter Bauten bzw. von *villae rusticae*, was für eine überwiegend einheimische Bevölkerung, wahrscheinlich nur selten angesiedelte reichere Kolonisten und keine grössere städtische Siedlung oder Strassenstation spricht³⁶⁻³⁷.

Die räumliche Verteilung antiker Fundorte bezeugt in Prekmurje eine dichtere Besiedlung nur in Dolinsko, d. h. im mittleren Teil der Ebene zwischen Mur und den tumulireichen östlichen Ausläufern der Hügelrücken von Goričko³⁹⁻⁴¹. Südöstlich davon dürfte die Hauptstrasse Poetovio—Savaria das Prekmurje berührt haben; bei Lendava wurde von einigen Forschern die Station *Halicum* vermutet³⁸. Die neuesten Grabungen im Gebiete von Dojga vas bei Lendava haben aber das Bestehen einer bedeutenderen Strassenstation nicht bestätigt, da die angeschnittenen Holzhüttenreste nur auf einen beschledenen vicus hinweisen⁴²⁻⁴⁶. Das *Vibenusdenkmal* AIJ 448 gibt zwar der Gegend von Lendava eine Bedeutung zu, doch hat seine Inschrift zu geringen Aussagewert, um die Lebensstellung dieses Mannes namentlich in dieser Ortschaft einwandfrei feststellen zu können⁴⁷⁻⁴⁸. Obwohl die Untersuchungen bei Lendava noch nichts abgeschlossen und wegen der heutigen Staatsgrenze räumlich begrenzt sind, dürften die Ilnerangaben und bisherige Geländebeobachtungen die Lage *Halicum* eher auf dem südlichen Hochufer der Mur bei St. Martin in Kroatien bestätigen⁴⁵⁻⁴⁶.

Neben Lendava kommt in Prekmurje auch der Gegend von Ivanci, wo mehrere Grabhügelgruppen und Siedlungsreste angetroffen wurden, Bedeutung zu⁴⁹⁻⁵⁰. Die anscheinend römischen Strassenspurten könnten hier zwar die Kreuzung zweier Strassenzüge Poetovio—Savaria über Slovenske gorice sowie Flavia Solva—*Halicum* entlang der Mur bedeuten, sie müssen aber erst untersucht werden, da alle bisherigen »Römerstrassen« in Prekmurje nur vom grünen Tisch aus vermutet wurden⁵¹. Mit dieser Gegend dürfte auch das in Murska Sobota aufgefundene Grabmal des *Viator* AIJ 447 in Verbindung stehen, wenn auch nicht geklärt ist, ob *Viator* während seiner vermuteten Amtsstellung gestorben ist⁵²⁻⁵⁴.

Die Siedlungsgeschichte von Prekmurje weist noch einige andere, mit antiken Funden stärker belegte Ortschaften auf. Es sind dies die Gegend von Dokležovje an der Mur⁵⁵⁻⁵⁹, die Umgebung von Radkersburg mit heute jenseits der Staatsgrenze liegenden Siedlungsresten von Žetonci—Sicheldorf und Grabhügeln von Dedonci—Zelting⁶⁰⁻⁶³, der Raum von Dobrovnik mit mehreren Grabhügelgruppen⁶⁶ sowie Motvarjevi an der ungarischen Grenze mit beiden Hügelgräberfeldern (Abb. 9)⁶⁷⁻⁶⁸. Keiner dieser Fundorte wurde bisher eingehender oder überhaupt untersucht. Um zu einer sicheren Grundlage für die Erforschung der antiken Besiedlung dieser Grenzlandschaft zu gelangen, müsste man eine systematische Gelände- und Spatenuntersuchung einleiten, die den Verlauf etwaiger Römerstrassen sowie den Charakter der bisher entdeckten Siedlungsplätze vorerst erklären könnte.

INKORPORACIJA IN PRODAJA MARIBORSKE ŽUPNIJE

O nastanku Maribora in začetku mariborske mestne župnije nimamo pisanih zgodovinskih poročil. Zgodovinarji rešujejo to vprašanje še vedno z domnevami in hipotezami. Pogled v preteklost naše obdravske prestolnice pa se nam začne jasni na podlagi ohranjenih virov iz 11. stoletja. Ko so se po dolgotrajnih madžarskih vpadih v odprto dravsko ravnino pod Pohorjem in Kozjakom začela obnavljati in naraščati strnjena naselja, je nad to zemljo gospodaril rod Spanheimov, ki je l. 1147 izumrl. Izpričano je, da je Hartvig Spanheim, poznejši škof v Regensburgu, l. 1093 podelil dvor s posestvi in cerkvijo v Kamnici šentpavelskemu samostanu.¹ Zato so nekateri zgodovinarji sklepali, da je bila prvotna pražupnija za sedanje mariborsko območje na levem bregu Drave — v Kamnici, od koder se je v 12. stoletju preselila v novo naselje pod gradom Marchburgom.² Bolj verjetno pa je, da je bila cerkev v Kamnici le lastniška in ne župnijska. Župnijsko cerkev bi bil težko zemljiški gospod po svoji volji in na svojo roko poklonil komurkoli, četudi je obdarovanec bil samostan. Na razvoj prvotnega naselja na kraju, kjer stoji sedaj Maribor, je gotovo vplival grad na Piramidi, po katerem se je naselje imenovalo. Da so ta grad postavili Spanheimi v obrambo proti Madžarom in ga pozneje izročili sorodnikom Traungaucem, ni dvoma. Vendar nam manjkajo o nastanku gradu in o cerkvi pod njim zanesljive listine.

V naših krajih so v celoti izvedli župnijsko organizacijo šele v 12. stoletju. Središče vsake župnije je bila vedno župnijska cerkev, kateri je načeloval župnik in kateri je pripadal določen teritorij. L. 1189 se prvič v listinah omenja mariborski župnik Konrad³, ki je bil iz rodu mariborskih ministerialov. Čeprav zasledimo mestno cerkev v ohranjenih virih šele l. 1248,⁴ je vendar njen začetek treba postaviti v sredino ali drugo polovico 12. stoletja. Tej trditvi se priključujejo tudi umetnostni zgodovinarji,⁵ ki s stilno komparacijo gradbenih ostankov prvotne cerkve v sedanji stolnici sv. Janeza Krstnika ugotavljajo, da je bila njena predhodnica postavljena sredi 12. stoletja. Rod Traungaucev torej ni ustanovil samo žičkega samostana, temveč je bil ustanovitelj tudi mariborske župnije.⁶ Ta rod je l. 1192 izumrl, sledili so mu kot

¹ J. Zahn, *Urkundenbuch d. Herzogthums Steiermark*, I, št. 89. Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* III, št. 408. H. Pirchegger, *Die Herrschaft Marburg*, *Zeitschrift d. Hist. Vereins f. Steiermark* 1952, 18.

² M. Ljubša, *Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave*, *CZN XIX*, (1924), 85. Fr. Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije*, Maribor 1929, 70—72. J. Curk, Maribor, *CZN* 1066, 67.

³ J. Zahn, *Urkundenbuch* I, št. 690. H. Pirchegger, *Die Herrschaft Marburg*, 20, 52. I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, 1875, I, 19.

⁴ J. Zahn, *Urkundenbuch* III, 86.

⁵ J. Graus, *Die Domkirche zu Marburg*, *Der Kirchen-Schmuck* XIV, (1883), 82—85. Fr. Stele, *Mariborska stolnica*, *Zbornik za unet. zgodovino*, 1939, 1—37.

⁶ J. Pajek, *Der Dom von Marburg*, 1897, 9. J. Pajek, *Aus dem Garten der Lavant. Diözese*, 1899, 32.

deželni knezi Babenberžani (1192—1246), njihova dediščina pa je l. 1276 prešla v roke Habsburžanov. Deželni knezi so bili ves čas patroni in zavetniki (Vogtherren) mariborske župnije. To razberemo tudi iz pisma, ki ga je poslal kralj Ferdinand I. dne 28. marca 1553 krškemu škofu Janezu VI. pl. Schönburgu.⁷ Iz tega pisma povzemamo samo odstavek, ki se nanaša na te zavetniške pravice: »Wir wollen dir aber genediger maynung nit pergen, das wir glaublichen erinnert sein, wie das angeregte Pfarr (sc. Marburg) originaliter weilland unserer vofaren Regierenden Erzherzogen zu Osterreich loblicher gedechtnis Geistliche Lehenschafft gewesen, und noch sein soll, und das weillend unser Uranherr Kayser Friderich dieselb Pfarr einem seiner Kaplanen so magister Johannes Scharlt genant doniert und gegeben. Welcher auch solh Pfarr ain guete Zeit mit aignem Rückhen besessen, und volgends in seinem erlebten Alter dem Stifft Gurckh mit aller seiner gerechtighkheit, doch one Consens und bewilligung weilland unsers lieben Anherrn Kayzers Maximilians als damals Regierenden Landsfürstens übergeben hat, Deshalben und dieweil unser notturfft ervorden will, das wir ain eigenntlichs wissen emphahen, Wie, durch wen und wasmassen solch Pfarr an den Stifft khommen. So ist unser genediger B e v e l c h an dich ...«

Iz tega ukaza jasno sledi, da so imeli deželni knezi zavetništvo nad mariborsko župnijo in da so v slučaju izpraznitve novega župnika postavljali ali vsaj predlagali avstrijski cesarji. Izvemo tudi, da je Friderik III. nastavlil v Mariboru svojega kaplana magistra Janeza Scharltla (Schärtl) za župnika in da je bila župnija brez soglasja Maksimilijana I. pridružena krški škofiji. Zato ukazuje Ferdinand krškemu škofu, da mu pošlje poročilo o tem, kako, po kom in v kaki meri se je to zgodilo. Tudi namen naše razprave je, da razjasnimo ta vprašanja. Ker je utelešenje (inkorporacija) prve mariborske župnije sv. Janeza Krstnika krški škofiji trajalo 350 let (1506—1859) in ker so posledice te odiozne odločitve segale v sedanji čas, to je do leta 1935, ko se je mestni župnik z odstopitvijo dela nadarbinskega zemljišča rešil obveznosti tega srednjeveškega pravnega akta, bomo skušali na podlagi ohranjenih spisov⁸ prikazati, kako je prišlo do te povezanosti s kiško škofijo, in ugotoviti na tem primeru vpliv srednjeveških inkorporacij na tedanje duhovno in kulturno življenje.

Mariborska mestna župnija je cerkvenoupravno po znani odločitvi Karla Velikega l. 811 spadala pod salzburškega nadškofa, po jožefinski preureditvi škofijskih mej l. 1786 je pripadala sekovski ali graški škofiji, šele po prestavitvi lavantinskega škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor l. 1859 je postala sestavni del mariborske škofije. Njen teritorij je bil vedno samo na levi, to je severni strani Drave, vendar ne samo za mestnim obzidjem, temveč je segal na severu do Pesnice, ki jo je na nekaterih mestih neznatno prekoračil, na zahodu do potoka Čermenice pri Ožbaltu ob Dravi, na vzhodu pa skoraj do Vurberga. Na območju te pražupnije so se najprej osamosvojili vikariati v Kamnici, Selnici ob Dravi in pri Sv. Petru. O tem, kdaj so ti vikariati postali prave župnije, nam manjkajo poročila. Zanimivo je, da se l. 1553 ti trije kraji v mestnih in kraljevih aktih imenujejo izmenoma župnije in tudi vikariati. Ker so te tri dušnopastirske postojanke bile hčerke mariborske matične župnije, je imel mestni župnik pravico, da jim je poiskal in predlagal predstojnike. To se je zgodilo še l. 1507, to je leto dni po inkorporaciji mestne župnije krški škofiji, ko je že omenjeni Janez Schärtl predlagal Salzburgu v potrditev Andreja Zächa za župnika v Selnici ob Dravi.⁹ Da si bomo ozemlje nekdanje pražupnije lažje predočili, naj navedemo sedanje župnije na njenem območju: to sta dve mariborski župniji, stolna in frančiškanska, Sv. Peter pri Mariboru (Malečnik), Šmartno pri Vurbergu (Duplek), Sv. Barbara v Slov. goricah (Korena), Šmarjeta ob Pesnici (Pernica), Zgornja Kungota,

⁷ Škof. arhiv v Celovcu, N LXI, fasc. 7.

⁸ Škof. arhiv v Celovcu, Rep. 318, N LXII; Škof. arhiv v Mariboru, D 15, 1—42; Pokrajinski arhiv v Mariboru, Marb. cerkvenoupravne zadeve.

⁹ I. Orožen, I, 526.

Kamnica, Sv. Križ nad Mariborom (Gaj), Selnica ob Dravi ter deli župnij Sv. Duh na Ostrem vrhu in Ožbalt ob Dravi.

Kakor druge tako je gotovo tudi mariborska župnija prejela že od svojega ustanovitelja primerno dotacijo za vzdrževanje duhovščine, cerkvenih uslužbencev in poslopij ter za kritje stroškov pri službi božji. Taka dotacija je bila v srednjem veku mogoča le s podaritvijo zemljišč, pripadajočih poslopij, desetine, gornine in podložnikov. Kot nam že beseda dotacija pove, je bila župnijska posest vedno dar, zato se v našem jeziku imenuje nadarbina. V gospodarsko močnejših krajih so se sčasoma župnijske nadarbine povečale s pridružitvijo raznih poklonjenih zapuščin, z novimi ustanovami in beneficiji. Pri rokah imamo urbarij mariborske župnije iz l. 1571, ki ga je dal sestaviti župnik Jurij Žehelj (Sichel).¹⁰ Ta nam pove, da je tedaj imela mariborska župnijska nadarbina obdelovalne zemlje za 15 delovnih dni (15 Sommertagbau). Poznejši izmerek tega zemljišča je znašal okoli 66 ha. Prevladovali so vinogradi v približni velikosti 24 ha. Podložnike je imela župnija na 34 krajih, predvsem v okolici Jarenine, Malečnika, Dupleka in Kamnice. V mestu samem je bilo 10 ustanovljenih beneficijev s hišami in posestjo. Njihov patron je bil večinoma mestni magistrat, nekateri izmed njih pa so bili vsaj nekaj časa priključeni mestni župniji. Župnija je bila torej v 16. stoletju bogato dotirana in cesarji so svoje kaplane kar lepo nagradili, ko so jih pošiljali v Maribor za župnike. Prvotni župniki so bili iz rodu mariborskih ministerialov (Konrad II., 1189—1215, Konrad III., 1243—1249)¹¹, pa tudi poznejši niso bili nepomembni ljudje. Dva izmed srednjeveških mestnih župnikov sta postala celo sekovska škofa, in sicer Ulrik II. (1297—1308), ki je bil tudi protonotar vojvode Fridrika II. in salzburški vicedom v Lipnici (Leibnitzu), in Wocho (1317—1334), verjetno slovenski Voh ali Volk, ki ni bil plemiškega rodu.¹² Ni čudno, da si je mariborske župnijske nadarbine zaželel tudi osebni tajnik Maksimilijana I. Matej Lang, ko je že kot pomožni krški škof v decembru l. 1505 potoval skozi Maribor v Italijo.

Čeprav je Matej Lang s svojim delovanjem posegal tudi v naše slovensko okolje, se doslej ni pri nas nihče obširneje ukvarjal z njim.¹³ Pomemben ni samo za našo cerkveno zgodovino, ker je bil krški škof in kot inkorporator mariborski župnik, temveč tudi za našo gospodarsko zgodovino. L. 1501 je odredil nastavitve urbarjev za vsa krška škofijska posestva, katerih ni bilo malo na Slovenskem. L. 1534 je podelil Sevnici ob Savi tržne pravice.¹⁴ L. 1506 je izposloval pravico tedenskih sejmov za Šentjur pri Celju in Pilštanj.¹⁵ L. 1535 je poravnal spore zaradi trgovskih skladišč in proste trgovine med Radgono in Ptujem.¹⁶ Ne bo torej odveč, če se zaradi razumevanja nadaljnjih dogodkov ustavimo pri njegovi osebnosti. Če bi njegov značaj merili z ustaljenimi merili kodeksa morale in časti, bi nam zbujal samo odpor. Pa tudi če ga postavimo v politični okvir tedanje državne cerkvenosti in ga presojava kot otroka duhovno sekulariziranega, renesančnega časa, se nam pri vseh življenjskih uspehih kaže samo kot stremuški, zvit knez po Macchiavellijevem vzorcu.

II

Matej Lang je bil rojen l. 1468 v Augsburgu kot sin obubožane meščanske družine s 13 otroki. Njegova neugnana ambicioznost, oblastnost in pohlepnost

¹⁰ Pokraj. arhiv, Maribor, Mar. cerkvenoupravne zadeve.

¹¹ H. Pirchegger, Die Herrschaft Marburg, 52.

¹² I. Orožen l. 558; K. Amon, Die Bischöfe von Graz-Seckau, Graz 1909, 31, 70.

¹³ M. Langa pri nas navajata J. Gruden, Zgod. slov. naroda 303, 478, 482, 535, silka 541 in Fr. Kovačič, Zgod. lavant. škofije, 192—193. Njegov življenjepis glej J. Obersteiner, Die Bischöfe von Gurk, Klagenfurt 1900, 272—288. Tu navedeni podatki o njem so povzeti večinoma po dr. P. Legers, Kardinal Mathäus Lang, Salzburg 1906.

¹⁴ A. Muchar, Geschichte d. Herzogthums Steiermark VIII, 1867, 405.

¹⁵ J. Obersteiner, l. c. 279.

¹⁶ A. Muchar, l. c. 410.

pa kažejo potomca patricijske družine, ki je igrala nekdanj v mestu, ki je rodilo Fuggerje, zelo važno vlogo. Predniki njegovega rodu so bili celo mestni župani, in to v času, ko so mesta poleg aristokracije začela uveljavljati svojo politično moč. Najbolj neposredne podatke o Langovem življenju in njegovem naglem vzponu je ohranila ravno augsburška mestna kronika, ki jo je začel pisati njegov sodobnik in bratranec Matej Langenmantel, župan tega mesta.¹⁷ O zgodnji Matejevi mladosti ne vemo nič. Otrok plačanega vojaka, ki je, če smemo verjeti Ulriku v. Huttneu, prodajal mleko na trgu, ni zbuhal zanimanja okolice. Ko pa si je oče za materino dediščino opomogel, je šel 17-letni Matej na visoko šolo v Ingolstadt, kjer je naslednje leto dosegel bakalavreat. Štiri leta pozneje (1490) je postal v Tübingenu magister artium liberalium (mojster svobodnih umetnosti). Študiral je tudi civilno pravo in se l. 1493 vpisal na univerzo na Dunaj, kjer se je pridružil tamkajšnjim humanistom. Teologije ni študiral nikoli. Svojo službeno kariero je začel kot uradnik pri nadškofu Bertoldu v Mainzu, kjer je ostal le kratko časa. Kmalu nato, l. 1494, ga najdemo že na dvoru cesarja Maksimilijana I., kamor mu je ugledala pot njegova lepa sestra Apolonija, ki je igrala v življenju bavarskega vojvode Jurija in prav tako pri cesarju Maksimilijanu posebno vlogo. Tudi Martin Luther pripisuje v spisu Colloquia¹⁸ nagli Langov vzpon njegovi sestri, kateri je dvor pozneje poiskal moža Julija pl. Lodrona. Ob poroki ji je brat že lahko poklonil 6000 dukatov dote. Njen mož je zaradi pijančevanja kmalu umrl in vdova se je po višjem posredovanju ponovno poročila s Krištofom (Krstom) Frankopanom, knezom Modruškim in poznejšim banom Hrvatske in Slavonije. Njena zvestoba je postala legendarna, ker je svojoega moža spremljala tudi v beneško ujetništvo, kjer je ostala z njim v razvpiti doževi ječi Torsello skoraj pet let. Umrla je kmalu nato v Milanu, njen mož Krištof pa je padel kot vojskovodja ogrskega kralja Ivana Zapolje pri Varaždinu.¹⁹ Sedaj počivata skupaj v nekdanjem frankopanskem mestu Senju. — Matej Lang pa je postal kmalu Maksimilijanov osebni tajnik, sam je vodil cesarjevo pisarno in odločilno vplival na diplomatske akcije »zadnjega viteza«. Maksimilijanu je sugeriral celo pustolovsko idejo, da bi lahko poleg cesarjeve krone nosil tudi papeževo tiaro. Cesar se je svojemu »prijatelju in svetovalcu« bogato oddolžil. Že l. 1498 ga je 30-letnega povzdignil v plemiški stan. Njegov plemiški naziv je bil Wellenburg po gradu istega imena pri Augsburgu. Ta grad je Lang po cesarjevem naročilu kupil l. 1507 za 5200 fl in postal je skupna last cesarja Maksimilijana in Mateja Langa. Lang ga je dal prezidati za cesarjev lovski gradič, plačal je stroške prezidave v znesku 32.000 fl. Zato pa mu je cesar zastavil gosposčini Visoko Ostrvico in Kreig na Koroškem.²⁰ Ker pa je bil cesar sam vedno v denarnih stiskah, je Langa materialno nagrajeval predvsem s podelitvijo donosnih cerkvenih nadarbin, s katerimi je kot patron in zavetnik razpolagal. Nadarbine so v tej dobi postale drobiž v rokah velikašev. Eno izmed prvih daril zvestemu Mateju je bila prošnja v Augsburgu. Kakor pripoveduje tamkajšnja mestna kronika, so mu to prošnjo podelili nasilno, proti volji škofa in kapitlja. Na ukaz so se morali kanoniki zbrati v cerkvi, tja so pripeljali bavarski vojvoda Jurij in drugi knezi Langa za roko, posadili so ga pred oltar, ga oblekli v raket in ga predstavili zboru kot njihovega prošta. Ta prošnja mu je na leto donala 800 fl, prošnjijsko palačo pa sta uporabljala cesar in Lang za razne prireditve. Toda Augsburg mu te žalitve ni pozabil. Ko se je Lang l. 1505 potegoval s cesarjevo pomočjo tudi za škofijski sedež tega mesta, je zadel na splošni odpor in se je moral brez uspeha umakniti. Že pred ustoličenjem v Augsburgu pa mu je cesar podelil prošnjo na Otoku (Maria Wörth) na Koroškem, ki jo je Matej pozneje odstopil svojemu nečaku salzburškemu kanoniku Pavlu. L. 1501 je postal komendant cistercijanske opatije v Vetrinju, ki mu je na

¹⁷ P. Legers, l. c. 448 (Augsburška mestna kronika).

¹⁸ M. Luther, Colloquia oder Tischreden, Frankfurt 1568, 237.

¹⁹ S. Stanolević, Narodna enciklopedija I, 693—694; J. Gruden, Zgodovina slov. naroda, 310.

²⁰ Paul Legers, l. c. 490.

leto prinašala 500 fl. L. 1497 je sprejel kanoniško prebendo v Aschafenburgu in tri leta pozneje župnijo Eggenberg pri Gradcu. L. 1502 si je pridobil prošnjo v Konstanzu. Vendar so mu bile vse te »zlate jame« še premalo. Kot cesarjev diplomat je želel nastopati z vsem sijajem in z najvišjimi naslovi. Hotel je postati škof in državni knez. Zato se je l. 1500 dogovoril s škofom Henrikom v Churu, da mu odstopi škofijo, on mu bo pa dajal kot njegov naslednik letno pokojnino. Bila je to prava simonija, toda kaj je motilo to človeka, ki so mu bile cerkvene službe, katerih nikoli ni opravljal, samo sredstvo za doseg cilja. Vendar škofije v Churu ni nikoli užival. Na Maksimilijanovo željo se ji je l. 1504 »prostovoljno« odpovedal.

Več sreče pa je imel s pridobitvijo krške škofije. Krški škof kardinal Rajmund Peraudi (1491—1505), ki je bil po rodu Francoz, ga je za uslugo, ker mu je izposloval cesarjevo dovoljenje, da je smel kot papežev delegat po Nemčiji pridigati odpustke in zbirati prispevke za križarsko vojno proti Turkom, imenoval za pomožnega krškega škofa s pravico nasledstva, čeprav je imel že drugega pomožnega škofa Nikolaja Kapsa, ki se je seveda moral umakniti. Lang je takoj po tem imenovanju, za katerega je dobil hitro potrditev iz Rima, l. 1501 prevzel upravo krških škofijskih posestev na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem. Dne 24. oktobra 1501 je naročil iz Merana že kot potrjeni krški administrator posebni komisiji, ki jo je imenoval sam: »alle unsers stifts ämpter zuziehen, die mit vleis und aigentlich zu beschreiben, zu beraiten und reformieren, urbar zu machen, all verfallen zinsen, Renten und Gult einzuziehen, raitungen zu ervordern, aufzunemen, ernstlich zu sliessen und notturfutig Raitbuch und Quittung, wie sich geburt, zu fertigen.« Tedaj so številne krške posesti v naših krajih dobile nove urbarje. Cesar Maksimilijan je 19. novembra istega leta iz Linza zapovedal svojim svetovalcem in uradom na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, naj to komisijo podprejo (celov. škof. arhiv). Ko je l. 1505 kardinal Peraudi umrl, je postal Lang njegov naslednik, čeprav še ni bil duhovnik. Škofijska opravila sta namesto njega v krški škofiji opravljala lavantiska škofa Erhard Baumgartner (1505—1508) in za njim Lenart I. Pewel (1508—1522). Da mu je krška škofija prinašala lepe dohodke, se vidi iz tega, da se je l. 1506 pogodil s cesarjem za mesto in gosposčino Kitzbühel, za kar mu je v celoti izplačal 55.000 fl. Zgodovinar Henrik Herman pravi, da so mu podarjene nadarbine prinašale na leto 18.000 fl čistega dohodka, čeprav ni opravljal nobenih dolžnosti, ki so bile povezane z njimi. Za zvesto službo cesarju je dobil pozneje še škofijo v Cartageni v južni Španiji, ki mu je dohodke kar podvojila (l. 1521).

Vendar trajno ni mogel ostati v naporni dvorni in diplomatski službi, posebno, ker vse kaže, da Maksimilijan po odhodu lepe Apolonije iz dvora njegovih uslug ni sprejemal nekritično. Lang se je želel osamosvojiti in dosegel je, da je bil l. 1514 imenovan za koadjutorja salzburškemu nadškofu Lenartu iz Hodiš, katerega je po smrti l. 1519 nasledil kot nadškof in samostojni deželni knez. Šele sedaj se je dal posvetiti v duhovnika in 25. septembra 1519 je sprejel tudi škofovsko posvečenje. Da je imel dobre zveze tudi z Rimom, se vidi iz tega, da ga je papež Leon X. že l. 1514, ko še ni bil duhovnik, imenoval za kardinala, papež Pavel III. pa mu je pozneje poklonil še škofijo Albano v Italiji. Kardinal je postal v zahvalo, ker je v Maksimilijanovem imenu zavrnil Francozom naklonjeno sinodo v Pisi in se pridružil od papeža sklicanemu cerkvenemu zboru v Lateranu (1512—1517).²¹

III

Ta Matej Lang pl. Wellenburg, ki ga zgodovinarji imenujejo »Pfründenjäger« in »Pfründenfresser« (lovec na nadarbine, požeruh nadarbin), je v pozni

²¹ Fr. X. Seppelt, *Papstgeschichte, München 1949, 203.*

jeseni l. 1505 potoval skozi Maribor v Italijo.²² Bil je tedaj mogočni cesarjev tajnik in pomožni krški škof. V Mariboru je župnikoval že priletni Janez Schärtl (tudi Schartl, Schertl, v papeževi buli Scorter), ki je bil, kakor izvemo iz že navedenega pisma Ferdinanda I., nekoč dvorni kaplan Friderika III. in mu je ta podelil mariborsko župnijo. Kot župnik se je zapletel v mačni proces z mestnim magistratom. Žal nam niti Henrik Hermann, ki je, kakor pravi, opis tega postopka povzel ex actis archivi ordinariatus Gurcensis (iz spisov v arhivu krškega ordinariata)²³, ne pove, v kakšni zadevi se je pletel ta proces. Lahko le domnevamo, da je šlo za posest kakega beneficija, s katero je razpolagalo mestno vodstvo in jo samo hasnovalo. J. Schärtl se je poklonil cesarjevemu tajniku in ga prosil za pomoč. Lang se je gotovo zanimal za župnijske dohodke in za župnijsko posest. Pripravljen mu je bil »pomagati« tako, da mu podeli mirno župnijo Meiselding na Koroškem, če njemu odstopi mariborsko mestno župnijo. Stari župnik J. Schärtl se je dal pregovoriti in je privolil v zamenjavo. Toda župnija Meiselding, ki jo je Lang namenil Schärtlu, je bila zasedena. V njej je župnikoval Jurij Obernauer. Ali je dejansko prišlo do zamenjave, katero papeževa bula z dne 3. febr. 1506 predpostavlja, ali pa je bil to samo Langov načrt, tega ne vemo. Čudno je, da se Janez Schärtl še 15. januarja 1507 imenuje mariborski župnik, ki izvršuje svoje pravice. Bula Julija II. iz l. 1506 pa pravi, da sta J. Schärtl in J. Obernauer med seboj zamenjala župniji in da se je Janez (ne Jurij!) Obernauer po svojem delegatu Bolfenku Bocklinu, duhovniku augsburške škofije, v papeževe roke odpovedal pravicam do Maribora. Zato papež mariborsko župnijo za vedno »združuje, povezuje in inkorporira« krški škofijski menzi cum omnibus juribus et pertinentiis (z vsemi pravicami in pritiklinami). Kako je mogoče z besedilom tega dokumenta združiti dejstvo, da je bil Janez Schärtl še l. 1507 mariborski župnik in da je Janez Obernauer šele 7. julija 1523 resigniral na mariborsko župnijsko nadarbino ter dobil 60 fl. letne pokojnine, kar dokazuje originalni spis v krškem škofijskem arhivu,²⁴ bo verjetno ostala večna uganka.

Inkorporacija mariborske mestne župnije krškemu škofijskemu sedežu je bila torej pravno izvedena z bulo papeža Julija II., ki jo je izdal dne 3. februarja 1506 v svojem vojaškem taboru v Bologni.²⁵ Žal ni original te listine ohranjen ne v Mariboru, ne v Celovcu, ne v Salzburgu. Simon Povoden se v svojem obširnem rokopisu Kirchengeschichte I, 1823²⁶ zelo huduje, ker je bil prepričan, da mu tega dokumenta niso hoteli dati na vpogled. Ignac Orožen pa ga je v izvlečku priobčil.²⁷ Prepis, sloneč na izvorniku, je ohranjen v listini Klementa VIII., izdani v Rimu 12. febr. 1594, s katero ta papež potrjuje na prošnjo krškega škofa Krištofa Andreja barona Spauer prvotno inkorporacijo.²⁸ Papeževa listina utemeljuje inkorporacijo mariborske župnije zgolj s cerkvenimi razlogi. Jasno pa je, da je imel Julij II., ki je bil bolj državnik in vojskovodja kakor pa vrhovni cerkveni poglavar, dovolj političnih razlogov, zaradi katerih se mogočnemu kanclerju rimskonemškega cesarja ni ustavljal. Saj ni dal niti kritično preveriti navedb prošnjika, ampak jih je dal zapisati v listino, kakor so mu bile predložene. Janez Obernauer in Janez Schärtl sta baje pred sestavitvijo bule zamenjala svoji službeni mesti, J. Obernauer se je prostovoljno odpovedal mariborski župniji, dohodki krške škofijske menze so slabi in nezadostni (proventus mensae episcopalis Gurcensis tenues et exiles), bremena pa težavna, mariborska župnija ne donša na leto 12 mark čistega srebra itd. To so glavni razlogi, navedeni v buli, zaradi katerih je papež rad

²² H. Hermann, Handbuch d. Geschichte d. Herzogthumes Kärnten, Klagenfurt 1849, IV., 386; I. Orožen, Das Bisthum u. d. Diözese Lavant I, Maribor 1849, 3—5, 523—525; J. Oberstelner, Die Bischöfe v. Gurk, Klagenfurt 1969, 281.

²³ H. Herman, l. c. 387.

²⁴ Škof. arhiv v Celovcu LXI, fasc. 7.

²⁵ Bula je vpisana v Registrum Bullarum Juhl Papae II., lib. 37, fol. 23 v vatikanskem arhivu.

²⁶ Zgodovinski arhiv Ptuj, Rokopisi.

²⁷ I. Orožen, Das Bisthum I, 523—525.

²⁸ Transumptum listine v škof. arhivu v Mariboru.

uslišal prošnjo »ljubega sina« Mateja Langa in dohodke (fructus, redditus et proventus) mariborske župnije za vedno pridružil krški škofijski menzi, da bo lahko krški škof primerno svojemu dostojanstvu živel in lažje nosil bremena svoje službe. — Ko iz časovne razdalje ob poznanju razmer presojamo te razloge, se nam zdijo prava ironija. Predvsem Matej Lang ni mogel poznati bremen krške škofije, saj se je na sedežu škofije v Strassburgu mudil mimogrede samo enkrat (l. 1502), sicer pa je bil — menda zaradi diplomatske službe — vedno odsoten.⁸⁹ Poleg tega je bila ta škofija od ustanovitve dalje obdarjena z delom Emine zapuščine, to se pravi z eno največjih posesti, kar jih je bilo kdaj na Slovenskem v eni roki. Ni čudno, da je to pravno dejanje povzročilo toliko nejevolje, težav in bridkosti ne samo prizadeti mariborski župniji, temveč tudi obdarovancu samemu. Skozi stoletja je imela krška škofija zaradi te inkorporacije neprijetne zapletljajave s salzburško nadškofijo in z državno oblastjo. Lang je namreč s to akcijo postavil pred izvršeno dejstvo tako Salzburg kakor cesarski dvor in ni iskal pred izvedbo te akcije privoljenja od nobene strani. Zato sta bila prizadeta tako cesar kot patron in zavetnik mariborske župnije kakor salzburški nadškof kot redni ordinarij nad tem ozemljem. Pa tudi besedilo v poklonitveni buli »cum omnibus iuribus et pertinentiis« (z vsemi pravicami in prituklinami) je bilo tako nejasno, da ga je vsak tolmačil po svoje in sta se morala pozneje tako salzburški nadškof kakor krški škof obračati v Rim s prošnjo za avtentično razlago.

Inkorporacija ali utelešenje je po cerkvenem pravu pridružitve neke cerkve ali nadarbine drugi cerkveni ustanovi, npr. škofijski menzi, kanoniškemu kapitulju, samostanu, semenišču, sirotišču ali podobnemu zavodu.⁹⁰ Po namenu so bile cerkvene inkorporacije podobne integracijam v sodobnem gospodarskem življenju. Če se neko podjetje bori z materialnimi težavami, se pridruži drugemu, ki bolje uspeva, da nato skupno pridobljena sredstva omogočajo obstoj obeh enot. Tudi pri cerkvenih inkorporacijah je bil namen skoraj vedno materialnega značaja. Ustanova, ki je bila gospodarsko šibka ali pa je zaradi občasnih gospodarskih stisk, kakor npr. zaradi vojske, požara, slabe letine ali slabega upravljanja, zašla v gospodarske težave, je zaprosila za priključitev donosne župnijske nadarbine, da je s hasnovanjem njenih dohodkov lahko dalje obstajala. Združevali pa so cerkvene ustanove tudi iz popolnoma subjektivnih razlogov. Tak slučaj je bila inkorporacija mariborske župnije krški škofiji. Krški škofijski sedež je bil neprimerno bolje dotiran kakor mariborska župnija, in vendar je ta po inkorporaciji skozi stoletja morala odstopati znatni del svojih dohodkov krškemu škofu. To je dosegel Matej Lang, o katerem je cesar Maksimilijan I. nekoč rekel: Imam dva kaplana, ki sta popolnoma različna. Enemu ne morem žepov nikakor izprazniti, drugemu pa na noben način napolniti.⁹¹ Prvi je bil Lenart Hodiški (Keutschach), salzburški nadškof (1495—1519), ki je z dobro gospodarsko organizacijo ustanovo sv. Ruperta vidno povzdignil. Drugi pa je bil Matej Lang, cesarjev svetovalc in njegov namestnik v Italiji, kateremu ni bilo denarja nikoli dovolj.

Vsaka inkorporacija pa je poleg pravic prinašala tudi dolžnosti. Pravice in dolžnosti so bile redno navedene v inkorporacijski listini. Bula Julija II., s katero si je krški škof pridobil mariborsko župnijo, je inkorporantu naročala, da mora eidem Ecclesiae per vicarium idoneum ad nutum amovibilem in divinis deservire et animarum curam dilectorum filiorum illius (nempe Ecclesiae St. Joannis Baptistae) parochianorum exercere... (pri navedeni cerkvi mora po sposobnem, na migljaj odstavljivem vikarju skrbeti za bogoslužje in opravljati dušno pastirstvo nad ljubimi sinovi župnije sv. Janeza Krstnika). Krški škof je torej postal mariborski župnik (parochus habitualis), moral je v Mariboru skrbeti za redno službo božjo in za dušno pastirstvo po sposobnem

⁸⁹ J. Obersteiner, l. c. 273, 278.

⁹⁰ Dr. Lindner, Die Lehre v. d. Inkorporation in Ihrer geschichtlichen Entwicklung, München 1951, 1—10.

⁹¹ A. Muchar, Geschichte d. Herzogthums Steyermark, VIII., 277; E. Tomek, Kirchengeschichte Oesterreichs II., 144.

vikarju, katerega je seveda moral vzdrževati, a ga je imel tudi pravico svojevoljno odstaviti, ne da bi iskal zato od kogarkoli dovoljenja (cuiusvis licentia super hoc minime requisita). Take inkorporacije, pri katerih je imel inkorporator pravico nastavljati samo začasne, odstavljive vikarje, imenujemo popolne inkorporacije (incorporatio pleno iure). Zgolj začasne nastavitve vikarjev so imele za inkorporatorja določene gospodarske prednosti, bile so pa za dušno pastirstvo škodljive. Zato je tridentinski cerkveni zbor odredil l. 1561, da smejo biti tudi na utelešenih župnijah nastavljeni samo stalni vikarji (vicarii perpetui), katerih ni bilo mogoče svojevoljno odstaviti. Zadnji, ki je bil v Mariboru nastavljen kot vicarius perpetuus, je bil Jožef Pichler, ki je vodil mestno župnijo v letih 1832—1859. Nastavil ga je krški škof Jurij Mayer.

Nastavljeni vikarji so bili navadno tudi škofijski gospodarski komisarji (commisarius in temporalibus). Morali so skrbeti za pridelke, zbirati dajatve in druge dohodke ter jih odvajati škofijski menzi. Vendar je krški škof večkrat poleg vikarja nastavil tudi posebnega komisarja, ki je opravljal gospodarski nadzor nad nadarbino. Včasih je bil komisar tudi kamniški ali šentpetrski vikar. Vsako tako imenovanje je bilo izraz nezaupanja do službojočega mariborskega vikarja. Presojevalca razmer pa kar iznenadi, da se je Matej Lang pobrigal celo za primeren red in dostojno obliko pri bogoslužju v mariborski župniji. L. 1512 je poslal svojemu upravitelju obširno spomenico Ordination der Pharrchirchen Marchburg,³¹ v kateri odločno zahteva, da se morajo cerkvena opravila v Mariboru v redu vršiti, da smejo biti tudi za kaplane in duhovne pomočnike nastavljeni samo izšolani in neoporečni duhovniki, ki bodo vestno opravljali svojo službo, posebno ustanovne obletnice, in ne bodo uvajali nobenih novotarij. Strogo mora nadzirati njihovo vedenje, ponoči morajo biti vrata župnišča zaklenjena, da ne bodo v tem času odhajali od doma, dajati jim pa mora dobro hrano in pijačo. Če bodo imeli v tem oziru kakšne pritožbe, se lahko obrnejo naravnost do njega. Poskrbeti mora tudi, da bo imela župnija dobre učitelje. (Šola v Mariboru l. 1512!) Ali ne razodevajo ta navodila moza, ki mu je dvorna pisarna privzgojila čut za red, natančnost in delavnost? Resnobelega človeka kaže tudi ustanova, ki jo je naslednjega leta (monttag nach Sandt Jorgentag 1513) odredil pri kolegiatnem kapitlju v Strassburgu. Odločil je, da morajo kanoniki ob kvatrnih dnevih opravljati zanj maše, po smrti pa vigilije (mrtvaške molitve). Zato bo kapitelj dobival na leto tri štrtinjake (okoli 1750 litrov) mariborskega vina ali pa 52 funtov pfenigov od škofijskega upravitelja. Zdi se, da vera in morala v tem času nista hodila z roko v roki. Kajti osvetlitev njegovega značaja nam spremeni pogodba, ki jo je naslednje leto, 18. julija 1514, sklenil s tržaškim škofom Petrom Bonomom.³²

Peter Bonomo, tržaški škof in vzgojitelj našega Primoža Trubarja, je bil Langov osebni znanec, ker sta nekaj časa skupno službovala na cesarskem dvoru. Poklonil je Langu celo svojo pesem o cesarici Mariji Bianki, ki kaže, da sta drug drugemu mnogo zaupala. Pesem je ohranjena v univerzitetni knjižnici v Innsbrucku v zbirki Petri Bonomi libellus epigramaticon.³³ Kakor Matej Lang je tudi Peter Bonomo z dvorno pomočjo akumuliral zase enajst beneficijev, med njimi župnijo Illersberg v augsburški škofiji.³⁴ Te nadarbine si je zaželel Matej Lang. Gotovo jo je kot augsburški rojak dobro poznal in je imel z njo posebne namene. Navedenega dne sta napravila z Bonomom zamenjalno pogodbo. Matej Lang, kardinal pri cerkvi S. Angelli v Rimu, pomožni škof salzburški, škof krški in cesarjev namestnik v Italiji, izročal Petru Bonomu, tržaškemu škofu in grofu, župnijo sv. Janeza Krstnika v Mariboru in gosposčino Bizeljsko, Bonomo pa njemu odstopi zato župnijo Illersberg. Lang bo po pogodbi dajal Bonomu poleg tega še, kadar bo potoval po Nemčiji, 5 konj in 5 oseb, če bo potoval po Italiji, pa 7 konj in 7 oseb. Vsakokrat mu

³¹ Škof. arhiv v Celovcu Reg. f. 21; tudi J. Obersteiner, l. c. 284.

³² Škof. arhiv v Celovcu, N LXI, f. 6.

³³ P. Legers, l. c. 512—513.

³⁴ Slov. blogr. leksikon I, 53.

bo oskrbel še osla, ki bo nosil prtljago. V pogodbi je rečeno, da Maribor donaša letno nad 200 goldinarjev čistega dohodka po odbitih stroških in dajatvah (deductis oneribus). Peter Bonomo bo užival te dohodka do konca življenja kot salzburški zajem. Če bi iz kakršnegakoli vzroka na leto ne dosegali 200 goldinarjev, bo Matej Lang razliko poravnal iz svojega. Bonomo pa se obveže, da bo dajal vsako leto strassburškim kanonikom tri štrtinjake mariborskega vina ali pa 52 funtov pfenigov za kritje obveznosti iz Langove ustanove. Pogodba ima na koncu dodatek, da velja šele potem, ko jo bosta potrdila cesar in papež. Cesar Maksimilijan pa je 3. aprila 1515 v Innsbrucku pod pogodbo napisal: nicht gestattet! — ni dovoljeno!

IV

Četudi so bila bremena, ki so bila z inkorporacijo naložena mariborski župniji, obilna in odiozna, vendar niso povzročala toliko sporov in toliko zapletljajev kakor v inkorporacijski listini v nejasni obliki izražena določba: cum omnibus iuribus et pertinentiis. S katerimi pravicami, s katerimi pritliklinami? — Pravico patronata in zavezništva nad mariborsko župnijo je imel avstrijski cesar, toda njega ni nihče vprašal, ali od te pravice odstopa. Duhovno oblast ali jurisdikcijo nad Mariborom je imel salzburški nadškof; zaradi oddaljenosti ga je v tem času nadomestoval kot izvrševalec škofovih dolžnosti sekovski (graški) škof, ki je bil salzburški generalni vikar nad tem ozemljem. Tudi on ni nikoli odstopil od svojih pravic. Krški škofi pa so si razlagali besedilo v inkorporacijski listini »z vsemi pravicami«, tako, da so po inkorporaciji preše nanje pravice patronata, zavetništva in popolne cerkvene oblasti (jurisdikcije) nad mariborskim območjem. Po njihovem mnenju je bila mariborska župnija njim dodeljena plenissimo jure (na najpopolnejši pravni način). Hoteli so tukaj izvrševati tudi škofijsko oblast. Po njihovi razlagi je postal Maribor krška oaza na južni meji salzburške nadškofije. Temu naziranju se je seveda Salzburg ustavljal, saj mariborsko območje ni bilo nikoli s pravnim aktom izločeno iz njegove pristojnosti. Tako so nastali prepiri in spori, ki so trajali nad dvesto let in so napravili veliko, nepopravljivo škodo dušnemu pastirstvu. Potrditev vikarjev, njih ustoličenje in odstavljanje, vizitacije, udeležba pri sinodah in podobne zadeve so brez prestanka povzročali medsebojne napetosti. Če je krški škof nastavljal v Mariboru svojega vikarja in ta ni zaprosil za potrditev salzburškega nadškofa, je veljal za vsiljenca in je v negotovosti pričakoval odstavitve. Zgodilo se je na primer, da je bil vikar pri Sv. Petru pri Mariboru Janez Knechtl v. Knechtshofen, ki ga je nastavljal krški škof in je bil njegov komisar ter se je držal le njegovih navodil, od salzburškega nadškofa suspendiran, in ker se ni pokoril — izobčen. Mariborski vikar dr. Jurij Ludvik v. Kliess, ki je dolgo omahoval med dvema instancama ter končno potegnil na salzburško stran, je obsedel »med dvema stoloma« in se je moral umakniti. Enako usodo je doživel vikar dr. Franc Garzarolli. Zaradi neugotovljene pristojnosti so leta 1616 mariborsko župnijo nadzirali ali vizitirali kar trije vizitatorji: sekovski škof Jakob Eberlein kot salzburški vikar, zastopnik krškega škofa Janeza Jakoba pl. Lamberga, ki se je hotel teh sporov rešiti in se je odločil, da mariborsko župnijo prepusti jezuitom za ustanovitev njihovega kolegija v Mariboru, ter končno še papežev nuncij. Vsak je dajal službujočemu vikarju svoja navodila in postavljal svoje zahteve, ki so seveda drugim nasprotovale. Ta nasprotovanja so nam ohranila mnogo arhivskega gradiva o Mariboru, ki terja posebno obdelavo. — Nas zanima trenutno še pojmovanje izraza pertinentia — pritliklina. S tem izrazom so Matej Lang in njegovi nasledniki mislili samostojne vikariate, ki so via facti postali župnije. To so bili Kamnica, Selnica ob Dravi in Sv. Peter pri Mariboru. Krški škofi so vzeli te vikariate kot pritlikline (pertinentia) mariborske župnije in so prevzeli oblast tudi nad njimi. Gotovo je, da so se ti kraji kot posebne dušnopastirske postojanke izločili iz mariborske župnije in da niso bili nikoli posebej

razglašeni za župnije. Do inkorporacije je mariborski župnik sam izbiral dušne pastirje za te »vikariate« in jih predlagal salzburškemu nadškofu v potrditev. V inkorporacijski buli ti kraji niso omenjeni, v njej je govor samo o cerkvi sv. Janeza Krstnika v Mariboru. Po inkorporaciji pa si je lastil oblast nad njimi krški škof, ki je nastavljal vikarje tudi tem »pritiklinam«, in župnijske nadarbine teh krajev so odslej rodile in prinašale dohodke krškemu škofijskemu sedežu. Ko je spor zaradi mariborskega območja med Salzburgom in Strassburgom v začetku 18. stoletja dosegel svoj vrhunec, se je Salzburg l. 1710 obrnil do cerkvenega vodstva v Rimu in zaprosil za verodostojno rzsodbo v teh nejasnostih. Odgovoril mu je Philippus Sacripantes, odvetnik konzistorialnega dvora (Sac. Consistorialis Aulae Advocatus)³⁶, da je v inkorporacijski listini omenjena samo župna cerkev v Mariboru in da je v njej govor samo o enem vikarju. Zato ni utemeljeno mnenje, da se utelešenje nanaša tudi na druge cerkve. Bulo je treba omejiti na cerkev sv. Janeza Krstnika (Bulla restringetur ad ecclesiam S. Joannis Baptistae). — Kljub temu tolmačenju pa je ostalo vse pri starem in poleg mariborske so morale tudi druge tri nadarbine odvajati svoje dajatve krškemu škofu, in sicer do l. 1859, ko sta krški škof dr. Valentin Wiery in lavantinski škof Anton M. Slomšek sklenila zamenjalno pogodbo, na podlagi katere je lavantinska škofija odstopila krški Gospo sveto, ki je bila od l. 1781 dalje njej inkorporirana, krška pa lavantinski mariborsko območje.

Prav posebno pa nam pokaže kvarne posledice srednjeveških inkorporacij prodaja mariborske mestne župnije tukajšnjemu magistratu. Ta prodaja je sicer osamljen pojav, je pa vendar nazorna slika duhovnega razpoloženja tedanjega časa.

V

Mateja Langa sta nasledila na krškem škofijskem sedežu dva tujca: Italijan Hieronim Balbo (1522—1526) in Španec Anton pl. Salamanca-Hoyos (1526—1551). Oba sta prišla na to mesto po posredovanju vladarskega dvora. Nobeden od njiju se ni tako posvetil svoji službi, kakor bi bile terjale krajevne in časovne potrebe.³⁷ O odnosu škofa Hieronima do mariborskega območja nimamo poročil. Tem bolj pa je za nas zanimiv njegov naslednik Anton pl. Salamanca-Hoyos.

Ni mogoče na kratko navesti vseh vzrokov, zakaj so štiri župnije v mariborskem okrožju, od katerih so si ob inkorporaciji obetali samo dobiček, naenkrat postale krški škofiji neprijetno breme. Pri ugotavljanju teh vzrokov smo predvsem navezani na dvoje sporočil škofa Antona, s katerima pojasnjuje kralju Ferdinandu I. in salzburškemu nadškofu Ernstu, zakaj se je odločil, da se reši in znebi teh župnij ter jih odda v roke mestnemu magistratu v Mariboru.³⁸ V obeh sporočilih navaja materialne in duhovne razloge. Po turškem vpadu v mariborsko okolico l. 1532 so izostale vse dajatve mariborskega območja krški škofiji. Škof Anton pravi, da upravlja mariborske župnije že 18 let, a nima od njih nobenega dohodka, pač pa je moralo škofijstvo kriti izdatke pri mariborskih cerkvah, ki so v tem času narasli že na 2000 fl. Primernih duhovnikov za dušno pastirstvo ni mogoče dobiti, služba božja in oznanjevanje božje besede se zanemarjata, med meščani se pojavljajo razne zmotne, zaradi oddaljenosti ni mogoče opravljati nad tem teritorijem nadzorstva. Vse to povzroča odgovornosti polno duhovno škodo. — Nimamo vzroka, da bi nad temi navedbami dvomili. Potrjujejo jih splošno znane časovne okoliščine. Da so turški vpadi tudi v mariborski okolici zavrli gospodarski razvoj, je več kot razumljivo. Poleg tega je dih reformacije že zajel mesto, disciplina v duhovniških vrstah se je rahljala, samozavest meščanstva je naraščala. Vse to je ustvarjalo zmedo na cerkvenem področju. Ne smemo pa

³⁶ Pokraj. arhiv, Maribor, Mar. cerkvenoupravne zadeve.

³⁷ J. Obersteiner, l. c. 289—301.

³⁸ Škof. arhiv v Celovcu, LXI, f. 9.

prezreti, da je bil škof Anton Salamanca-Hoyos tudi sam slab gospodar, da je bil neprestano v denarnih stiskah. Prodajal je škofijske gradove, najemal posojila in zastavljal zanje škofijsko posest, npr. oboje Vitanje, gospodarski urad v Podsredi, mariborske vinograde, graščino in gosposčino v Mokronogu,³⁹ gosposčino Bizeljsko pa je l. 1532 dal v zakup Hansu Tattenpecku.⁴⁰ Ni čudno, da si je domislil, da bi mu tudi Maribor lahko pomagal iz denarne zadrege. Saj je pri Mariboru že zastavil za posojilo 900 fl krški vinograd Hansu pl. Silberbergu. Tako je l. 1545 prišlo do prodaje mariborske župnije, nad katero si je pridobil mestni magistrat popolno oblast (1545—1553) in je odstopil od nje šele po osmih letih na odločno zahtevo salzburškega nadškofa Ernsta in kralja Ferdinanda.

Pogajanja za prevzem župnije so se začela že oktobra 1544. V škofovem imenu jih je vodil strassburški stolni prošt Silvester Peckh, mestni magistrat pa je zastopal mestni sodnik ali župan Rupert Haidvalckh. Konvolut spisov o tej zadevi obsega 29 kosov. Sad teh pogajanj je bila pogodba, sklenjena v Mariboru 24. aprila 1545. Ta pogodba doslej ni bila uporabljena v zgodovinske namene. Ignac Orožen omenja samo to, da je salzburški nadškof l. 1547 zapovedal krškemu škofu, da si mora mariborsko župnijo, katero je odtujil v laične roke, namreč v roke mestnega magistrata (in manus laicorum scilicet magistratus Marpurgensis abalienavit), pridobiti zopet nazaj.⁴¹ Jakob Obersteiner pa meni, da je škof župnijo sicer hotel prodati, vendar ni prišlo do tega, čeprav različnih poročil o tej zadevi ni mogoče uskladiti.⁴² Ker je pogodba o prevzemu župnije obsežna — ima namreč 32 odstavkov — in opremljena z raznimi prilogami, jo bomo navedli samo v izveščku.

V uvodu tega akta so navedeni vzroki, zakaj je prišlo do resignacije krškega škofa nad župnijami mariborskega območja in do oddaje vseh pravic mestnemu magistratu. Pogodba pravi, da je med strankama prihajalo do raznih nesporazumov, nasprotovanj in razprtij, kar je povzročalo duhovno in materialno škodo. Zal nam besedilo prav nič ne nakazuje, v kakšnih zadevah so nastajali ti spori. Po vsej verjetnosti so bili zopet beneficiji kamen spotike. Mestni magistrat je imel nad njimi patronat in kadar niso bili zasedeni, je magistrat užival njih dohodke. Listina pripoveduje, da se je škof Anton zaradi teh nesporazumov odločil in na dan sv. Jurija 1545 odstopil mestu župnijo z vsemi pritiklinami (sambt derselben Ein und Zurgehörungen, mit allen nutzen obrigkhaiten Herligkhaisten, Geistlich und weltlich Lechenshafften, vogtheien, grundtpoden, urbar und brieflich urkhunden). Da je bila ta odločitev tudi po tedanjem cerkvenem pravu nedopustna, ni treba poudarjati. Zato so vstavili v pogodbo posebni člen, da bo škof sam zaprosil na stroške magistrata pri papežu za dovoljenje, da sme župnijo oddati, in prav tako tudi za soglasje pri kralju kot deželnem knezu. Pa tudi mesto bo naredilo korake za potrditev te pogodbe. — Mesto prevzame takoj vso župnijsko posest, kakršno je nje stanje na dan sv. Jurija, tudi obdelana polja in vinograde. Stroške, ki jih je imel v tem letu škofov upravitelj z obdelavo, bo mesto poravnalo. Vse pridelke tekočega leta pa mora jeseni mesto shraniti v župnišču. Če pogodba ne bo odobrena, bo škof ob koncu leta plačal mestu izdatke, ki jih je imelo pri obdelavi posestva. Mesto se obveže, da bo vsako leto ob Martinovem dajalo krškemu škofu dva štrinjaka mariborskega vina. Izplačalo bo škofu 900 funtov pfenigov za rešitev posestva, ki ga uživajo Silberbergovi dediči kot zastavo za posojilo. Živeči škof Anton bo imel do konca življenja v župnišču, kjer bo gospodar sicer mestni magistrat, na razpolago stanovanje. Če bo prišel v Maribor, bo lahko 15 dni uporabljal tudi hlev za 10 do 12 konj, katerim bo mesto oskrbelo brezplačno seno in slamo. Ob obisku bo morala kuhinja dajati škofu in njegovemu spremstvu tri do štiri dnevne obroke hrane. Če bo ostal

³⁹ J. Obersteiner, l. c. 300—301.

⁴⁰ H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk, 20. J. Koropec, Krško bizeljsko gospostvo, CZN 1971, 33.

⁴¹ I. Orožen, I, 582.

⁴² J. Obersteiner, l. c. 300—301.

v Mariboru nad 15 dni, potem mu bosta na uslugo samo stanovanje in hlev. Ako svojega vina iz opravičenega razloga ne bi mogel odpeljati iz Maribora, ga bo smel shraniti v župnijski kleti. Mesto se obveže, da ne bo terjalo mitnine ob prevozu škofovega vina. Vino, ki je ob podpisu pogodbe shranjeno v župnijski kleti, sme škof iztočiti ali odpeljati. Škofijstvo obdrži zase posestvo, na katerem je Leopold Gäller, dalje dva dvorea v Kamnici in vinograd »Schifferlek«, ki je oproščen gornine in desetine. Davke za župnijsko posest plača od 1. januarja 1545 dalje mesto, zaostanki iz prejšnjih let pa bremenijo škofa. Od premičnin pri župnijskem gospodarstvu si škof izgovori zase 2 vola, 2 kravi in 2 kozi, drugo pa prevzame mesto po na novo sestavljenem inventarju. — Škof odstopa od pravice do razpisa župnij Maribor, Kamnica, Selnica ob Dravi in Sv. Peter pri Mariboru. To pravico ima odslej mesto. Duhovniki, ki službujejo v teh krajih, smejo ostati nadalje v dosedanjih službah. Če je kako službeno mesto izpraznjeno, poskrbi mesto za primerneга duhovnika in ga predlaga ordinariju v potrditev. Dokler mesto ne izplača dogovorjene vsote 900 funtov pfenigov, ostane škof lastnik župnije. Magistrat pa upravlja župnijsko premoženje in skrbi za hrano in življenjske potrebščine duhovščine in cerkvenih uslužbencev. — Če te pogodbe ne bosta odobrila papež in kralj, ne obvezuje nobene strani, ne škofa ne mestnega magistrata.

Škof Anton Salamanca Hoyos je zaprosil za odobritev te pogodbe pri kralju Ferdinandu I. dne 26. junija 1545. Prošnjo za privoljenje, da sme oddati župnijo, ki bi jo bil moral poslati papežu, pa je odložil. Sam je zapisal, da je to storil zaradi tega, ker mu ni bilo znano, kdo je bil v tistem času papežev nuncij. Kralj je prošnji ugodil in sporočil 25. januarja 1546 z Dunaja mariborskemu mestnemu vodstvu, da se strinja s škofovo resignacijo nad župnijami mariborskega območja in s tem, da prevzame te župnije mestni magistrat. Kot vladajoč deželni knez je podelil mestnemu magistratu tudi patronat in zavetništvo nad mariborsko župnijo. Magistrat sme izbirati duhovnike za nastavitev in jih predlagati v potrditev. Paziti pa mora na to, da bo predlagal samo take duhovnike, ki se držijo »naše stare krščanske vere in tradicionalnega reda«. Če bi se vrnil v službo duhovnik, ki je naklonjen »zmotam, zapeljivim naukom, sektam in drugim napakam«, mu mora mesto upravo župnije takoj odvzeti, sicer bi zgubilo pravico do patronata in zavetništva nad župnijo. Nato sledi v kraljevem pismu pripomba, ki kaže, da kralj škofu v pogledu denarja ni zaupal. Mestnemu magistratu namreč naroča, da ne sme izplačati škofu dogovorjene vsote, preden ne bo kralj sam o tem obveščen in ne bo dal za izplačilo svoje privolitve. (Das Gelt nit cher vonhanden geben, als mit unserem gnedigen vorwissen und willen.) Lahko si mislimo, da ta cesarjev ukaz škofu, ki je denar tako nujno potreboval, ni bil po volji. Zato se je dvakrat obrnil do kralja, 19. in 29. julija, in ga prosil, naj ta svoj sklep spremeni. Mariborski magistrat je res prejel še drugo cesarjevo pismo v tej zadevi, izdano v Pragi 27. avgusta 1546. V njem sporoča Ferdinand, da ga je krški škof Anton ponovno zaprosil, naj da dovoljenje, da se mu dogovorjeni denar takoj izplača. Umrlemu Hansu pl. Silberbergu je škof namreč zastavil hišo (Stueck) in posestvo pri Mariboru za posojilo 915 funtov, 4 šilinge in 8 pfenigov. To posojilo zapade na dan prihodnjega sv. Jurija. Do tega dne mora rešiti to posest za krško škofijo in vrniti izposojeni znesek Silberbergovim dedičem. Ker mora dediče o vrnitvi naprej obvestiti, potrebuje denar vsaj štiri tedne pred Jurjevim. Kralj je uvidel, da te obveznosti ni mogoče odložiti, in je zato zapovedal magistratu, da izplača ta denar škofu, kakor je v pogodbi predvideno. Če pa so se dogovorili za izplačilo večje vsote, ki v pogodbi ni navedena, potem ukazuje, da magistrat neomenjeni del zadrži, dokler ne dobi od njega dovoljenja za izplačilo, da se denar ne bo uporabil v kakršnekoli druge namene, ampak bo nekoč koristil krškemu škofijstvu. O tem svojem naročilu je Ferdinand obvestil tudi škofa Antona.

Medtem pa se je zgodilo nekaj, kar je potek tega procesa popolnoma spremenilo. Poprejšnji mariborski vikar Lovrenc Lubše, ki je še vedno užival mariborski beneficij sv. Marije Magdalene, in trije drugi mariborski bene-

ficiati so se pritožili čez mestni magistrat pri salzburškem nadškofu.⁴³ Pritožbe sicer nimamo pri roki, zato povzemamo vsebino po odgovoru salzburškega nadškofa bavarskega vojvode Ernesta, krškemu škofu Antonu Salamanca-Hoyosu. Ta nadškofov odgovor je bil izdan v Salzburgu 14. marca 1547. Spis pripoveduje, da je nadškof Ernest šele pred kratkim časom izvedel, kaj je škof Anton proti splošnim pisanim pravicam (wider gemain geschrüben Recht) naredil z mariborsko župnijo in kakšno krivico je povzročil bratoma Petru in Lovrencu Lubše. Iz dostopnega gradiva ni mogoče razbrati, za kakšno krivico tema bratoma gre v tem slučaju. Gotovo je le, da je bil Lovrenc Lubše pred prodajo cerkvenih pravic v mariborskem območju vikar v Mariboru, njegov brat pa vikar v Sečnici ob Dravi.⁴⁴ Po Ignacu Orožnu⁴⁵ in po pismu kralja Ferdinanda krškemu škofu z dne 28. marca 1553 je bil Lovrenc tudi župnik v Limbušu, njegov brat Peter pa nadžupnik v Ptuj. Lovrenc je moral imeti v bližini Maribora neko posest, ker so deželni stanovi l. 1555 odredili, da mora mariborsko mesto utrditi svoje obzidje s kamnom iz njegovega kamnoloma.⁴⁶ — Prevzem župnij v mariborskem distriktu po mestnem magistratu pa imenuje nadškof Ernest »nespodobno, krivično in nedovoljeno dejanje« (eine unzimblliche, unbillliche und unleidenliche Handlung). Sporočili so mu, da magistrat zahteva od beneficiatov, da se morajo z reverzi obvezati, da bodo po smrti zapustili mestu svoje premoženje, da ne bodo delali oporok, oblağa jih z davki, stati morajo ponoči na straži pri mestnih vratih, muči jih s tlako itd. Magistrat trdi, da je prevzel župnijo zato, da bo poboljšal službo božjo v cerkvi. To poboljšanje se kaže v tem, da je župnišče, ki stoji 5 metrov pred glavnim vhomom v cerkev, spremenil v sodišče in zapore za kaznjence. Na pokopališču pa je postavil oder (Prechl), na katerem je mestni biring na dan sv. Tomaža apostola izpostavil tri osebe, obdolžene zakonolomstva in drugih kaznivih dejanj. Te osebe so morale plačati biringu v začetku in ob koncu kazni po 3 pfenige. Na Tomaževo sta se v Kamnici sporekla dva duhovnika in sta se začela pretepati. Zato jih je mestni sodnik kaznoval na plačilo treh janževih tolarjev, ki sta jih morala izročiti mestu.⁴⁷ Mestno vodstvo se je polastilo vrta, ki ga je zapustil neki umrli duhovnik. Tudi denar iz njegove zapuščine, s katerim je vzpostavil mašno ustanovo, je zahtevalo zase. — Vse to so posledice nesrečnega dejanja, ki ga je zakrivil škof Anton. Zato mu nadškof kot ordinarij in metropolit nad Mariborom zapoveduje, da mora v treh mesecih rešiti mariborsko župnijo iz laičnih rok in jo zopet izročiti krškemu škofijstvu, kateremu po inkorporaciji pripada, da jo bo tako »v teh hudih časih obvaroval še večjih krivic, škode in pohujšanja«. Škof Anton je nadškofu odgovoril takoj 18. marca 1547. V pismu se je opravičeval, da je mariborsko župnijo oddal zaradi tega, ker je od Strassburga zelo oddaljena, ker zanjo brez velike plače sploh ne more dobiti primernega duhovnika in zaradi tega trpi dušno pastirstvo. Po njegovem mnenju Salzburg ne bo prav nič prikrajšan pri svojih pravicah, saj bo mesto njemu predlagalo v potrditev duhovnike, ki jih bo nastavljal. Z mariborskim magistratom je imel že dovolj težav, toda mestnemu vodstvu ne more zapovedovati. Tudi Lovrenc Lubše s svojim poročilom ne bo ničesar izboljšal. Zato naj ga nadškof pri »dobrohotnem prizadevanju« ne ovira, ampak naj mu prizanese in potrpi, da bo položaj mariborske župnije uredil po svojem načrtu. Saj mu tudi Salzburg ne more pomagati z denarjem, katerega nujno potrebuje, da bo rešil zastavljeno škofijsko posest.

Se huje kakor ta opomin iz Salzburga pa je škofa Antona prizadelo to, da mu mestni magistrat kupnine sploh ni izplačal. Ko je mesto prevzelo župnišče in župnijsko posest, so komisijsko ocenili ves inventar, živino in oprav-

⁴³ O tem tudi I. Orožen I, 554—555.

⁴⁴ Slekovčeva kartoteka, Pokraj. arhiv, Maribor.

⁴⁵ I. Orožen, l. c. I, 355, IV, 156.

⁴⁶ A. Muchar, l. c. VIII., 531.

⁴⁷ Mariboru je podelil pravico deželskega sodišča Maksimilijan I., l. 1513 H. Pirchegger, Die Herrschaft Marburg, Zeitschrift d. Hist. Vereines Steiermarks XLIII (1862), 40.

ljeno delo na poljih in v vinogradih. Mesto se je zavezalo, da bo vse to plačalo v kratkem času. Ker pa jim je kralj Ferdinand prepovedal, da bi škofu brez njegove vednosti dali več denarja, kakor ga potrebuje za rešitev zastavljenega posestva, mu mesto ni izplačalo sploh ničesar. Škof se je zato zopet obrnil do kralja s prošnjo, naj vpliva na magistrat, da zadosti svoji obveznosti, poleg tega naj mu vrne župnišče z inventarjem vred. Ferdinand je z odgovorom odlašal in šele 19. septembra 1548 naročil magistratu, naj ugodi škofovi zahtevi ne glede na to, kakšno stališče zavzema Salzburg v tej zadevi. Zakaj kljub kraljevemu naročilu ni prišlo do izplačila, iz ohranjenih spisov ni razvidno.

Toda tudi Salzburg ni miroval. Ker se škof Anton ni zmenil za nadškofov poziv in ni preklical pogodbe, ki jo je sklenil z mestnim magistratom, je nadškof povabil mariborsko mestno vodstvo v Salzburg na razgovor po ravnatelju svoje pisarne bivšem sekovskem škofu Krištofu Lambergu. Določil jim je dan zaslišanja, in sicer 27. avgusta 1550. Maribor se temu pozivu ni odzval, temveč je z dolgim pismom zopet nadlegoval kralja in ga opozoril, da je ta citacija v Salzburg proti deželnoknežjim pravicam mariborskega mesta. Kralj je tudi »Lehens und Vogtherr, Schütze und Schürmer« mariborske župnije, zato naj jih proti »nameravanemu, nezaslišanemu postopku« zaščiti. Mesto je že nastavilo novega župnijskega vikarja Jurija Meustha, popravilo je deloma tudi župnijsko poslopje. Če bi potovali v Salzburg, bi potrošili več, kakor znaša letni čisti donos mariborske župnije. Zato naj kraljevo veličanstvo doseže, da bo Salzburg ta poziv preklical in da bo mestni magistrat še naprej smel obdržati župnijo v svojih rokah.

Tako se je ta nerešen problem lastništva mariborske župnije zavlačeval iz leta v leto. Kakšne so bile posledice tega stanja, nam ni treba ugibati, čeprav o tem nimamo pismenih poročil, ker v tem času ni nihče župnije nadziral. Posebno nestrpen pa je postajal krški škof Anton, ki od magistrata ni prejel niti 900 funtov pfenigov za rešitev zastavljenega posestva. Preden je spomladi l. 1551 odšel na cerkveni zbor v Trientu, je dal še zadnja navodila, kako bi rešili mučno mariborsko vprašanje in kako bi vsaj delno uredili dušno pastirstvo v tem mestu. Na poti pa ga je v Coneglianu na Furlanskem zabodel njegov lastni sluga, ki se je hotel polastiti njegovega imetja. Vodstvo krške škofije je začasno prevzel prošt Silvester Peck, katerega so Mariborčani dobro poznali, ker so z njim sklepali pogodbo o prevzemu župnije.⁴⁸

Prošt Silvester Peck je upravljal krško škofijo prav kratko časa. V tem razdobju je umrl v Selnici ob Dravi tamkajšnji vikar Peter Lubše, ki je bil obenem tudi nadžupnik v Ptuju. Mariborski mestni župan je 17. aprila 1551 sporočil to novico upravitelju krške škofije in ga je obvestil, da je mesto podelilo izpraznjeno župnijo Klementu Ottu, mariborskemu beneficiatu sv. Katarine. Ta pa župnije ni hotel sprejeti, ker so župnijska poslopja v zelo slabem stanju, ker je posestvo neobdelano, ker znaša zaostanek pri davkih nad 300 funtov poleg raznih drugih dolgov, ki bremenijo župnijo. Najbrž se mestni župan ni zavedal, da je s tem poročilom tožil tudi sebe, saj je bil mestni magistrat gospodar selniške nadarbine že šest let. Pač pa se je pohvalil, da se mu je posrečilo najti drugega primernega duhovnika za to mesto. Njegovega imena ne navaja. Zapuščino rajnega vikarja je mesto popisalo in zapečatilo. Našlo pa ni urbarja in drugih cerkvenih listin. Z dovoljenjem salzburskega upravitelja je zaseglo tudi Lubšejevo zapuščino v Ptuju. Ker je že razpisan rok za prijavo terjatev, prosi župan prošta, naj predloži dokazila, da je rajni škof Anton dejansko poklonil Selnici 35 funtov za zgraditev novega župnišča, ki pa ni bilo postavljeno. To pismo je zanimivo tudi zaradi tega, ker v nemškem besedilu omenja župana v Selnici z izrazom *suppan*. — Prošt Silvester je na ta dopis takoj odgovoril in potrdil z dokazili, da je rajni škof Anton založil 35 funtov za postavitev župnišča v Selnici. Ta denar naj mesto pri prevzemu zapuščine rajnega vikarja odračuna prav tako kakor zaostale davke. Opozarja pa mestno

* J. Obersteiner, l. c. 304.

vodstvo, da se je prijavil Lovrenc Lubše kot naravni dedič po svojem bratu. Dalje opominja mestnega župana, da je mesto na dolgu še 2 štrtinjaka vina, ki jih je po pogodbi dolžno vsako leto dostavljati krškemu škofijstvu. — Tudi Lovrencu Lubšetu je prošt sporočil, kar je pisal mestnemu magistratu. Dostavil pa je, da mu mestne župnije ne more podeliti, čeprav Salzburg to želi, ker ni za to pooblaščen. Počakati mora, da bo imenovan nov krški škof.

Še 1. 1551 je kralj Ferdinand podelil krško škofijo Janezu pl. Schönburgu.⁴⁹ Ta je s pomočjo kralja Ferdinanda končal žalostno in zapleteno pravdo glede mariborske župnije. 7. julija 1552 je poslal v Maribor poveljnika mesta Strassburga Krištofa Straubla s posebnim pozivom, naj se vprašanje lastništva župnij v mariborskem območju uredi in naj zato prideta dva zastopnika mestnega sveta v Strassburg na razgovor. Mesto Maribor je na ta poziv odgovorilo 15. avgusta. Opravičilo se je, da zastopnikov ni moglo odposlati zaradi vojne nevarnosti, s katero grozi »der greiliche erbfindt Cristlichen glaubens, desen überfallung wir täglich gewartendt und khein stundt sicher seindt. Der himblisch Vatter wolle aber sollichen seinen gerechten Zorn und des Turkhen tiranisch vorhaben genediglich abwenden...« Zdi se, da te navedbe ne niso samo izgovor in golo zavlačenje pogovora glede župnijskega lastništva, temveč je strah pred Turki v resnici tako prevzel mestno prebivalstvo, da je postala njihova glavna skrb »sich mit allerlay Profiantie-rung und Khriegsmunitio zu versehen«. Saj so dobili ravno tedaj tudi naročilo z višjega mesta, naj se pripravijo na nov napad. Mogoče je škof zaradi te vojne nevarnosti ali pa zaradi izredno »pobožnega« pisma počakal z rešitvijo mariborskega vprašanja. Vsaj to leto ni izvedel nobenih nadaljnjih ukrepov. Pač pa je naslednje leto 1552 imenoval Lovrenca Lubšeta za svojega vikarja v Mariboru, ker mesto ni imelo župnika. Tega imenovanja pa mestna uprava ni priznala in tako je bila zmeda iz dneva v dan večja. Zopet je moral posredovati kralj Ferdinand sam, ki je 15. januarja 1553 spregovoril iz Gradca odločilno besedo v tej zadevi. Kralj ni tajil, da je rajnemu škofu Antonu dal privolitev za predajo župnije mestnemu magistratu. Pravi pa, da je to storil zaradi tega, ker je bil prepričan, da si je škof že oskrbel dovoljenje od papeža za to dejanje. Ker se to ni zgodilo in ker mesto ni izpolnilo pogojev v nakupni pogodbi ter ni plačalo kupnine, pač pa je posegalo v nepristojne duhovne zadeve, zato odreja, da magistrat vrne župnijo krškemu škofu v roke njegovega zastopnika. Če pa podatki, ki jih je prejel, niso resnični, potem naj se mesto proti tej odločbi pritoži v štirih tednih in v pritožbi navede dejansko stanje. Jasno je, da je bilo mariborsko mesto s to kraljevo odločbo prizadeto in zato je župan takoj poslal v Gradec svoj zagovor, v katerem pravi, da je te zmede kriv rajni škof Anton, ki je prosil mestni magistrat, naj prevzame župnijo. Tudi za poznejše zapletljive odklanja mestno vodstvo vsako odgovornost.

Kralj Ferdinand pa je bil teh mariborskih kolobocij že sit. Dne 28. marca 1553 je poslal krškemu škofu dolgo pismo, v katerem najprej zahteva pojasnila, kako je prišlo krško škofijstvo do mariborske župnije. Ta odstavek pisma smo navedli v začetku razprave. Ko bo imel vsa dokazila v svojih rokah, bo kot deželni knez storil vse, da se v Mariboru vzpostavi pravi red in da pride krška škofija do svojih pravic. Opominja pa škofa, naj takoj oskrbi za Maribor »sposobnega, spretnega, častitljivega in katoliškega vikarja«, prav tako mora dobiti ta cerkev sposobne sodelavce, učitelje, organiste in druge potrebne osebe, da bo mestno prebivalstvo imelo »po starih navadah« vredne dušne pastirje in urejeno službo božjo. Škof mu je sicer že sporočil, da je mariborsko župnijo podelil Lovrencu Lubšetu, katerega je poprej preizkusil in spoznal za sposobnega in spretnega duhovnika. Toda kot katoliški vladar ne more in ne sme škofu prikrivati, da je proti temu duhovniku sprejel vrsto pritožb, in to ne samo od mariborskega mesta. Lubše je po prejetih obvestilih imel župnijo Limbuš s štirimi podružnicami, poleg tega še tri druge be-

⁴⁹ J. Obersteiner, I. c. 305.

neficije. Živel je pohujšljivo s poročeno ženo in se tudi sicer neduhovniško obnašal. Z mariborskim magistratom je v sporu in zato ne more v pravi meri skrbeti za dušni blagor meščanov. Kralj je primoran zapovedati škofu, da naj v Maribor pošlje drugega vikarja, ki bo lahko brez preprirov in brez pohujšavanja uspešno vodil mariborsko župnijo. Odškodnino za obrabo in izgubo župnijskih prituklin bo dal kralj oceniti po štajerskem arhidiakonu in se bo potrudil, da pri ponovnem prevzemu župnije po krškem škofijstvu ne bo nobena stran oškodovana. Tudi pritožbe mariborskih duhovnikov proti mestnemu magistratu bo dal preiskati svojemu vicedomu in bo potem presodil in poročal, kaj je treba ukreniti za ureditev razmer.

Vikar Lovrenc Lubše se je na namig krškega škofa res umaknil iz Maribora na območje oglejskega patriarhata in je pozneje deset let (1557—1567) vodil župnijo v Hočah.⁵⁰ V Mariboru pa je bil še isto leto nastavljen nov vikar Gregor Gradarius.⁵¹ Mestni magistrat se je s posebno vdanostno izjavo 18. aprila 1553 uklonil kraljevi odločbi in pismeno potrdil škofu Janezu pl. Schönburgu, da je pripravljen vrniti župnije mariborskega območja krški škofiji. Preden pa je prišlo do sestanka pooblaščenecv obeh prizadetih strank, se je pojavilo še eno vprašanje: kaj bo z duhovniki, ki jih je mesto nastavilo brez odobritve cerkvene oblasti? Iz spisov razberemo, da je bil pri Sv. Petru od magistrata nastavljen za župnika Krištof Barbey, v Selnici pa Janez Emerich (Amorini). Ta dva sta opravljala svojo službo brez škofovega pooblastila. (Ignac Orožen jih tudi ni evidencial in v vrsti krajevnih župnikov!) Da bi pustil ta dva krški škof po vrnitvi mariborskega območja na dosedanjih mestih, se je obrnil mestni magistrat do njega in zaprosil tudi kralja Ferdinanda za posredovanje. Mestni župan pravi v svoji prošnji, da so se verniki iz teh župnij posebno potegovali, da dobijo duhovnika, ker so bili brez njega. Tudi obe nadarbini sta bili zanemarjeni, saj se prednika sedanjih upraviteljev Maks Weinzler pri Sv. Petru (ni registriran pri Orožnu!) in Peter Lubše v Selnici nista hotela ukvarjati s kmetijstvom. Barbey in Amorini pa sta se izkazala dobra gospodarja in skrbna dušna pastirja, tako da je ljudstvo z njima prav zadovoljno. Tudi kralj Ferdinand prosi škofa Janeza, naj pusti ta dva na dosedanjih mestih, ker je slišal, da sta zvesta katoliški veri in vestna v svoji službi. Naj preizkusi njuno pokorščino, in če se bosta podredila, naj jih obdrži.

Po tolikih peripetijah so se končno 17. maja 1553 sestali zastopniki mariborskega mesta in krške škofije v Mariboru in so sklenili dogovor o vrnitvi župnije v prejšnje roke. V zapisniku dogovora se še enkrat ponavlja vsa žalostna zgodovina te nesrečne kupčije. Ker pa je kralj dvakrat ukazal mariborskemu mestu, da naj vrne župnijo krškemu škofu, zato Mariborčani »irer khuniglich Mayestät gehorsamsten und getreusten Unterthanen und Bürgerleuth« odstopajo z vsemi pravicami svojo župnijo zopet krški škofiji. Škof se pa odpove odškodnini za obrabljene, uničene in izgubljene predmete, ki so bili last župne nadarbine, ker je mesto izboljšalo nekatera župnijska zemljišča, in plačalo zaostale davke. Obe stranki sta s sporazumom zadovoljni in med njima naj vladata »na večne čase ljubezen in spoštovanje«. Tako se je končala pravda za prvo mariborsko župnijo, ki je trajala osem let.

Ko po štiristo letih obnavljamo te dogodke na podlagi ohranjenih pisanih dokumentov, se nam zdijo skoraj neverjetni. Podlaga tej zgodovinski sliki so arhivski spisi v celovškem škofijskem arhivu, ki doslej niso bili uporabljeni v zgodovinopisne namene. Jasno je, da tudi arhivsko gradivo ni vedno popolnoma zanesljivo, ni vedno »čisto zlato« in da ga je zato treba kritično presojeti. Tudi nekdanji ustvarjalci pisane besede so bili ljudje, obremenjeni z zmotljivostjo in subjektivnimi čustvi. Do pravičnega presojanja minulih dogodkov se povzpemo le, če se vživimo v duhovne tokove, v politične in socialne okoliščine časa, v katerem so se dogajali. 16. stoletje je bilo prehodna

⁵⁰ Slekovčeva kartoteka, Pokraj. arhiv, Maribor; I. Orožen IV., 156.

⁵¹ Škof. arhiv v Celovcu, LXI, f. 12.

doba, v kateri so se v renesančnem vrenju pri mnogih zamajali ustaljeni temelji poprečne pravičnosti in so osebne ambicije po časti in bogastvu prerasle vsako obzirnost. To se kaže tudi v prikazanem opisu dogajanja na cerkvenem področju.

ÜBER DIE INKORPORATION UND DEN VERKAUF DER ERSTEN PFARRE IN MARIBOR

Zusammenfassung

Die im 12. Jahrhundert gegründete erste Pfarre in Maribor stand unter dem Patronat und der Schutzherrschaft der Landesfürsten. Von dieser Ursiedlung zweigten sich im Laufe der Zeit neue Seelsorgebezirke ab. Der vorliegende Beitrag beschreibt den ursprünglichen Kirchensprengel der Mutterpfarre und deren Dotationseinkünfte. Im 16. Jahrhundert (im Jahre 1506) brachte es der vertrauliche Sekretär des Kaisers Maximilian I. und Bischof von Gurk Matthäus Lang zuwege, dass die Pfarre von Maribor vom Papst Julius II. dem Bistum (der Bischöflichen »Mensa«) Gurk inkorporiert (einverleibt) wurde. Die in breiten Umrissen gezeichnete Lebensgeschichte des genannten M. Lang lässt den Schluss zu, dass diese Einverleibung aus subjektiven, ganz persönlichen Gründen erfolgt war. Die Art des Erwerbes der Pfarre und die Verfahrensweise zeigen schwerwiegende rechtliche Mängel, während die Folgen, welche die Einverleibung nach sich zog, klar die Schädlichkeit des rechtswidrigen Vorganges bewelsen.

Nach Darstellung der allgemeinen, bei derartigen Einverleibungen anzuwendenden Grundsätze beschreibt der Autor deren Anwendung und Wirkung im Falle der gegenständlichen Einverleibung der Pfarre von Maribor. Es folgen Ausführungen über einen, bisher nicht bekannten Tauschhandel zwischen M. Lang und Pietro Bonomo, das ist über einen misslungenen Versuch des M. Lang, die Abtretung der Pfarre von Maribor an den Bischof von Triest zustande zu bringen, eine Absicht, die vom Kaiser Maximilian vereitelt wurde. Die Unklarheit des Textes der Einverleibungsurkunde verursachte andererseits immer wieder Streitigkeiten zwischen den Bischöfen in Gurk und dem jeweiligen Erzbischof in Salzburg, worunter vor allem die in der Seelsorge tätigen Priester und die Sache der Seelsorge zu leiden hatten. Nach der von Rom vertretenen Auslegung der Einverleibungsurkunde sollte die Inkorporation lediglich den Kirchensprengel der Kirche des hl. Johannes des Täufers und nicht auch die Kirchensprengel der umliegenden Pfarren ins Auge gefasst haben. Diese innerkirchlichen Spannungen legten sich erst, als im Jahre 1859 der Bischof von Lavant Anton Martin Slomšek dem Gurker Bistum das kirchliche Gebiet von Gospa sveta (Maria Saal) abtrat und von dem damaligen Gurker Bischof die Region von Maribor dem Bistum Lavant überlassen wurde.

Eine leidige und zugleich höchst kuriose Folge der beschriebenen Einverleibung sieht der Autor des Beitrages in einem regelrechten Verkauf der Pfarre von Maribor an den Stadtmagistrat. Im Jahre 1545 nämlich trat der Gurker Bischof Anton Salamanca Hoyos mit einer Vertragsurkunde der Stadt Maribor alle seine Rechte betreffend die Pfarre ab. Der Vertrag erhielt vorerst die Zustimmung des Königs Ferdinand I., worauf acht Jahre lang dem Stadtmagistrat die Verfügung über die Vermögensrechte der Pfarre und die Anstellung von Priestern rechtlich zustand. Die daraus entstandenen Verwirrungen veranlassten den Erzbischof Ernst von Salzburg, dass er sofort gegen den erfolgten Verkauf Einspruch erhob, jedoch ohne Erfolg. Erst nachdem König Ferdinand seine Zustimmung zum Verkaufsvertrag widerrufen und dem Stadtmagistrat angeordnet hatte, die Pfarre wieder dem Bistum Gurk zu übergeben, wurde im Jahre 1553 dieser Anordnung entsprochen.

Jože Mlinarič

GOSPOŠČINA VILTUŠ PRI MARIBORU PO URBARJU IZ LETA 1588

Slovenci, ki so se konec 6. stoletja naseljevali v Dravski dolini, so prihajali vanjo od dveh smeri. Od zahodne strani so prišli do Remšnika, Brezna in Podvelke, medtem ko je Slovence panonskega toka ustavil na območju Selnice in Ruš obsežen Dravski gozd in so zato prišli na desnem bregu Drave le do Ruš in Lobnice, na levem pa do Selnice. Slovenci so se, kakor to drugod, tudi tukaj naselili predvsem tam, kjer so našli stara kulturna tla, pri čemer so bolj na gosto poselili sončen kobanski svet kakor pa senčnat svet okoli današnjega Lovrenca.

Obsežen in neprehoden Dravski gozd je imel za posledico nastanek mejnega pasu med svobodno Karantanijo in obrskim vzhodom na prostoru Selnice in Ruš v 7. stoletju. Pod Karlom Velikim, ki mu je uspelo zavladati tostran in onstran močne naravne pregrade, pa je nastala pri Selnici političnoupravna meja med vzhodnim in furlanskim predstojništvom. Od leta 828 je živela naprej stara ločnica pri Selnici in Rušah, in sicer kot meja med vojvodino Koroško, Karantansko krajino in proti koncu 10. stoletja nastalo Podravsko ali Ptujsko krajino (Krajina onstran gozda). Tedaj je z združitvijo Podravske in Karantanske krajine izginila krajinska meja po kobanskih vrhovih.¹

Med velike fevdalce, od katerih je bila kasneje odvisna posestna zgodovina tako Dravske doline same kot kasnejše Štajerske, štejemo rodovino Spanheimov, ki je s svojimi darovnicami, v prvi vrsti šentpavelskemu samostanu v Labotski dolini, določila usodo velikemu delu posesti na Štajerskem. Po izumrtju stranske veje koroških Spanheimov l. 1147, veje, ki je bila na čelu Podravske krajine, dobijo le-to z njenim zasebnim premoženjem in posestmi štajerski Traungavci, ki potisnejo meje svoje Štajerske marke na jugu do črte Konjiška gora—Boč—Rogaška gora. V tem času je bilo območje Dravske doline od Ožbalta do Dravograda priključeno Podravski krajini, ki se je združila s Karantansko krajino.²

Na zahodnem robu nekdanje Podravske krajine se okoli leta 1200 prvič v zgodovini omenja grad Viltuš,³ ki je bil v fevdni odvisnosti od šentpavelskega samostana, s katerega ustanovitvijo leta 1091 stopi bolj v luč zgodovine Dravska dolina med Mariborom in Dravogradom. Svet, na katerem je stala viltuška graščina, je bil po vsej priliki last Spanheimov, ki so samostanu na tem območju v letih med 1091 in 1123 podelili številne posesti. Tako je Engel-

¹ 6 in 102. Samo s številkami označene opombe se nanašajo na strani tipkopisa disertacije Zemljiške gosposčine v Dravski dolini do konca 16. stoletja, ki mi ga je ljubeznivo dal na voljo njen avtor prof. J. Koropec, ki mi je dal na uporabo tudi prepis imenjske cenitve gosposčine Viltuš iz leta 1542 (Auersberg 3/19 SLA) in prepis viltuškega urbarja iz leta 1555 (Nationalbibliothek Wien, Kod. 13996, Suppl. 1719). Urbarja iz l. 1588 in 1622 v PaM, fond Viltuš.

² M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 174.

³ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev IV (v nadaljnjem besedilu Gradivo), Ljubljana 1915, št. 855.

Graščina Viltuš leta 1681 (G. M. Vischer, Topographia ducatus Stiriac).

bert I. l. 1091 podelil samostanu dva vinograda v Loki pri Selnici¹, njegov sin Hartvik pa v letih med 1096 in 1105 svoj dvor in cerkev v Kamnici (ad Gamniz) s posestvi, podložniki, njivami, vinogradi in z vsem, kar je podedoval na tej strani reke.² Drugi Engelbertov sin koroški vojvoda Henrik je l. 1123 v istem kraju (Caminitz) samostanu podaril pet vinogradov, njive s podložniki in vse druge koristi.³ Verjetno je samostan prevzel obsežno posest med Kamnico in potokom Črmenico že l. 1147, ko se Bernard Spanheimski ni več vrnil iz križarske vojne in je tako z njim stranska veja Spanheimov izumrla.⁴ Kot potencialnega donatorja sveta, na katerem je kasneje stala viltuška graščina, bi lahko imenovali še Werianta iz Slovenjega Gradca, ki je šentpavelskemu samostanu l. 1093 podelil dve kmetiji pri Selnici (trans silvam apud Celnitz)⁵, in Ludovika, sina grofa Ludovika, nekdanjega furlanskega krajišnika, ki je samostanu izročil dve hubi in četrtno mitnine na Bistrjici pri Viltušu (in Vüstriz) ter za omenjeni kmetiji opravico do paše, lova in vseh koristih v gozdovih, ki se razprostirajo med Vurmatskim in Kamniškim potokom (Vdmunt, Gémnitz).⁶

Stara viltuška trdnjava, ki je po Pircheggerju zrasla iz lovskega dvorca¹⁰ in ki je stala v divjini nad današnjim gradom ob nekdanji kraljevi cesti (via regia 1278), se omenja prvič v letih med 1193 in 1220, ko je dal šentpavelski opat Ulrik popisati vse samostanske fevde in zemljo, ki so si jo protipravno prilastili različni fevdalci. Po tem seznamu sta imela brata Ulrik in Friderik (iz Maribora) v fevdu vas Prošek, grad Viltuš ter novine na hribu poleg gradu (Beneficium domini Wdalrici et fratris sui Gotfridi est villa Prezech dicta et

¹ Gradivo III (Ljubljana 1011), št. 305. 7.

² Gradivo III, št. 408.

³ Gradivo IV, št. 71.

⁴ 8.

⁵ Gradivo III, št. 402.

⁶ Gradivo III, št. 402.

¹⁰ Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962 (v nadaljnjem besedilu Untersteiermark), 25.

castrum Wilthûs et novalia que sunt in monte iuxta castrum).¹¹ K viltuški graščini je tedaj spadal večji del posesti, ki je kasneje obsegala tako imenovani urad Viltuš in tisti del dominikalne zemlje, ki je ležal v neposredni bližini gradu.

V istem seznamu se omenjajo štiri vasi, ki sta jih imela omenjena brata protipravno v svojih rokah, namreč Babina, Ritiše, Ročica in Boračeva (Preterea iniuste retinent III villas apud Babin et Ricus et Rietsiz et Boratsow). Prve tri vasi leže pri Jakobu v Slovenskih goricah, četrta pa pri Radgoni. Na območju, kjer se omenjajo prve tri vasi, je imela kasneje viltuška graščina svojo posest in skoraj gotovo je, da so omenjene tri vasi zametek kasnejših uradov »Süßenwasser«¹² in Gašteraj. Dve izmed omenjenih vasi (Ročico in Boračevo) je samostan dobil z zamenjavo posesti z mejnim grofom Engelbertom II. Spanheimom v letih med 1106 in 1124. Med pridobljeno posestvijo se poleg Ročice (Riesitz) omenjajo tudi kraji, za katere je iz kasnejših virov izpričano, da je imel Viltuš v njih samih ali na njihovem območju urbarialno posest ali pa gorskoppravna zemljišča. Tako srečamo tedaj kraje, kot Počehovo (Pozengazelo), Razvanje (Razwei), Selnico ob Muri (Celniz) in Vukovski potok pri Jarenini (Wlpingepotoch).¹³

Ostaja pa predvsem odprto vprašanje, kako in od koga izvirata viltuška posest pri Gomilici pri Ernovžu (Ehrenhausen) in posest na desnem bregu Drave. Viltuška posest lahko na tem območju izhaja med drugim od šentpavelskega samostana, katerega fevdniki so Viltuški bili, ali pa od Spanheimov oz. kasnejših štajerskih deželnih gospodov Traungavcev, ki so l. 1147 podedovali po Bernardu Spanheimskem obsežne posesti, razkropljene na območju od Mure in tja proti Savinji, od današnje avstrijske meje pa do Vurberga in še onstran Lenarta v Slov. goricah.¹⁴ Gotovo je le to, da je imel samostan posest pred prvo omembo Viltuša tako na območju Gomilice kot Razvanja.

Posest pri Gomilici je samostan dobil v letih med 1096 in 1105 od grofa Henrika, sina Engelberta I. Spanheima. Tedaj je dobil samostan med drugim zemljo v dveh Gomilicah (Gomilnitz et item Gomilniz),¹⁵ torej v kraju, po katerem se v 16. stoletju imenuje eden izmed viltuških uradov, h kateremu so spadala urbarialna naselja Gomilica, Kresnica in Račje. Gomilica (Gomilnitz) se ponovno imenuje med posestmi, ki jo je samostanu ok. leta 1123 poklonil koroški vojvoda Henrik, sin Engelberta I. Spanheima.¹⁶ Vemo pa tudi, da so imeli v letih med 1193 in 1220 dve Gomilici (Gomelniz et etiam Gomelniz) in sosednje Račje (Razei) od samostana v fevdu Trušenjski gospodje.¹⁷

V Razvanju se šentpavelska posest omenja v letih med 1096 in 1105, ko je Bernard, sin Engelberta I. Spanheima, podelil samostanu živinorejsko pristavo in pol vasi, pri čemer si je izgovoril dosmrtno uživanje posesti.¹⁸ Razvanje

¹¹ Gradivo IV, št. 855.

¹² Ime »Süßenwasser« se pojavi že v prvem urbarju šentpavelskega samostana leta 1289 J. Zahn (Ortsnamenbuch der Steiermark im Millelaller, Wien 1893, 472) navaja dve možnosti lokalizacije: pri Sladkem vrhu (Süßenberg) ali pri Gašteraju. Pirehegger (Untersteiermark, 35) navaja za 18. stol. v Stov. goriah urad »Süßenwasser« ter ima na karti (priloga k omenjenemu delu) označen za čas srednjega veka pri Sladkem vrhu plemiški sedež z enakim imenom »Süßeoberg«, ki leži po katastralni mapi iz l. 1824 (AS, mapa št. 210) pri Srednjem Gašteraju, ne pride v našem primeru v poštev že zaradi tega, ker ima gosposčina Viltuš samostojno urad, imenovan po Gašteraju. Viltuška gorskoppravna zemljišča, ki so v upravoem oziru spadala k uradu »Süßenwasser«, jasno kažejo, da izvirata poimenovanje urada kol tudi ime gore (Süßenwasserberg) po enem izmed potokov, ki tečejo na območju Jakoba. Ker prihajajo v poštev večji potoki, bi lahko pomislili na potok Globovnice, še bolj pa na Jakobski potok, ki je dobil svoje ime šele po cerkvi in za katerega ne vemo, kako se je imenoval prvotno. Kraj sam (Jakob) se je po Pireheggerju (Untersteiermark, 112) pred zidavo cerkve po vsej verjetnosti imenoval Ilapje (Klappen).

¹³ Gradivo IV, št. 22.

¹⁴ Untersteiermark, 20.

¹⁵ Gradivo III, št. 408.

¹⁶ Gradivo IV, št. 71.

¹⁷ Gradivo IV, št. 855.

¹⁸ Gradivo III, št. 408. Razvanje se v zgodovini omenja prvič leta 985 (Gradivo II, Ljubljana 1906, št. 487).

(Razwei) se omenja tudi med posestmi, ki jih je samostan v letih med 1106 in 1124 pridobil z zamenjavo od Engelberta II. Spanheima.¹⁹

Okoli leta 1200 je sicer bilo že jasno, da bo vodilno vlogo v Dravski dolini igral šentpavelski samostan, posebno še v njenem osrednjem delu s središčem na Fali, vendar je moral ta svoj prestiž, ki ga je tod imel, budno varovati, kajti vedno bolj je bilo v njem čutiti prisotnost deželnoknežje oblasti Habsburžanov, ki so si že pred letom 1335 pripravljali pot na Koroško. Tako so deželni knezi za krajše ali daljše obdobje obvladali Betnavo, Limbuš, Kamnico, Slemen, Radlje, Muto, Dravograd in seveda tudi Viltuš.²⁰ Samostan se je zato moral močno truditi, da je tod obdržal vso pridobljeno posest in pravice, kar mu je le delno uspelo. Že omenjeni popis samostanskih fevdov in protipravno prilaščene samostanske zemlje nam kaže, da se je npr. opat Ulrik okoli leta 1200 trudil, da bi pridobil nazaj fevde, kjer ni bilo več dedičev, ali pa da posestva odkupi. Kjer pa to ni bilo več mogoče, je opat skušal ponovno uveljaviti nad zemljo vsaj fevdne pravice.²¹

Viltuška gosposčina, ki se je štela v Dravski dolini poleg Fale, Limbuša, Vuzenice in obeh gosposčin na Radljah med najpremožnejše, se je ves srednji vek priznavala za šentpavelski fevd.²² Viltuški, ki so v času prve omembe graščine identični z gospodi Mariborskimi, deželnoknežjimi ministeriali, se omenjajo v listinah v času med 1193 in 1220 (Wdalricus de Marpurch et frater eius Gotfridus).²³ V istem času se omenja kot priča v listini Henrik Viltuški (Hainricus de Wilthüsen).²⁴ Leta 1209 srečamo Viltuške (fratres de Wilthusen) v listini, ki jo je vojvoda Leopold VI. izdal za kartuzijo Jurklošter.²⁵ Viltuške srečamo v 13. stoletju pogosto kot priče v šentpavelskih listinah. Tako l. 1245 (fratres de Wilthovsen),²⁶ l. 1247 Henrika in Alberta (Heinricus et Albertus domicelli de Wilthausen),²⁷ l. 1254 ponovno omenjena brata (Henricus et Albertus fratres de Wilthovsen)²⁸ in leta 1259 (fratres de Wilthousen).²⁹ Viltuška graščina se omenja npr. l. 1280, ko je dobil šentpavelski samostan posest na Bistrici pod gradom (in Veustriz infra castrum Wilthausen).³⁰

Viltuškim, ki so se med drugim zama skušali bolj uveljaviti v Dravski dolini, tako konec 13. stoletja na bamberški Muti, se je prihodnost obetala drugje. Svoje posesti so večali zunaj Dravske doline, včasih prav daleč v stran od graščine.³¹ Da so samostanu povzročali marsikatero težavo, nam kaže listina iz leta 1325, ko so morali Albreht in njegovi sinovi Henrik, Albreht in Viljem obljubiti opatu Henriku, da samostanu ne bodo več prizadevali škode. Če pa prizadete škode ne bi poravnali, so se morali zavezati, da bodo v jamstvo za povračilo škode poslali v Maribor v gostilno, ki jo bo določil opat, svojega hlapca s konjem.³²

S Henrikom I. Viltuškim, ki je bil poročen z Gertrudo iz Rogatca, se v drugi polovici 13. stoletja pričena večati posest Viltuških, z njo pa njihova moč in ugled. Ko je namreč rod Rogaških tik pred koncem 13. stoletja izumrl, so Viltuški dedovali del štatensberške gosposčine.³³ Leta 1312 pa sta Albreht in Henrik Viltuški kupila od Otona in Rudolfa Liechtensteinskega njun delež

¹⁹ Gradivo IV, št. 22. Prim. op. št. 13. J. Koropec, Srednjeveški Pohorski dvor, Kronika XVIII, 1970, 76.

²⁰ 13 in 28.

²¹ Gradivo IV, št. 855.

²² 170.

²³ Untersteiermark, 25. Gradivo IV, št. 851 in 854. Njun brat Konrad je omenjan l. 1214 kot mariborski župnik (Gradivo V, št. 229).

²⁴ Gradivo IV, št. 854.

²⁵ J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II, 1879, št. 88.

²⁶ Beda Schroll, Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten, Wien 1876 (Fontes rerum Austriacarum XXXIX), št. 93.

²⁷ Ibidem, št. 70.

²⁸ Ibidem, št. 86.

²⁹ Ibidem, št. 101.

³⁰ Ibidem, št. 123.

³¹ 28.

³² B. Schroll, o. c., št. 200.

³³ Untersteiermark, 25.

na gradu v Konjicah za 200 mark srebra.³⁴ Ko je leta 1325 umrl zadnji Vildonec, je gosposčino Ivniško (Eibiswald) in posesti okoli Cmureka in Ljutomer dedovala njegova hči Neža, žena Albrehta Viltuškega.³⁵ Tudi Bresterniški gospodje so bili vazali Viltuških, tako Reinprecht leta 1321. Leta 1332 pa so Viltuški bili upravniki Radelj in odvetniki v šentpavelskem remšniškem lastnem delu.³⁶ L. 1351 sta si Henrik V. in Viljem, ustanovitelj viltuške linije, posesti razdelila. Medtem ko je konjiška veja izumrla že s Henrikovim sinom Rudolfom leta 1385, pa je viltuška izumrla šele l. 1471.³⁷

Kot v 13. stoletju, srečamo Viltuške tudi v 14. in 15. stoletju pogosto kot priče v šentpavelskih listinah, ki so mu jih tudi pečatili. Tako je Viljem, ustanovitelj viltuške linije, pečatil samostanu listino leta 1356.³⁸ V začetku 15. stoletja je zelo poznan Henrik Viltuški, ki je samostanu pečatil listino leta 1405.³⁹

Ko so leta 1471 Viltuški izumrli, so njihove posesti podedovali Turjaški, ki so se enako kot viltuški priznavali kot lastniki Viltuša za šentpavelske fevdnike. Turjačani so že v 13. stoletju, bolj pa še v 15., sklepali rodbinske zveze s štajerskim plemstvom. Tako je bila v 15. stoletju sestra Volkarta Turjaškega Elizabeta poročena z Erazmom Viltuškim, Volkart sam pa s hčerko Henrika Viltuškega Barbaro, po kateri so Turjačani dedovali gosposčino Viltuš.⁴⁰

Prvi podrobni podatki o obsegu in razprostranjenosti viltuške urbarialne in dominikalne posesti kakor tudi o gorskopravnih zemljiščih so nam na voljo šele v imenjski cenitvi posesti iz leta 1542. Tedaj je imela gosposčina 179 lastnih in 73 betnavskih družin. Imela pa je 19 družin v Bistrici pri Limbušu, 45 družin pri Viltušu (Viltuš, Slemen, »Ludersperg«⁴¹, Srednje, Reka, Bresternica, »Fleissen«⁴², nad 20 družin v Rošpohu, nad 15 pri Gomilici (Gomilica, Kresnica, Račje), nad 15 pri Jakobu (Süssenwasser), 15 pri Jarenini ter nad 40 pri Jakobu. 179 podložnih družin, 200 vinogradov in dva mlina je bilo ocenjeno na 137,5 funta imenja. Dominikalna posest je bila tedaj ocenjena takole: grad na 500 gld., pristava z njivami in travniki na 100 gld., nižje sodstvo, gozd, lov in ribolov z enako vsoto, vinogradi pa na 250 gld.

Leta 1542 je k viltuški gosposčini kot posebna enota spadala tudi Betnava, ki je bila z gradom ter s pristavo s posestmi ocenjena na 200 gld. in ki je imela 73 podložnih družin. Vsa njena urbarialna posest je ležala na desnem bregu Drave v neposredni bližini dvora, večina pa na Dravskem polju. Imela pa je 10 družin na Studencih, 5 v Zgornjem Radvanju, 6 v Spodnjem Radvanju, na Dravskem polju pa 4 družine v Brezulah, 4 v Podovi, 7 v Stražgonjcih, 14 v Zgornjih Jablanah, 14 v Dragonji vasi, 7 v Pleterjah in 2 družini v Šentlovcu.

Betnavo (Windenu ali Paltramshof) so Turjačani, ki so jo imeli že pred l. 1542, po vsej verjetnosti dedovali kot dediči Viltuških. Posest je bila Viltušu priključena do l. 1585. L. 1555 je bila z viltuško gosposčino vred prodana Luki Szekelyju (Zeckl, Zackl), l. 1585 pa jo je Lukov sin Mihael prodal

³⁴ Fr. Kos, Doneski za krajevne kronike — Viltuš, ČZN XV, 1919, 101.

³⁵ Unterstelermark, 26.

³⁶ 25—26.

³⁷ Unterstelermark, 26.

³⁸ B. Schroll, o. e., št. 233.

³⁹ Ibidem, št. 348 in ČZN XV, 1919, 103.

⁴⁰ Henrika srečamo tudi kot posrednika v sporu med Bernardom Ptujskim in bamberskim škofom v zadevi gradu Mute (Mautenberg). Škof je moral po razsodbi salzburškega nadškofa Eberharda in Hermana Celjskega leta 1409 položiti na gradu Viltušu 1000 gld., ki jih je moral Ptujskemu izročiti Henrik Viltuški, nato je izročil Ptujski grad škofovim ljudem. (Al. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, Grätz 1864, VII, 112.)

⁴¹ Anton Kaspert, O podellitvi deželnega maršalstva na Štajerskem l. 1560, ČZN I, 1904, 5.

⁴² Vrstni red v urbarju naštetih naselij kaže, da je kraj moral biti na območju med Slemenom in Srednjim. Del imena kaže, da gre za urbarialno naselje nekje nad gradom. »Ludersperg« in Lucijin breg nad Kamnico naj bi se imenovala po Ludoviku, sinu grofa Ludovika, bivšega furlanskega krajlišnika, o katerem je znano, da je dal šentpavelskemu samostanu l. 1093 določene posesti in pravice. Mons Ludovic se omenja l. 1265 (Untersteiermark, 27).

⁴³ »Fleissen« (Fleissen-Spezialortsrepertorium von Steiermark, Wien 1917): Repertorij ga postavlja kot zaselek pod Slemen, vrstni red urbarialnih naselij v urbarju iz l. 1622 kaže, da je naselje moralo biti v bribovilem svetu na območju med Bresternico in Viltušem.

Urbarialna posest graščine Betnava po imenjski cenitvi iz leta 1542.

Maksu Kienburgu (Max von Khuenburg), ta pa l. 1587 Wolfu Herbersteinu (111 funtov imenja).⁴³ L. 1584 se omenja betnavski oskrbnik Gregor Wolf.⁴⁴

Viltuška gosposčina je bila v rokah Turjačanov do leta 1555, ko je Engelbrecht, sin Hansa Turjaškega, grad in gosposčino (okoli 180 podložnih družin in 250 vinogradov) z vsemi pravicami, sodstvom, lovom, ribolovom ter s fevdnimi pravicami nad farama Polskava in Šentlorenc na Dravskem polju z dvorom Betnavo prodal za 17.000 gld, svojemu svaku Luki Szekelyju⁴⁵ in mu tudi izročil urbar. V istem letu je Luki npr. šentpavelski samostan za 6000 gld. zastavil svojo falso graščino, ki jo je Szekely imel vsaj do leta 1571.⁴⁶ Zoper njega se je pritožilo tudi mesto Maribor, češ da je napravil nov brod pri Selnici, kjer ga nikoli prej ni bilo, in da preskrbuje obdravske gostilne z vinom, ki ga kupuje pri Ptuju.⁴⁷ Iz njegovega časa (1584) vemo tudi za močnejše izbruhe puntarskih podložnikov okoli Viltuša.⁴⁸ Dober vpogled v graščinsko gospodarstvo pa nam za to obdobje daje tudi obračun oskrbnika Krištofa Lebna za obračunsko leto 1583/84.

Viltuška gosposčina pa je v rokah družine Szekely ostala le dobrih trideset let, kajti že leta 1587 jo je ta prodala Herbersteinom.⁴⁹ Nato je 17. junija 1588 Jurij Szekely (Georg Zoggl), gospodar Ormoža, kot dedič po umrlem Jakobu Szekelyju in od dežele Štajerske določeni skrbnik svojih bratov Karla in Nikolaja overovil s podpisom in pečatom viltuški urbar, v katerem

⁴³ Betnava (Windenu in Paltramshof): s »stabularia curtis«, ki se omenja med 1096 in 1105, je verjetno mišljena Betnava (?). Prvič se imenuje nek Paltram l. 1338, l. 1363 pa дворец Paltramshof, 1372 Paltram von Windenu, prav tako pa še l. 1410 in 1440 Betnavski z enakim imenom (Untersteiermark 105–106).

⁴⁴ Račun oskrbnika Krištofa Lebna za obračunsko leto 1583/84 (SLA – Viltuš).

⁴⁵ Untersteiermark, 28.

⁴⁶ 37.

⁴⁷ Untersteiermark, 26.

⁴⁸ 145.

⁴⁹ Untersteiermark, 28.

so bile natančno popisane vse pravice graščine, njene dominikalne in urbarialne posesti ter gorskopravna zemljišča, in ga izročil novemu lastniku gosposčine.⁵⁰

Leta 1622 je bil lastnik viltuške gosposčine Vid Sigmund Herberstein (Veith Sigmundt), ki je 22. julija 1622 s podpisom in pečatom overovil viltuški urbar, v katerem niso bile podpisane samo stare posesti viltuške graščine, ampak tudi tiste, ki jih je l. 1621 podedoval v Slovenskih goricah (dva urada s 44 in pol hube in 37 družinami) po svoji materi Heleni Katarini baronici Herberstein, rojeni pl. Hallegg.⁵¹

DOMINIKALNA POSEST IN PERTINENCE ZEMLJIŠKE POSESTI

Ugotovitev, da je bila pri gosposčinah v Dravski dolini dominikalna posest omejena v glavnem le na grad sam in na njegovo sorazmerno majhno neposredno okolico⁵², velja popolnoma tudi za graščino Viltuš, kajti zaradi terena, na katerem leži, ni mogla imeti večjih obdelovalnih površin, saj se precej nad današnjim gradom pričinja strmina, porasla z gozdom, medtem ko je pas zemljišča, ki se razteza do Drave, zelo ozek. Zato nas vsekakor ne preseneča dejstvo, da je več kakor polovica razmeroma skromne dominikalne posesti odpadla na gozdove. O skromnosti najpomembnejšega dela vsake dominikalne posesti, namreč o majhnem obsegu njiv in travnikov, nam govori imenjska cenitev iz leta 1542, ki je omenjena dominikalna zemljišča ocenila na 100 goldinarjev. Sicer pa nam je na voljo podatek o viltuški dominikalni posesti pri graščini sami šele iz leta 1829, ko je le-ta obsegala 115 oralov in 325 klafter, to je 66 hektarjev in 26 arov⁵³. Čeprav je od 16. do 19. stoletja pretekla razmeroma dolga doba, pa nam zaprtost terena okoli graščine dovoljuje sklep, da se dominikalna zemljišča po svojem obsegu v tem času niso bistveno spremenila. Po podatkih iz leta 1829 je odpadlo na njive 10,34 hektarjev, na travnike s sadovnjaki 7,67, na zelenjadne vrtove 0,21, na vrtičke 0,17, na pašnike 4,04, na mešani gozd 32,46, na pašnike, porasle z drevjem raznih vrst, 5,24, na vinograde 4,98, na ribnik in pusto zemljišče 0,31 in na poslopja 0,84 hektarjev. Viltuška graščina pa je imela poleg dominikalnih zemljišč kot zemljiški gospod še vrsto različnih pravic in iz njih izvirajočih dohodkov, kakor pravico do lova, ribolova, desetine, mitnine, nižjega sodstva in še druge pravice.

Nekdanja viltuška graščina, o katere legi nam zgovorno priča že njeno ime samo, je stala v divjini nad današnjim gradom, in čeprav je stala v bližini nekdanje deželne ceste, prometne žile, po kateri se je pretakalo življenje med

⁵⁰ Urbar iz l. 1588 (PaM — Viltuš) (pečat manjka).

⁵¹ Kasneje iz l. 1622 (PaM — Viltuš) (pečat manjka).

Kasneje so viltuško gosposčino s ženiljivo pridobili grofje Rabatta, l. 1681 Jožef grof Rabatta, s 16. julijem 1728 Anton, s 1. avgustom 1776 pa Mihael grof Rabatta. 12. maja 1794 je graščina prešla na Jožefo Strenner, l. julija 1798 pa na Sebastijana Weningerja (J. And. Janisch, Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark, Graz 1885, III, 1328). Weninger je graščino 17. avgusta 1808 prodal za 117.500 gld. Petru Jožefu Albertu baronu Lannoyu (PaM — Viltuš). Od očeta jo je l. 1825 prejel sin Henrik Edvard, po čigar smrti l. 1853 pa njegova žena Jožefina roj. Carnerl, od katere jo je 1. maja 1857 kupil njen bral politik in filozof Bartolomej Carnerl. Graščina je bila nato 22. oktobra 1883 prodana družini Badel z Dunaja (Janisch, lbdem). Od l. 1927 je bila graščina v posesti lesnega industrialca Petra Magerla, l. 1935 pa razdeljena med njegovi vnuknji Adelo in Magdo Magerl. Po vojni je graščina postala last splošnega ljudskega premoženja. V gradu je danes dom upokoencev in oskrbovancev, gozd upravlja Gozdno gospodarstvo Maribor, zemljo pa Kmetijska zadruga Selnica.

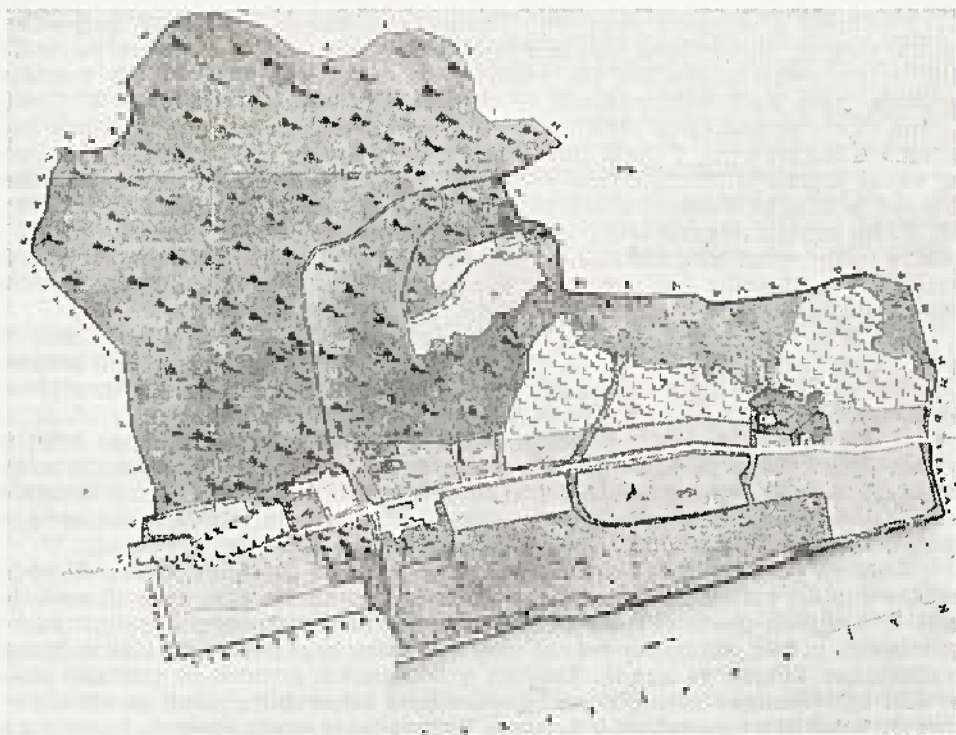
Del podložnikov v Slovenskih goricah je l. 1722 prišel h gosposčini Pesnica (Gregor Azula), ki je leta 1747 izločilo urad Rače in ga prodalo knežnji Marji Kristini Eggenberški. Tako je od vse nekdanje posesti ostal viltuški graščini do leta 1848 samo nekdanji urad Villuš (Untersleiermark, 27). Graščina je po podatkih iz leta 1904 imela 287,73 ha (Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark, Brünn 1904, 133).

⁵² 57.

⁵³ Po katastralni mapi iz l. 1829 (Slamen — PaM).

Klafter = 1 oral = 0,57546 ha (H. J. Albertl, Mass und Gewicht, Berlin 1957, 279).

Viltuška dominikalna posest pri graščini leta 1829 (katastralna mapa v PaM).

Štajersko in Koroško, je živela umaknjeno v samoti divjih gozdov in v divjini samotnih pečin. Kdaj so lastniki gosposčine prestavili svoj delež v ozko dolino ob Dravi, tja k deželni cesti, ni znano. Z gotovostjo pa lahko trdimo to, da pred letom 1588, kajti naš urbar nam postavlja graščino pod hrib k deželni cesti ter imenuje grad »das neue gepaut haus«.⁵⁴

Običajno se navaja kot razlog za prestavitev viltuške graščine s strmine na ravnico požar, ki naj bi bil staro bivališče uničil.⁵⁵ Ker pa ta trditev ni podkrepjena s trdnimi dokazi, moramo iskati razloge za prestavitev graščine drugod. Po analogiji s prakso drugih zemljiških gospodov, ki so v 16. in 17. stoletju iz praktičnih razlogov prestavljali svoje sedeže s težko pristopnih terenov na lažje pristopne, večkrat prav v doline in k cestam, lahko z večjo ali manjšo gotovostjo to trdimo tudi za viltuško graščino. Po izumu strelnega orožja namreč prejšnja nedostopnost kraja za grad ni pomenila nobene prednosti več, ampak ji je bila celo v škodo. Prestavitev gradu v nižino je imela za posledico lažjo pristopnost h gradu, kar je pomenilo za gosposčine veliko ugodnosti, med katerimi je še posebej omembe vredno zmanjšanje stroškov v zvezi s popravili na grajskih poslopjih.⁵⁶

H gradu, ki je bil leta 1542 ocenjen na 500 goldinarjev, sta spadali klet in kašča na gornji strani ceste, na spodnji strani pa gospodarska poslopja in zidana klet. Pristava, h kateri so spadale njive in travniki v neposredni okolici gradu, pa je bila ocenjena na 100 goldinarjev. Če primerjamo ocenitev domini-

⁵⁴ Haus = graščina. Tako se l. 1147 imenuje Gornji marlborski grad kar »Haus« (Unterstermark, 21), l. 1124 pa npr. Pohorski dvor (Alausampacher) »Huzl« (Kronika XVIII, 1970, 76).

⁵⁵ R. Baravalle, *Steirische Burgen und Schlösser II*, Graz 1939, 815.

⁵⁶ Grad je sredi 18. stol. prezidal Anton graf Rabatta, l. 1905 pa Otokar Marla Badel (tipkopis v PaM — Viltuš).

kalij viltuške graščine z ocenitvijo dominikalij drugih zemljiških gosposčin, lahko rečemo, da je le-ta spadala prej med vrsto srednjih kakor pa velikih in pomembnih graščin. Na velikost dominikalnih obdelovalnih površin graščine nam kaže tudi podatek iz obračuna viltuškega oskrbnika Krištofa Lebna za obračunsko leto 1583/1584. Tedaj so namreč na poljih gosposčine posejali 134 škafov ovsa, 2 škafa ječmena, 1 prosa, 35 ajde in 3 škafe boba, žal pa ne vemo, koliko je bilo posejane pšenice in rži, ker obračun navaja le količino žita, ki je bilo izročeno pristavi, namreč 26 in pol škafa pšenice in 64 škafov rži. Poleg pravih dominikalnih zemljišč pa je graščina od časa do časa obdelovala v lastni režiji tudi nekatere dvore in domce, ki so jih običajno hasnovali graščinski podložniki, kar velja reči le za gospodarske enote v neposredni bližini gradu, za enote v urbarialnem naselju Viltuš in na Bresternici.

Viltuška graščina pa je imela poleg njiv in travnikov, ki jih je štela k svoji pristavi, še nekaj dominikalnih zemljišč, ki jih je v urbarju vodila ločeno. Omeniti moramo nekaj travnikov in vinogradov v bližini gradu, in to predvsem na levem bregu Drave, kot tudi posest v Slovenskih goricah.

Urbar nam izkazuje štiri dominikalne travnike, med katerimi so trije v bližini gradu, eden pa v Slovenskih goricah. Dva travnika ležita na območju Slemena »in der Fleyszen«, eden pod dominikalnim vinogradom nad Bresternico v Mediču (Meditsch),⁵⁷ ki ga je gosposčina običajno dajala v hasnovanje enemu izmed svojih podložnikov, eden pa nekje v Slovenskih goricah.

Seno na dominikalnih travnikih so za gosposčino običajno pospravili podložniki s tlako, pri čemer lahko opazimo, da so posamezna dela opravili podložniki iz različnih uradov. Tako so travnika na Slemenu pokosili podložniki iz bistriškega urada, sušenje in prevoz sena v grajsko pristavo pa sta bila dolžnost podložnikov viltuškega urada. Travnik v Slovenskih goricah so pokosili podložniki za 5 šilingov pfenigov na leto, medtem ko so bili dolžni na njem pospraviti seno in ga prepeljati v pristavo podložniki iz urada Rošpoh, kasneje pa iz urada pri Jakobu v Slovenskih goricah.

Iz katastralne mape iz l. 1829 ugotovimo, da je imela tedaj graščina velik kompleks vinogradov (4 hektarje 98 arov) na območju v neposredni bližini gradu, predvsem v smeri proti Mariboru. Skoraj gotovo je, da je del dominikalnih vinogradov, ki jih omenja urbar l. 1588, ležal na omenjenem območju. Urbar nam izkazuje 9 vinogradov, ki nam jih je uspelo le delno lokalizirati. Izmed 9 vinogradov je bilo 6 takih, ki so ležali na viltuških gorskopravnih zemljiščih in torej niso dajali nikomur gornine, medtem ko so bili trije na gorskopravnih zemljiščih tujih zemljiških gosposčin in so torej bili zavezani gornini.

Med vinogradi iz prve skupine lahko z gotovostjo lokaliziramo enega na Medič (Meditsch) nad Bresternico, pri katerem je gosposčina imela tudi svoj dominikalni travnik, enega, ki ga je graščina nedavno dokupila, pa na Slemen (in der Fleissen), medtem ko za tri domnevamo, da so ležali med Bresternico in Viltušem (Näprottin, Rainfell, Turner), četrti pa je morda ležal v Pekrah (Pöckher), saj je imela graščina urbarialno posest tudi v Razvanju in Bistrici pri Limbušu. Med vinogradi iz druge skupine pa sta bila dva podložna šentpavelskemu samostanu, eden pa je bil pod gorsko palico gospodov Ungnadov, lastnikov imenja v Bresternici. Eden izmed šentpavelskemu opatu z gornino podložnih vinogradov (Hasenfues) je bil na Prošekju pri Bresternici, od katerega je bila graščina dolžna letno 13 veder gornine, ki jo je morala pripeljati v Kamnico, drugi z imenom »Schilt«, od katerega je dobil opat na leto po 3 vedra, pa vsekakor na območju med Bresternico in Kamnico. Na istem območju je moral biti tudi vinograd »der khistner«, od katerega je dajala graščina Viltuš l. 1588 gornino Ungnadom na Bresternico,⁵⁸ po urbarju iz l. 1622 pa po 4 vedra na leto novemu lastniku bresterniškega imenja Ammanu.

⁵⁷ Kat. mapa iz l. 1824 v AS, št. 673.

⁵⁸ Po urbarju iz l. 1622 je Viltuš od vinogradov, ki so bili pod gorsko palico drugih zemljiških gospodov, pobiral $\frac{2}{3}$ desetine, $\frac{1}{3}$ pa mariborska župnija.

Gospoščina je v času našega urbarja obdelovala svoje vinograde z najeto delovno silo, ne pa s tlako svojih podložnikov. Tako je izdala za delo v enem samem vinogradu na leto 42 gld. Za obdelavo omenjenega vinograda je bilo treba za prvo kop 41 dni, za drugo 24 dni, za trgatav 18 dni in 17 vozov gnoja. Gospoščina je kopačem pri prvi kopii plačevala po 5 kr na dan, ob trgatvi po 3 kr, za voz gnoja pa po 13 kr.⁵⁹ Gnojenje vinogradov je bilo v Dravski dolini očitno že stara praksa, saj se pojavii gnoj kot dajatev tod že konec 13. stoletja. L. 1290 so ga npr. dajali podložniki za dominikalne vinograde v Kamnici, od l. 1372 pa podložniki pri Rušah.⁶⁰ Sicer pa naletimo tudi pri viltuški graščini na primer, da daje hasnovalec dvora v Bresternici gospoščini 60 košev gnoja na leto.

Omenimo naj, da so h gospoščini spadali še trije vinogradi, ki pa jih je v času našega urbarja užival graščinski kaplan, in jih bomo zaradi tega obravnavali na posebnem mestu.

Kot druge gospoščine je imela tudi viltuška svoje mline, saj ji je na leto pritekalo v kaščo kar precej žita, tako z dominikalnih polj kakor tudi z naslova različnih podložniških dajatev. Sicer pa gospoščina tudi ni imela problema s postavitvijo mlinov, saj teče mimo gradu Drava, na pomirju gradu pa tečeta Bistrički in Bresterniški potok, ki sta več kakor primerna za to, da je mogoče ob njih postaviti mline.

V času našega urbarja je graščina imela dvoje dominikalnih mlinov, enega na Bresterniškem potoku, drugega pa na Dravi nad Studenci, ki pa se leta 1622 ne omenja več. Oba mlina sta gospoščini donasala kar lepe letne dohodke v žitu, saj je dobila od bresterniškega mlina 26 korcev (nad 1000 litrov) mešanega žita, od dravskega mlina pa po 80 korcev (nad 3000 litrov) iste vrste žita.⁶¹

Glede na teren, na katerem je viltuška gospoščina imela svoja dominikalna zemljišča, je popolnoma razumljivo, da je več kakor polovico le-teh zavzegal gozd, ki je bil z lomom, ribolovom in nižjim sodstvom ocenjen leta 1542 na 100 gld. Kot nam izpričuje naš urbar, so gozd, ki se je razprostiral nad gradom, sestavljali iglavci, smreka in bor.

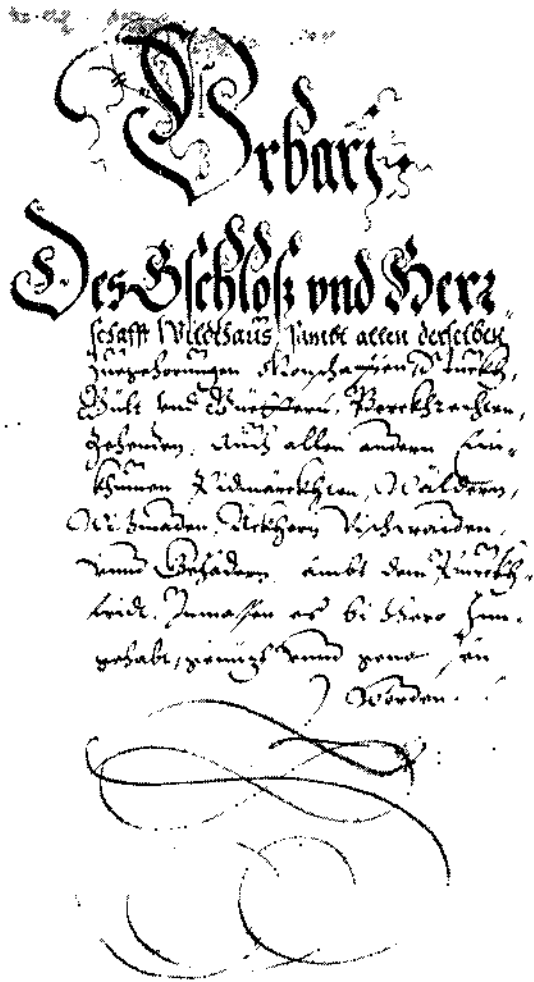
Drugi gozdni kompleks viltuške graščine pa je ležal daleč vstran od gradu, namreč na levem bregu Mure pri Weitersfeldu, na predelu med Lichendorfum in Cmurekom, in z njim je posest viltuške gospoščine segala prek Mure. Medtem ko je bil gozd okoli Viltuša delno višinski, pa je gozd pri Weitersfeldu, ki ga je sestavljalo bukovo drevje, izrazito ravninski. V obeh gozdovih po določilih urbarja ni imel nihče izmed domačih kakor tudi tujih podložnikov pravice do lesa, temveč izključno le gospoščina sama. L. 1622 pa je za gozd pri Viltušu izrecno poudarjeno, da je tudi gozdna paša dovoljena le graščini, ne pa podložnikom.

Z lastništvom nad gozdnimi kompleksi so bile tudi tesno povezane pravice do lova. Po določilih urbarja je imela graščina pravico do visokega lova, pri čemer je posebej poudarjen lov na rdečo divjad (rodtwildt), na srne in jelene, v gozdovih na vseh svojih posestih. Urbar pa še prav posebej poudarja lovno pravico gospoščine na območju okoli Mure (Weitersfeld), kar nam da slutiti, da so ji tod zaradi velike oddaljenosti od graščine, kot se je to pač rado dogajalo, druge zemljiške gospoščine to pravico kratile in si jo protipravno prilasčale. Drugi viri pa nam dokazujejo, da je imela viltuška graščina lovne pravice tudi še drugod. Tako urbar iz l. 1622 izrecno navaja, da graščina nima lovnih pravic le na svojih lastnih posestih, temveč delno tudi na posestih šentpavelskega samostana in posestih žlemberške graščine (Schmierenberg). Torej je imel Viltuš pravico do lova na precejšnjem območju na levem bregu Drave, na območju Bistričkega potoka pa še severno od Slemena tja na današnjo avstrijsko stran, pa tudi na desnem bregu Drave, kjer si jo je na

⁵⁹ Račun oskrbnika 1583/84.

⁶⁰ 140.

⁶¹ 1 korec (Görz) = 39,36 l (glej op. št. 69).

Faksimile strani iz viltuškega urbarja iz leta 1588.

Smolniku, okoli Ruš in v Bezeni delil s šentpavelskim samostanom in limbuško graščino.⁴²

Graščina pa je imela po določilu na vseh teh posestih tudi pravico do navadnega lova, na osnovi konsensa nadvojvode Karla pa tudi pravico do ulova enega kosa jelenjadi v pohorskih deželnoknežjih gozdovih.

Ena izmed mnogih postavk gospodarstva graščine Viltuš je bil tudi ribolov, ki je v gospodarskem življenju Dravske doline imel v srednjem veku kar pomembno vlogo, na kar kaže ime kraja Ribičje pri Muti (viscern), ki se omenja že ok. leta 1200 in je tako s svojim imenom najstarejša priča dravskega ribolova.⁴³ Ribolov je l. 1588 prinašal viltuški graščini poleg drugih koristi še denar v višini 50 gld.

Po določilih urbarjev je imela graščina pravico do ribolova na Dravi in na obeh potokih, ki sta omejevala graščinsko pomirje. Viltuš je imel pravico loviti ribe na Dravi od potoka Lobnice do Prošeka pri Bresternici, kar je bilo nekako v dolžini 6 km. Ta pravica pa se je od Lobnice do gradu nanašala na

⁴² 46.

⁴³ 45.

celotno dravsko strugo, medtem ko je bila od gradu do Prošeka omejena le na polovico struge na levem bregu Drave. Grad je imel na Dravi pod Bresternico tudi pripravo za lovljenje rib, ki mu je prinašala omenjeni letni dohodek 50 gld., ki pa se je v času urbarja iz l. 1622 nekoliko znižal, namreč na 30 gld. Graščina je imela izključno sama pravico do ribolova na potokih, nekdanj tako bogatih s postrvmi, na Bistričkem in Bresterniškem potoku.

Viltuš štejemo med tiste gosposčine v Dravski dolini, ki so svoj brod imele v zelo kasni dobi. V Dravogradu se omenja npr. že med 1193 in 1220, na Bistrici pri Viltušu pa l. 1363. Gotovo je bil ravno poslednji vzrok, da se viltuški brod, ki je bil l. 1448 prepovedan,⁶⁴ ni mogel prej uveljaviti. Za viltuško gosposčino je bil brod izredne važnosti, saj ji je poleg letnih dohodkov, ki ji jih je prinašal, skrajšal pot do posesti, ki je ležala na desnem bregu Drave, v Bistrici in v Razvanju. Brod je imel svoj pristan tik pod gradom,⁶⁵ na drugi strani pa je pristajal nekolikanj zahodno od Bistrice pri Limbušu. Po urbarju iz l. 1622 je dobil vsakokratni brodnik brod v zakup za 9 do 10 gld. na leto, na uživanje pa še hišico in vrt ob Dravi ter njivo na Slemenu (bey Fleysen). Graščina je brodniku morala tudi priskrbeti brod.

Mitnica se pri Viltušu omenja šele v urbarju iz l. 1622, vendar pa je iz teksta mogoče razbrati, da jo je imela že pred tem letom. Že l. 1093 vemo za mitnico na levem bregu Drave v neposredni bližini gradu, namreč na Bistrici, vendar je zaradi obdravske ceste na desnem bregu Drave postala nepomembna in nepotrebna in so jo zato prestavili na Lučane. Kasneje, v prvi polovici 14. stoletja, se omenja za kratek čas mitnica pri Bresternici, vemo pa tudi, da v 15. stoletju ni smela nastati pri Viltušu. Ko pa je obdravska cesta na levem bregu zopet pridobila na svojem pomenu in ko je bil pri Viltušu uveden stalen brod, ki je povezoval oba bregova Drave, se je tod uveljavila tudi mitnica.⁶⁶ Mitnina je v začetku 17. stoletja znašala na leto okoli 30 goldinarjev.

Za Viltuš se omenjajo leta 1542 le nižje sodne pravice, in dohodki iz naslova nižjega sodstva so znašali tedaj z dohodki od gozda, lova in ribolova 100 goldinarjev. Višje sodstvo pa je nad podložniki viltuške graščine na območju Dravske doline in v Slov. goricah izvrševalo mariborsko deželsko sodišče, na katerega teritoriju so ležali tako grad sam kakor tudi vsa njegova urbana in naselja v njegovi okolici.⁶⁷ Graščina je morala po določilu urbarja izročiti osebo, ki je zagrešila prestopok in kaznivo dejanje hujšega značaja (mällefiz person), mariborskemu deželskemu sodišču na drugi strani Bresterniškega potoka, do katerega je segalo grajsko pomirje. Znano je, da so na Kobanskem vzhodno od Črmenice opravljali krvno sodstvo deželnoknežji sodni organi, saj je npr. Otokarjev deželnoknežji urbar zahteval na tem območju sodnega prašiča. Na šentpavelskih posestvih na Kobanskem se je npr. zahtevalo, da samostan hujše prestopnike izroči mariborskemu sodišču tretji dan.⁶⁸

Iz urbarja tudi izvemo, da je graščina imela tedaj svojega kaplana, ki je za opravljanje svoje službe v kapeli sv. Miklavža užival določene posesti in pravice viltuške gosposčine. Od kdaj je imel Viltuš svojega kaplana, ni bilo moč ugotoviti, gotovo je le to, da ga je imel že pred letom 1555. Tedaj se je namreč viltuški kaplan svoji dotedanji službi na graščini odpovedal, ker so mu bili

⁶⁴ Cesar Friderik III. je 25. maja 1448 naslovil na Viltuškega pismo, s katerim mu ukazuje odpraviti brod, ki si ga je protizakonito postavil pri gradu in s katerim prevaža prek Drave med drugim tudi vino, in mitnico, ki si jo je uredil na svoji zemlji, vendar pa na ozemlju mariborskega deželne sodišča. Cesar Viltuškemu prepoveduje tudi nasilno in protizakonito poseganje v pravice mariborskega deželskega sodišča, kot se je to nedavno zgodilo, ko so viltuški ljudje na ozemlju omenjenega sodišča zasledovali in prišli dva tatova ter jima odvzeli ukradenih 18 funtov pšenigov. (Mariborska mestna knjiga I, 42.)

⁶⁵ Kat. mapa iz l. 1824 v AS, št. 879.

⁶⁶ 189. Prim. tudi op. št. 64.

⁶⁷ Anton Meil, Hans Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, Beiträge zur Erforschung Steirischer Geschichte XXXVII-XI, 1914, 302 in 311. Mariborska mestna knjiga IV, 283, III, 244 sl.

⁶⁸ 97.

dohodki, ki jih je zanjo dobival, premajhni. Zato je graščina odslej pobirala sama dajatve od podložnikov, ki so bili do tedaj zavezani dajati dajatve kaplanu, opravljanje božje službe pa je zaupala selniškemu župniku in ga nagradila na leto s štrtinom mošta (ok. 450 litrov).⁶⁹

Kot smo že omenili, je imela leta 1588 graščina zopet svojega rednega kaplana, ki mu je dala na uživanje dohodke od svojih podložnikov v Bistrici pri Limbušu. Dohodki od 14 družin, ki so imele 7 in pol hube ter 8 oštатов, so znašali tedaj na leto po 14 gld., 6 krajcarjev in 2 pfeniga.

Viltuški kaplan pa je za opravljanje svoje službe užival tudi tri vinograde, dva majhna z imenom »Supannitsch« in »Khumauer« in enega velikega, ki se je imenoval kar kaplanski vinograd. Slednji je ležal na gorskopravnem zemljišču gospodov Grabenskih, lastnikov gosposčine Gornji Maribor, vendar ni dajal gornine, ker je Viltuš v petdesetih letih 16. stoletja zamenjal tod gornino z mariborsko gosposčino (verjetno z Andrejem Grabenskim).⁷⁰ Medtem ko so vinograd z imenom »Khumauer« obdelovali s tlako podložniki Bistrice, vinograd z imenom »Supannitsch« pa oni iz urada Viltuš, pa so kaplanski vinograd obdelovali najemniki za 11 gld. na leto.⁷¹ Tako vidimo, da je gosposčina poskrbela, da so bili vsi kaplanovi vinogradi obdelani, in ga ni obremenjevala s stroški za njihovo obdelavo. Naj še omenimo, da je po urbarju iz leta 1555 prejemal kaplan tudi mostnino od mostu pri Viltušu, bil pa je z bistriško sosesko dolžan vzdrževati ga in zanj skrbeti.⁷²

URBARIALNA POSEST

Viltuška urbarialna posest je ležala v času našega urbarja na levem in desnem bregu Drave, pri čemer je bila posest na desnem bregu le njen neznatni del. Medtem ko je imela graščina na desnem bregu podložnike le v dveh vaseh, v Bistrici pri Limbušu in Razvanju, pa se je posest na levem bregu Drave raztezala od Drave pa do Mure. Posest na levem bregu Drave je ležala na območju, ki bi ga lahko omejili na zahodu s črto Viltuš—Gomilica, na vzhodu s črto Lenart—Gašteraj—Sladki vrh, na severu jo je omejevala Mura, na jugu Drava do Bresternice, nato pa lahko potegnemo črto od Bresternice do Lenarta. Posest je na tem območju ležala na najrazličnejših krajih, vendar bi zanjo lahko našli tri jedra: jedro v najbližji okolici gradu, ki je obsegalo urbarialna naselja urada Viltuš in Rošpoh, jedro na zahodnem delu Slovenskih gorie z uradom Gomilico ter posest z jedrom okoli Jakoba v Slovenskih goricah, ki je obsegalo urada »Süßenswasser« in Gašteraj.

Urbarialna posest je bila v upravnem oziru razdeljena na šest uradov, od katerih je bilo pet na levem in eden na desnem bregu Drave. Urad na desnem bregu Drave je obsegal urbarialni naselji Bistrico in Razvanje. Na

⁶⁹ V arhivu krške škofije je iz druge polovice 16. stoletja ohranjen koncept pisma, v katerem se naroča selniškemu župniku, da poskrbi, da se bo v viltuški kapeli v redu opravljala služba božja.

Ob vizitaciji selniške fare 21. novembra leta 1621 je sekovski škof opravil vizitacijo tudi v kapeli sv. Miklavža na Viltušu ter je o njej in o njenem beneficiju zapisal sledeče: »Capella haec antiquissima est, quae ex parte inferiori versus fluviū Drauum ruinam minatur. Aitaria duo nuda adsunt vnum prophanatum, alterius sigillum videre non licuit. Capella haec habuit olim beneficium peropinum, culus subditos et proventus Domini Zeckel vna eum arce Wildhauss Dominis ab Herbersteln vendiderunt. De huius beneficii vrbario videtur aliquid constare Parocho Marpurgensi, uti audiuimus ex ipsius ore proprio. Campanae sunt in arce antiqua pertinentes ad hanc capellam.« (Arhiv krške škofije v Celoveu.)

Konec 19. stol. so bili še vidni ostanki nekdanje grajske kapele. Novo pa je sredi 18. stol. pozidal Anton grof Rabatta, za katero je l. 1755 dobil od sekovske škofije pravico javnosti. (Ign. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1875, 43.)

⁷⁰ Unterstelermark, 21.

⁷¹ Obračun oskrbnika 1583/84.

⁷² Mišljen je most čez Habid all pa morda čez Bistrički potok. Prim. tudi Unterstelermark, 27.

Stadt Gamblitz und Drosch
in aufsesatz der Rathes,

Christoph Wolff
von dem dinsten hube dinsten man
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube

Christoph Wolff
von dem dinsten hube dinsten man
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube

Andreas Wolff
von dem dinsten hube dinsten man
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube

August Wolff
von dem dinsten hube dinsten man
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube
hube hube hube hube hube

Faksimile strani iz viltuškega urbarja iz leta 1683.

levem bregu pa so bili uradi Viltuš, ki je obsegal naselja Siemen⁷³, »Ludersperg«, Srednje, Reko, Bresternico⁷⁴ in Viltuš, urad Rošpoh, urad Gomilica z urbarialnimi naselji Gomilico, Kresnico in Račjem, urad pri Jakobu (Süssenwasser) in urad Gašteraj.

Gospoščina je imela v času našega urbarja 161 družin, ki so uživale 138 in četrtino hube, 62 domcev, 4 dvore in 5 mlinov. Največjo urbarialno posest sestavljata graščini najbližja urada Viltuš in Rošpoh, kjer je imela gospoščina 70 družin s 40 hubami, 43 domci, 4 dvori in 4 mlini. Tej sledi po velikosti posest okoli Jakoba, kjer je uživalo 50 družin 66 in četrtino hube ter 5 domcev. Razmeroma majhno enoto sestavlja posest pri Gomilici, kjer je bilo v treh urbarialnih naseljih 25 družin, ki so uživale 20 in polovico hube, 6 domcev in 1 mlin. Najmanjša enota pa je seveda tista na desnem bregu Drave, kjer je imela gospoščina v dveh urbarialnih naseljih le 16 družin, ki so hasnovale 9 in polovico hube ter 8 domcev.

⁷³ Otokarjev deželnoknežji urbar imenuje Siemen goro mariborskih gospodov (in monte dominorum de Marchpurch), l. 1374 pa že Virst, medtem ko urbarialni zapis iz l. 1402 pozna tod že podložnika Siemnika (114 in 97).

⁷⁴ Srednje in Reka se imenujeta šele po l. 1300 (103), Bresternica (Trestonitz) pa ok. l. 1200 (Untersteiermark, 24).

Viltuško gosposčino je upravljal upravnik (pfleger), ki je znan šele iz leta 1499.⁷⁵ Iz urbarja sicer ni razvidno, katere upravne instance je poleg županov gosposčina še imela, vendar pa lahko domnevamo, da je bila shema uprave pri Viltušu podobna kot pri drugih gosposčinah v Dravski dolini.⁷⁶ Na čelu podložniških skupnosti so bili župani (suppan, supan), ki so pri drugih gosposčinah bili na čelu večje skupine naselij ali pa celo na čelu enega samega urbarialnega naselja. Za Viltuš je značilno, da je imel vsak urad svojega župana, ne glede na to, ali je urad obsegal eno samo naselje ali več naselij. Župan je za opravljanje svoje službe zemljiškemu gospodu užival določene privilegije, kar se je kazalo v tem, da je poleg svoje hube užival še tako imenovano župansko hubo (suphueben), da je imel več hub ali pa da mu je zemljiški gospod znižal letne dajatve od posesti, ki jo je užival. Tako je imel župan v Rošpohu 3 hube brez znižanih dajatev, župan v Gomilici sicer samo eno hubo, od katere je graščina prejela 2 goldinarja, pa mu je do preklica znižala dajatve na 40 kr. Župan pri Jakobu je imel 3 hube, izmed katerih ima ena znižane dajatve (für das amt recht nachgelassen), župan pri Gašteraju je imel poleg svoje še župansko hubo, od katerih je dajal vse dajatve. Zabeležimo lahko, da le župan v Bistrici ni imel nobenih olajšav, saj je imel le eno hubo, od katere je dajal prav toliko kot vsi drugi sovaščani. Zanimivo je tudi, da naletimo pri Jakobu na župansko hubo, ki pa je ni užival župan, ampak eden izmed podložnikov.

Medtem ko velja za srednji vek pravilo, da so imeli posamezni podložniki v užitku po eno hubo,⁷⁷ pa se je v kasnejšem času to stanje temeljito izpremenilo, tako da se je posest na eni strani zelo drobila, na drugi pa kopičila v rokah enega podložnika. Za viltuško urbarialno posest lahko rečemo, da se ni močno kopičila v rokah posameznih družin, da pa se je na nekaterih območjih močno drobila.

Kopičenje posesti lahko opazimo pri županih, ki so se prek svoje družbene veljave dvignili nad svoje sovaščane in se tudi gospodarsko uveljavili. Pogosto pa so prišli posamezniki tudi do večjih kompleksov zemlje prek trajne vključitve nekdanjih pustih kmečkih enot v svojo kmečko enoto. Zemljiški gospod je ob pomanjkanju podložnikov pusto kmečko enoto izročil običajno najbližjemu podložniku v izkoriščanje kot dodatno zemljišče (zulehen), in če se kasneje ni našel interesent, ki bi se bil na tej enoti trajno naselil, se je kaj rado zgodilo, da je ta nekadaj samostojna kmečka enota ostala trajno priključena sosednjemu gospodarstvu.⁷⁸ Najpogosteje sta se v rokah enega podložnika nakopičili po dve hubi, največ pa po tri. Tako je imelo osem podložnikov po eno celo in eno polovično hubo, enako število podložnikov po dve hubi, en podložnik po dve celi in eno četrtinsko, en dve celi in eno polovično ter osem podložnikov (med njimi 2 župana) po tri hube.

Drobljenje hub, ki je posledica tega, da so ponekod zemljiški gospodje posameznim kmečkim enotam odvzemali dele parcel ali pa so hasnovalcem deljenje hub dovoljevali, oz. ker so pričeli najbližji sorodniki obdelovati isto kmetijo, lahko zabeležimo tudi za gosposčino Viltuš.⁷⁹ Poudariti pa moramo, da drobljenje hub ni zajelo celotne posesti v enaki meri. Medtem ko je drobljenje kmečkih enot v uradih Viltuš in Rošpoh zelo izrazito, saj pride v prvem na okroglo 30 hub enako število domcev, v drugem pa na 10 in pol hube 13 domcev, pa je to drobljenje v znatno manjši meri zajelo posesti v Slovenskih goricah. Ker pride na 130 celih hub kar 62 domcev in 15 polovičnih hub, bi nas to razmerje privedlo do sklepa, da so imeli viltuški podložniki izredno malo zemlje. Podoba pa se o tem nekoliko spremeni, če upoštevamo, da so

⁷⁵ Tedaj je bil oskrbnik graščine Hanns Mulhauser, ki je to svojo službo nastopil 24. aprila l. 1499 ter jo je opravljal še leta 1517 (prepis listine ddo. 1517, sept. 27, v Mariborski mestni knjigi I, 73) in leta 1520 (prepis listine ddo. 1520, jan. 8 — *Ibidem* I, 48).

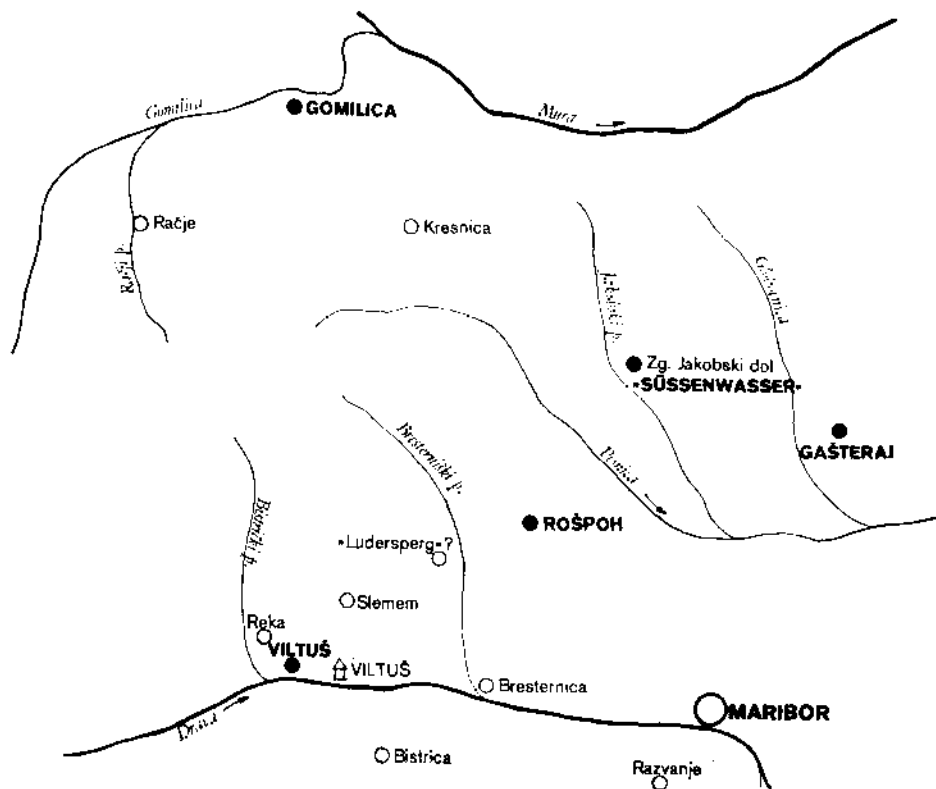
⁷⁶ *Prim.* 81 sl.

⁷⁷ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1970, 1, 167.

⁷⁸ *Ibidem.*

⁷⁹ *Ibidem.*

Urbarialna posest gosposčine Viltuš po urbarju iz leta 1588.

mnogi polgruntarji imeli včasih v užitku še domce in da so nekateri podložniki imeli po dva domca ali pa dodatno zemljišče. Omenimo naj tudi, da je pri Viltušu opaziti izredno malo polovičnih hub, saj pride na 130 celih le 15 polovičnih, in da srečamo le enkrat četrtinsko hubo, medtem ko se pri drugih gosposčinah v tem času omenjajo tudi še manjše enote. Urbar nam tudi kaže, da so bile viltuške kmečke enote dobro obdelane, saj naletimo v njem le na eno samo polovično pusto hubo.

Viltuš je imel, kot smo to že povedali, izredno veliko domcev (hofstatt), vrsto gospodarske enote, ki je sicer ponekod označevala nezazidano zemljišče, tukaj pa je pomenila stavbo z večjim ali manjšim zemljiškim kompleksom. Tip domcev je bil prvotno razvit predvsem v okolici mest in trgov in so jih v veliki meri hasnovali podložniki, ki jim je bilo obdelovanje zemlje postranski poklic.⁹⁹ Če upoštevamo gornjo ugotovitev, nam postane jasno, zakaj je odpadlo izmed 62 domcev kar 18 na Bresternico, 13 na Rošpoh in 9 na Viltuš, se pravi dve tretjini, medtem ko je tretjina (z izjemo Bistrice) lepo porazdeljena na druge urade oz. urbarialna naselja. Podložniki omenjenih urbarialnih naselij so namreč imeli številne možnosti zaposlitve zunaj agrarne dejavnosti. Upoštevati namreč moramo, da je ležalo naselje Viltuš blizu gradu, da sta Bresternica in del Rošpoha blizu Maribora, da so bila v njihovi bližini številna gorskopravna zemljišča, da mimo Viltuša vodi deželna cesta in teče Drava.

⁹⁹ Ibidem, 188.

	P o s e s t									Denarne dajatve		
	Število družin	skupno število hub	četinske hube	polovične hube	cele hube	pušle hube (polovične)	domci	mlinaj	čvart	gubl.	kr.	pl.
I. urad Viltuš (Wildthaus)												
Slemen (Fürst)	16	17 1/2		4	15	1				17	22	
»Ludersperg«	5	5			5		1			5	30	2
Srednje (Srieden)	3	3			3		1			3	18	2
Reka (Rieckhen)	5	2		2	1		1	3		3	14	2
Bresternica (Trössterniz)	18	2			2		18	1	1	13	45	
Viltuš (Wildthaus)	7						9		1	4	46	3
	54	29 1/2		6	26	1	30	4	2	47	57	1
II. urad Rošpoh (Rosspach)	16	10 1/2		1	10		13		2	29	11	2
III. urad Gomilca (Gamliz)												
Gomilca in Kresnica (Gamliz und Grossniz)	17	15			15		3			18	37	2
Račje (Ratsch)	8	5 1/2		1	5		3	1		10	12	3
	25	20 1/2		1	20		6	1		28	50	1
IV. urad »Süßenwasser«	34	41 1/4	1	5	39		5			62	46	2
V. urad Gašteraj (Gussterey)	16	26 1/2		1	26					33	16	1
VI. Razvanje (Raswein)	2	2			2					2	30	
Bistrica (Feystriz)	14	7 1/2		1	7		8			14	6	2
	16	9 1/2		1	9		8			16	36	2
skupno:	161	138 1/2	1	15	130	1	62	5	4	218	38	1

Viltuška urbarialna posest in dajatve podložnikov leta 1568.

Podložniki so lahko na gradu našli postranski zaslužek kot dningarji, tovarniki, mlinarji, ribiči. Tako npr. vemo, da je graščina del svojih dominikalnih vinogradov obdelovala z delom dningarjev in uporabljala na svojih travnikih deloma tujo delovno silo. Iz raznih virov je znano, da so imeli mariborski meščani, cerkvene in posvetne ustanove ter duhovščina in plemstvo na območju med Bresternico in Kamnico številna gorskopravna zemljišča, ki so jih obdelovali z najeto delovno silo.⁸¹ Deželna cesta je dala zaslužek marsikateremu tovarniku, obrtniku, gostilničarju, Drava pa ribiču in brodniku. Do zaslužka iz omenjenih dejavnosti so lahko prišli tudi viltuški podložniki, hasnovalci domcev v Bistrici pri Limbušu, med katerimi se omenja tudi nekaj obrtnikov. Med podložniki v Slovenskih goricah se sicer omenja razmeroma zelo malo hasnovalcev domcev, ki pa so spričo starih farnih središč pri Jarenini in Gomilici našli marsikateri zaslužek zunaj agrarne dejavnosti.⁸²

⁸¹ Prim. urbar za mariborsko župnijo iz l. 1571 (PaM).

⁸² Jarenina je bila staro cerkveno središče v Slov. goricah, pražupnija-cerkve se omenja že l. 1139 (Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, 68).

Sv. Jakob, filiala Jarenine, kaže s svojim cerkvenim patronom na silno starost cerkve. Tudi cerkev Petra in Pavla v Gomilici sodi med zelo stare cerkve (Janisch, o. e., I, 282).

Naturalne dajatve																				
oves			pšenica			mošt														
korec	škarf	graški četrt	škarf	marib. mera	korec	konoplja (korec)	bob (korec)	lan	štrtin	rač. vedro	kokoši	piščeta	kopuni	ovce	jagnjeta	kozličji	plečeta	jajca	gnoj (koš)	sir (hlbeci)
103 ^{1/2}											43	79		17	11	2	2	395		
44										6	12	26	2		1	3	8	120		
6										4	19	28	2	1	1			137	60	
											15	18						170		
153 ^{1/2}											89	151	4	18	13	5	10	822	60	
25									5		26	51	21					460		
		2																		
												2		4				20		
104	30		35	1	74 ^{1/2}	5	9	90	3		12	72	42		4	6		20		
																		450		4
282 ^{1/2}	30	2	35	1	74 ^{1/2}	5	9	90	8	10	127	276	71	18	17	11	10	1752	60	4

Urbar nam za urbarialna naselja Bresternico, Viltuš in Rošpoh izkazuje še eno gospodarsko enoto, namreč dvor (hof), ki je po svojem nastanku včasih zelo starega izvora ali pa je nastal z združitvijo dveh ali več kmetij in ki pomeni najmočnejšo podložniško posest. Tako so npr. pri Kamnici dvori znani že od leta 1290.⁸⁵ Na območju Viltuša so bili v času našega urbarja štirje dvori, ki pa so bili po svojem obsegu in naravi, kot nam to dokazujeta tako višina kot vrsta dajatev, zelo različni. Saj daje npr. en dvor na Rošpohu 2 štrtina mošta, drugi pa 4 goldinarje, oves, jajca, kopune in piščeta. Dvor na Viltušu ni mogel imeti velikih kompleksov zemlje, kar nam dokazuje predvsem višina dajatev. Bresterniški dvor pa je v času našega urbarja kot še leta 1622 obdelovala graščina v lastni režiji.

Na ozemlju viltuške gosposčine naletimo tudi na gospodarsko enoto, ki pa je imela le redko značaj samostojnega gospodarstva — na mline, in to predvsem v Dravski dolini, kjer jih je bilo po virih v srednjem veku nad 68.⁸⁴ Viltuški podložniki so imeli svoje mline na treh potokih, na Bistričkem, Bresterniškem in na potoku, ki teče mimo viltuškega urbarialnega naselja Račje

⁸⁴ 155.

⁸⁵ 175.

(Ratschbach).⁸⁵ Ob Bistričkem potoku so stali kar trije mlini, med katerimi je imel morda eden značaj samostojnega gospodarstva. Mlin na Bresterniškem potoku je sicer običajno užival viltuški podložnik, toda v času našega urbarja kot tudi l. 1622 pa je imel značaj dominikalnega mlina.⁸⁶

Nekatere viltuške kmetije in polkmetije, posebno pa še domci, so imeli poleg svoje gospodarske enote še posamezne, včasih zelo majhne parcele, s katerimi so si skušali izboljšati svoj gospodarski položaj. Pri omenjenih parcelah in zemljiščih, tako imenovanih dodatnih zemljiščih (zuelehen), je šlo za dele nekdanjih propadlih ali pustih hub, za katere zemljiški gospod ni več našel obdelovalca, ali pa za izkrčena zemljišča. Naš urbar nam izkazuje 20 takih zemljišč, med katerimi je bilo 8 njiv, 6 travnikov, 5 lesov in teren, porasel z leskovim grmičjem, pri čemer jih odpade kar 16 na Rošpoh, torej na naselje, kjer je bilo več domcev kot celih kmetij.

Skupno vrednost kmetij v posameznih uradih — tako njihovih nepremičnin kot živine in vinogradov nam izraženo v goldinarjih, izkazuje za sredo 16. stol. imenjska cenitev.

uradi	nepremičnine	živina	vinogradi
Bistrica	343	230	4
Viltuš	780	416,5	99
Rošpoh	247	124,5	80
Gomilica	277	65,5	10
Jakob	184	64,5	10
Jarenina	315	190,5	—

Da so bili mnogi hasnovalci domcev obrtniki, nam najbolje pokaže primer Bistrice pri Limbušu, starega naselja, skozi katero je tekla obdravska cesta, ki je lahko dala marsikateremu obrtniku njegov zaslužek. Tako so med šestimi hasnovalci domcev kar štiflje taki, da lahko s svojim imenom kažejo na dejavnost, s katero so se ukvarjali (Zimmermann, Schneyder, Schuesster, Schmidt). Tudi med hasnovalci domcev na Viltušu naletimo na priimke, kot Schusster, Weber, na Bresternici pa srečamo med hasnovalci domcev priimek Fleischacker.

Viltuški podložniki so dajali svojemu zemljiškemu gospodu denarne in naturalne dajatve kot tudi dajatve, za katere se je zahtevalo že neko določeno domače delo. Med naturalnimi dajatvami lahko zabeležimo žito, kot pšenico in oves, nato bob in konopljo, vino ter dajatve v živini in njihovih produktih, tako piščeta, kokoši, kopune, ovee, jagnjeta, kozličke, sir in gnoj. Med dajatve, ki so zahtevale določeno domače delo, pa imenujmo čehulje lanu in sir.

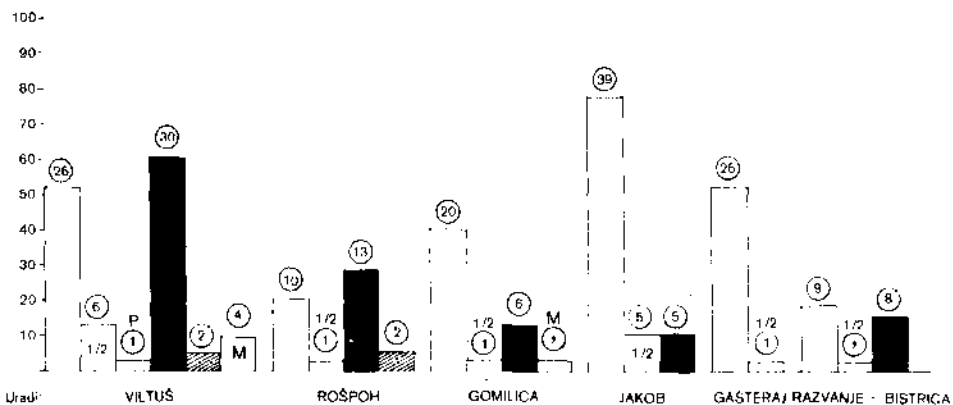
Vrsta dajatev je bila seveda v prvi vrsti odvisna od tega, kaj so podložniki v posameznih urbarialnih naseljih pridelali, pa tudi od oddaljenosti posesti od gradu, saj vemo, da so oddaljeni podložniki dajali običajno namesto naturalij dajatev v denarju. Višina dajatev pa je seveda odvisna od vrste in obsega kmečkih enot, ki so jih uživali podložniki. Vemo sicer, da so bili podložniki istega urbarialnega naselja ali urada običajno zavezani istim in enakim dajatvam,⁸⁷ toda če upoštevamo, da je imela graščina Viltuš svoje podložnike na med seboj zelo oddaljenih krajih, potem je popolnoma jasno, da so se viltuški podložniki tako glede višine kot vrste dajatev med seboj zelo razlikovali.

Kmetije in polkmetije viltuške graščine so bile zavezane samo denarnim ali pa denarnim in naturalnim dajatvam. Samo denarne dajatve so dajale enote

⁸⁵ Specialka iz l. 1882.

⁸⁶ Na Bistričkem potoku se je še pred vojno vrlelo nad deset mlinskih koles in delalo nad deset žag.

⁸⁷ Prim. P. Blaznik, Zemljiška gospodarstva v območju freisinske dolenjske posesti, Razprava IV/6, 1958, 68.

Grafikon razmerlj med posameznimi gospodarskimi enotami viltuških uradov po stanju iz leta 1588.

LEGENDA:

- neizpolnjeno = cele hube
- 1/3 = polovične hube
- P = puste hube
- izpolnjeno = domci
- črtkano = dvorci
- M = mlini

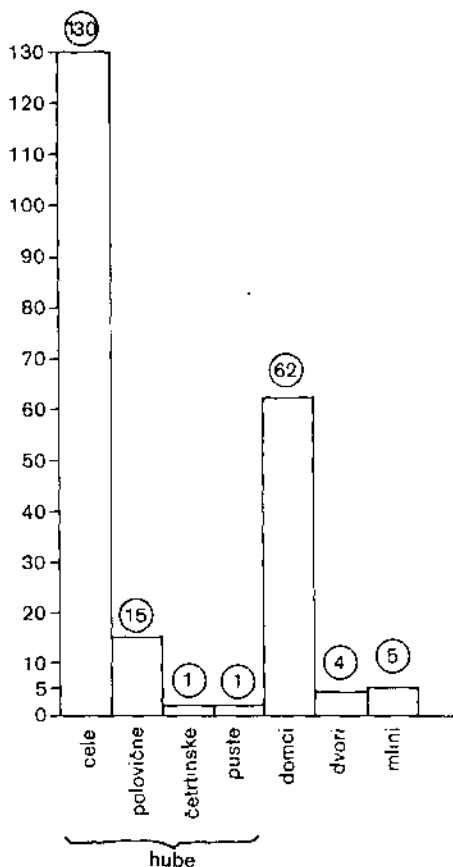
na desnem bregu Drave (Bistrica, Razvanje) ter v uradih Gomilici in Gašteraju. Bistrica, Razvanje in Gašteraj so imeli zelo izenačene dajatve (popr. 1 gld. 15 kr), medtem ko so imele kmetije v uradu Gomilici zelo različne denarne dajatve od 30 kr do 2 gld. 40 kr). Za kmetije v uradu Rošpoh, kjer so dajali denarne in naturalne dajatve, ugotovimo, da so bile precej izenačene. Kmetije so dajale tod poleg denarja (med l. gld. 15 kr in 1 gld. 50 kr) še oves, mošt, kopune, piščeta, kokoši in jajca. Izključno vse dajejo kokoši (popr. 3), piščeta (popr. 3) in jajca (popr. 25).

Urad Viltuš je dajal denarne in različne naturalne dajatve, pri čemer moramo poudariti, da so bile med posameznimi urbarialnimi naselji v uradu zelo velike razlike tako v pogledu višine kot vrste dajatev. Na Reki, Bresternici in Srednjem je dobivala graščina predvsem denar, in sicer zelo različno. Na Slemenu in »Luderspergu« pa so bile kmetije v pogledu vrste naturalnih dajatev precej izenačene (oves, kokoši, piščeta, jagnjeta, kozlički, plečeta in jajca). Omenimo naj, da naletimo v urbarialnih naseljih Sleme in Bresternica na dolžnost dajanja tako imenovane božične kokoši (weinacht henn) in kokoši o pustu (faschang henn).

Urad pri Jakobu štejemo med tiste viltuške urade, kjer naletimo na celo lestvico najrazličnejših naturalnih dajatev, takih, ki jih ne srečamo v nobenem drugem viltuškem urbarialnem naselju. Hasnovalci hub dajejo poleg denarja oves, jajca, kokoši (tudi kokoš o božiču in pustu), piščeta, kozličke, kopune, mošt in edino oni pšenico, konopljo, lan, bob in sir. Okoli petina gruntarjev pa je zavezana le denarnim dajatvam.

Če v posameznih naseljih primerjamo dajatve domcev z dajatvami hasnovalcev hub, ugotovimo, da velja v glavnem pravilo, da dajejo tam, kjer dajejo denar hube, tudi domci, pri čemer so, razumljivo, dajatve domcev precej nižje, in da v krajih, kjer so hube zavezane naturalnim dajatvam, so to tudi domci, vendar pa z nižjim dajatvam z manjšim številom raznih naturalij. Kokoši, kopuni in jajca so zelo pogostna dajatev domcev, izjemna pa mošt in žito.

Dvori dajejo najrazličnejše dajatve tako v pogledu količine kot vrste naturalnih dajatev, kar je vsekakor posledica različnega obsega zemljišč posameznih dvorov. Med dajatve dvorov štejemo denar, vino oves, piščeta, kopune, jajca in gnoj, ki ga arečamo kot dajatev le pri dvoru v Bresternici in nikjer drugod.

Grafikon razmerij med posameznimi gospodarskimi enotami viltuške urbarialne posesti po stanju iz leta 1588.

Medtem ko so hasnovalci mlinov pri drugih zemljiških gosposkah dajali poleg denarja tudi žito in perutnino (pogosto kopune), pa je za viltuške značilno, da so zavezani le denarnim dajatvam, ki pa so zelo skromne, saj znašajo tudi po 6 kr in 15 kr, večjo vsoto pa dajejo le tisti, ki imajo poleg mlina še večje zemljišče.

Za hasnovanje dodatnih zemljišč dajejo viltuški podložniki skoraj redno le denar, včasih pa še kopune. Ugotovimo lahko, da so dajatve zelo nizke, saj so bile dodatne parcele verjetno zelo skromne ali pa na zelo malo donosnem terenu. Za hasnovanje travnikov so podložniki dajali v poprečju po 50 kr, za njive v poprečju po 15 kr in za lesove v poprečju po 10 kr in včasih tudi kopune.

Viltuška graščina je merila žitne dajatve podložnikov v različnih merah, ki pa jih je po določilih urbarja zamenjala z novo mariborsko mero (neue marchburger mass), ki je merila 86,45 litra.⁸⁸ S korcem (görsz), ki je držal 39,36 litra, so merili oves, pšenico, konopljo in bob.⁸⁹ Oves in pšenico so merili tudi s škafi (koliko?)⁹⁰, pšenico tudi z mariborsko mero. Na graški četrt (gräzer viertl), ki je meril 78,72 litra, naletimo le pri Gomilici, kjer so z njim merili oves.⁹¹ Vino hubnih vinogradov so merili s štrtinom in računskim vedrom.

⁸⁸ R. Baravalič, Zur Geschichte der steirischen Masse, ZHVS XXIX, 1935, 67.

⁸⁹ Idem, ZHVS XXX, 1936, 109.

⁹⁰ V okolici Viltuša 80–90 litrov, sicer zelo različno (prim. 123).

⁹¹ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16. do 19. stol.), ZC VIII, 1954, 41.

S štrtinom (starttin), ki je meril 452 oz. 378,5 litra, so merili vino v Rošpohu in pri Jakobu⁹², z računskim vedrom (redemer), ki pa je držal 64 litrov, so ga merili na »Luderspergu« in Bresternici.⁹³ Lan, ki so ga morali gosposčini oddajati nekateri kmetje pri Jakobu, so merili na čehulje (harzechlin) in na povesme (harreisten). Gnoj, ki ga je oddajal le dvor pri Bresternici, so merili na koše (khörb).

Viltuški podložniki so bili kot podložniki drugih zemljiških gosposk dolžni opravljati tlako. Naš urbar glede tlake določa le to, da so je podložniki dolžni opravljati toliko kot doslej in kakor je bilo doslej v deželi v navadi. Ker je imela graščina malo dominikalne posesti, lahko domnevamo, da ni zahtevala pretirano visoke tlake. Tlake niso opravljali le podložniki urada Gomilice, ki so se je zaradi svoje velike oddaljenosti od dominikalnih posesti odkupili s tremi tolarji na leto. Urbar je tudi natančno določal, katera dominikalna zemljišča so bili dolžni s tlako obdelovati podložniki posameznih uradov.

Iz urbarja je tudi razvidno, da je gosposčina pobirala od nekaterih podložnikov žitno desetino. Tako jo je prejela 2/3 od dveh hub in enega domca v Rošpohu, medtem ko je tretjino pobiral župnik iz Lipnice. Podložniki pa so se v tem času odkupili od dajanja desetine in so namesto nje dajali na leto po 45 kr. Poleg te pa je graščina sredi 16. stoletja pobirala tudi 2/3 desetine v Laznici in v Bistrici pri Limbušu.⁹⁴

GORSKOPРАВNA ZEMLJIŠČA

Viltuška graščina je sicer ležala na območju, kjer so bili vinogradi znani že zelo zgodaj, saj vemo zanje npr. pri Selnici že za leto 1091 in l. 1290, ko je dobil tod šentpavelski samostan 70 veder gornine⁹⁵, vendar že zelo blizu tiste meje v Dravski dolini, kjer so se končali večji vinogradniški kompleksi. Zato velja tudi za Viltuš, ki je sicer imel še nekaj dominikalnih vinogradov na območju gradu, kar velja za gosposčine zahodno od črte Selnica—Ruše, da je imel večino gorskopравnih zemljišč v Slovenskih goricah.⁹⁶ Vinogradi so izpričani za območje Jakoba, kjer je imel kasneje Viltuš največ svojih gorskopравnih zemljišč, že za čas med 1106 in 1124, pri Gačniku, kjer je imel Viltuš tudi svojo goro, pa za leto 1246 (Gaeschenich).⁹⁷

Medtem ko smo za viltuško urbarialno posest lahko našli štiri jedra, pa je to za gorskopравna zemljišča že nekolikanj težje. Sicer so tudi gorskopравna zemljišča razdeljena prav na iste urade kot urbarialna posest, vendar so uradi pri gorskopравnih zemljiščih brez močnih osrednjih jeder, saj so gore razmetane na najrazličnejših krajih. Lep dokaz za našo trditev je npr. samo urad pri Jakobu v Slovenskih goricah (Süssenwasseramt), h kateremu spadajo gorskopравna zemljišča, ki se raztezajo na območju od Pesnice na jugu pa prav do Sladkega vrha pri Muri. Če bi postavili viltuška gorskopравna zemljišča v okvir, bi ga morali omejiti na jugu s črto Viltuš—Lenart v Slov. goricah, na zahodu s črto Viltuš—vzh. od Gomilice—Mura, na severu po Muri do Sladkega vrha, na vzhodu pa s črto Sladki vrh—Gašteraj—Lenart. Viltuška gorskopравna zemljišča so torej ležala na izrazito vinorodnem svetu.

Viltuška gorskopравna zemljišča so bila v upravnem oziru razdeljena na pet uradov, in sicer na urad Gašteraj, urad pri Jakobu v Slov. goricah (Süssenwasser), na urad Račje oz. Gomilico, urad Rošpoh ter urad Viltuš. Vsi uradi so imeli skupaj 39 gora s 310 gorskopравnimi zemljišči, ki jih je hasno-

⁹² Sod = 2 štrlina = 56 vodnih veder = 14 računskih veder (124). Pri Jakobu in Gašteraju je imelo vodno vedro 10 četrti + 1 maseljc = 13,12 + 0,41 l = 13,53 l, v ostalih uradih pa 12 četrti + 1 maseljc = 15,74 + 0,41 l = 16,15 l (maseljc = 0,41, četrt = 1,312).

⁹³ 56 vodnih = 14 računskih veder = 64 l (124).

⁹⁴ 55.

⁹⁵ Gradivo III, št. 395, 408 in IV, št. 654 in 840.

⁹⁶ 78. Prim. 1. Zupančič, Zgodovina vinogradništva Slovenskih goric, Maribor 1969.

⁹⁷ Gradivo IV, št. 22 in V, št. 890.

valo po gorskem pravu 286 hasnovalcev. Pretežni del gora, enot gorskopravnih zemljišč in hasnovalcev odpade na urada v vzhodnem delu Slovenskih goric, na urada Gašteraj in urad pri Jakobu, ki sta imela kar 17 gora, 242 enot in 222 hasnovalcev. Nato sledita urada na območju severno in zahodno od Maribora, urad Viltuš in Rošpoh, ki sta obsegala 14 gora s 57 enotami, ki jih je uživalo 54 hasnovalcev. Najmanjši urad pa je bil tisti na zahodnem oz. severnem delu Slovenskih goric, urad Račje oz. Gomilica, kjer je bilo na 8 gorah 11 enot, ki jih je hasnovalo 10 hasnovalcev.

Pretežni del viltuških gora je bil seveda zasajen z vinsko trto in le neznaten del so zavzemala zemljišča drugih kultur, ki pa so po svoji legi, funkciji ali zgodovini spadala v kompleks teh vinogradov in so imela z njimi enak pravni položaj.⁸⁸ Na viltuških gorah zabeležimo na 310 enot gorskopravnih zemljišč kar 302 vinograda (229 starih vinogradov in 73 novin) in le 8 enot zemljišč drugih kultur, pri čemer najdemo 5 njiv, 2 gozdiča in 1 travnik, ki pa so omejeni v glavnem le na urad Gašteraj. Dejstvo, da je zaslediti od petih viltuških uradov kar tri, katerih gore so zasajene izključno s trto, nam dovoljuje trditev, da so bila viltuška gorskopravna zemljišča odlično obdelana. Primerjajmo samo razmerje med vinogradi in drugimi kulturami na gorah drugih zemljiških gosposk in upoštevajmo številne opuščene vinograde na njih, ki jih na gorah Viltuša ne srečamo prav nikjer, pa bomo pritrdili gornji trditvi. Na zavzetost za razširitev kulture vinogradov kažejo tudi številni nanovo urejeni vinogradi in novine, ki jih je v času našega urbarja pri Viltušu kar četrtina vseh vinogradov. Tako so bile v tem času narejene novine v uradu pri Jakobu, od katerih je prejemale gosposčina gornino od leta 1583, in v uradu Gašteraj, kjer so bili sogorniki zavezani dajatvam od leta 1588 naprej.

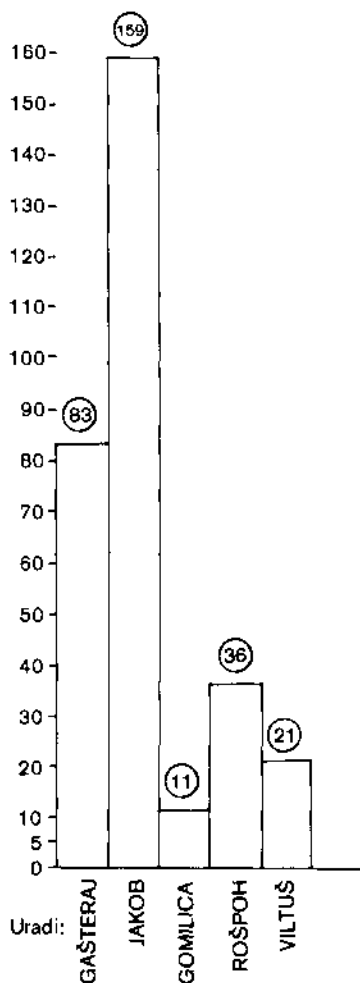
Vrednost gorskopravnih zemljišč posameznih uradov oz. krajev nam izkazuje imenjska cenitev iz leta 1542, ki upošteva še urad Bistrice pri Limbušu. Skupna vrednost viltuških gorskopravnih zemljišč je bila tedaj ocenjena na 196 goldinarjev, pri čemer so bile enote zemljišč ocenjene z vrednostjo 1—70 gld. oz. z začetno in končno postavko 1—5 in 65—70 gld.

Uradi oz. kraji (število zemljišč)

postavke gld.	Jakob	Gašteraj	Račje	Rošpoh	Bresternic	»Fleissen«	Bistrice	»Süßenwas	
1—5	8	4	1	5	2	1	1	4	26
5—10	29	7	1	9	5	4	18	1	74
10—15	10	5	2	4	1		5		27
15—20	11	6	1	8	3	1	2	1	33
20—25	3	3		1					7
25—30	3	5	1	4	1	1			15
30—35	1	1							2
35—40	2	4		1	1				8
40—45									—
45—50					2				2
50—55									—
55—60	1								1
60—65									—
65—70				1					1
	68	35	6	33	15	7	26	6	196

⁸⁸ S. Vilfan, Od vinskega hrama do bajte, Slov. etnograf V, 1952, 121—122.

Grafikon razmerij med posameznimi uradi viltuških gorskopravnih zemljišč po stanju iz leta 1588.

Uradi:

GAŠTERAJ

JAKOB

GOMILICA

ROŠPOH

VILTUŠ

Kakor v primeru drugih zemljiških gospod so tudi v primeru viltuške graščine gorskopravna zemljišča uživali ne samo podložniki domače gospodščine, ampak tudi podložniki drugih gospodčin, pri čemer lahko zabeležimo, da so pretežni del zemljišč uživali domači podložniki. Poleg podložnikov pa najdemo med užitnimi lastniki gorskopravnih zemljišč tudi svobodne osebe in ustanove. Saj zemljiški gospod, ki je določil del zemljišča zunaj vasi za napravo vinogradov, h krčenju ni pritegnil samo podložnikov, ampak tudi druge osebe.⁹⁹ Za Viltuš lahko zabeležimo, da so njegova gorskopravna zemljišča poleg podložnikov uživale predvsem cerkvene ustanove in osebe, tako npr. cerkev sv. Jakoba v Slovenskih goricah, cerkev iz Wolfsberga, polskavski župnik, lavantinski škof, kaplanija Vseh svetih v Mariboru, selniška kaplanija in cerkev v Kungoti. Med posvetnimi ustanovami pa lahko kot hasnovalca zabeležimo le cmureški špital. Medtem ko npr. za šentpavelska gorskopravna zemljišča v Dravski dolini velja, da so petino le-teh uživali cerkvene ustanove, duhovščina, plemiči, meščani, tržani itd., ki so uživali tudi največje in najlepše vinograde¹⁰⁰,

⁹⁹ Prim. S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1961, 184.

¹⁰⁰ 79–80.

	število hasnovealecv	posest					dajatve						
		vinogradi	novine	travniki	gozdiči	njlive	mošt		oves		kopuni	piščeta	denar (kr)
							vedro	račun vedro	škaf	korec			
I. urad Gašteraj (Gussterey)													
Gašteraj — gora pri Sred. Gašteraju (Gusterej- perg) Gastereyberg-AS št. 209 (11)	51	52	1	1	1	5	146				23	3	
Novine v uradu, zavezane dajatvam od leta 1588	22		23				60 $\frac{1}{2}$						
	73	52	24	1	1	5	206 $\frac{1}{2}$				23	3	
II. urad »Süssenwasser«													
Slatinek — j. od Zg. Jakobskega dola (Schlatting- perg) (Slatenegg-AS št. 210)	4		4				15						
Vidigan — pri Zg. Jak. dolu (Vidiganperg) (Wit- gamberg, Ober, Unter-kat. PaM)	3		3				7						
Babina — j. od Zg. Jak. dola (Wäbenperg) (Wa- benberg-kat. PaM)	2		2				9						
»Nabelliaperg« (v gor. reg. 1744 stoji na tem mestu Kobelberg — pri Zg. Jak. dolu)	1	1					10	10				2	
Hlapje — Zgor. in Spodnje pri Zg. Jak. dolu (Kläpiaperg)	14	14					31 $\frac{1}{2}$	17 $\frac{1}{2}$	11		1		
»Trapenperg« (1744 Trappenberg)	8	8					17	15					
Nova gora pri Sladkem vrhu (Neuperg)	9	11			1		50 $\frac{1}{2}$	52					
Golobinjek — j. od Zg. Jak. dola (Tauberg) (1744 Taubenberg)	4	4					24	24					
»Süssenwasserperg« (— nekje med, Zg. Jak. do- lom in Sladkim vrhom?)	12	12					80				12		

Srobotje — glede na vrstni red naštetih gora lahko Srobotje Pri Polički vasi kakor tudi ono pri Selnici ob Muri (Sräbotnoperg)	3	3			3	3					
Cirenperg — pri Zg. Jak. dolu (Zermperg) (Zirenberg-kat. PaM)	2	2			3 1/2	3 1/2		1			
Vidigan — glej zgoraj (Widiganperg)	11	12			39	39					
Vukovski vrh — jugozah. od Zg. Jak. dola (Balchenperg) (urb. 1621 Volckhauperg)	18	19			42 1/2	41		2			
Drankovec — jugozah. od Zgor. Jak. dola (Drakhouezperg) (urb. 1621 Dranckhouezperg)	2	4			12	12					
Slatinek — glej zgoraj (Schlättingperg)	5	5			16 1/2	16 1/2		2			
Vosek — vzh. od Pesnice (Osiaghperg) (gor. reg. 1749 Essigberg)	5	6			20	20		9			
Gačnik — pri Pesnici (Gatschingperg) (urb. 1621 Gätschnigh perg)	7	8			17 1/2	16 1/2		2			
Srobotje — glej zgoraj (Novine, od katerih datjave prvič l. 1583)	39	40			113 1/2						
	149	109	49	1	509 1/2	270	11	29	2		
III. urad Račje oz. Gomilica (Ratscha oder Gamliz)											
Nova gora — jugovzh. od Gomilice (Neuberg) (Neuperg)	1	1			4			1			
Nussberg — pri Račju (Nusperg)	3	3			21						
»Hüebperg« (urb. 1621 Hueb perg)	1	1			4			2			
»Latschinperg« (urb. 1621 Latschnickh perg)	2	3			12			4			
Strmec — pri Račju (Stermitzberg) (Sternezperg) (prim. J. Zahn, Ortsnamenbuch str. 446)	1	1			3			1			
Kranjane — jugozah. od Gomilice (Gränochperg)	1	1			3						
Granach — prim. J. Zahn, Ortsnamenbuch str. 227	1	1			3			1			
Slatinski vrh — južno od Račja (Solottingerperg)	1	1			3						
	10	11			50			9			
Prenos:	232	172	73	1	2	5	766	270	11	61	5

	število hasnovalcev	posest					dajatve						
		vinogradi	novine	travniki	gozdiči	njive	mošt		oves		kopuni	piščeta	denar (kr)
							vedro	račun vedro	škaf	korec			
Prenos:	232	172	73	1	2	5	766		270	11	61	5	.
IV. urad Rošpoh (Rosspach)													
Na Ranci → sleme med potoki Cirknico, Kresnico in Pesnico (Ronznperg)	1	1					4		4				
Gradiška — med Zgor. in Spodnjo Kungoto, med potokoma Pesnico in Kresnico (Gradischperg bey S. Khunigundt)	3	4					11				4	2	
Kozjak — južno od Zg. Kungote, na desni strani Pesnice (Vodlperg oder Posrugg) (gor. reg. 1744 Wadt oder Possruk h berg)	8	8					40		27		6		
»Sebachperg« J. Zahn Ortsnamenbuch str. 456) postavlja kraj h Kozjaku (gor. reg. 1744 Sebacherberg)	3	3					12				2		10
Morski jarek — (Murgraben) — zah. od Spod. Kungote (Martgrabm) prim. J. Zahn, Ortsnamenbuch str. 328 — (Martgraben)	4	4					24		6		6		15
Kogl (Kugelberg) — južno od Spod. Kungote (Güglperg)	5	5					27	6	11		2		
Počehovski vrh — pri Mariboru, na levi strani ceste Maribor — Gradec (Potsckhaperg)	1	1					8						
Rošpoh — sev. od Maribora (Rosspachperg)	7	7					32 $\frac{1}{2}$		12		1	4	
Sojča — pri Mariboru, na desni strani ceste Maribor — Gradec (Sülzperg) (prim. J. Zahn, Ortsnamenbuch str. 327)	2	3						10					
	34	36					158 $\frac{1}{2}$	16	60	11	21	6	25

V. urad Viltuš (Wildhaus)											
»Vnterdorffperg« — gorskopravna zemljišča v neposredni okolici gradu, pri urbarialnem naselju Viltuš	6	6					23			1	
Medič — severozah. od Bresternice (Meditscherperg) (Meditsch-AS št. 673/74)	4	4					21			10	
Srednje — pri gradu Viltušu (Schriedenperg)	4	4					6 1/2	5			
»Fleissenperg« — zaselek pod Slemenom pri gradu Viltušu	6	7					24 1/2	3			
	20	21					75	8		II	
							I—II				
							716	16			
							III—V				
Skupaj:	286	229	73	1	2	5	283 1/2	16	338	11	93 II 25

Viltuška gorskopravna zemljišča in dajatve hasnovalcev leta 1588.

pa je na viltuških vinogradih zelo malo hasnovalcev iz vrst privilegiranih razredov. Iz urbarja ugotovimo tudi to, da so gorskoppravna zemljišča uživali predvsem podložniki iz najbližjih naselij, medtem ko velja za privilegirane razrede, da so ti uživali zemljišča tudi na zelo oddaljenih krajih (npr. v Rošpohu lavantinski škof, v Morskem jarku cerkev iz Wolfsberga, polskavski župnik v Sojči). Razlago za to namreč najdemo v tem, da so podložniki svoja gorskoppravna zemljišča obdelovali praviloma sami, medtem ko so jih privilegirani razredi seveda s tujo delovno silo, in da so cerkvene ustanove dobivale z volili zemljišča na najrazličnejših krajih.

Za viltuška gorskoppravna zemljišča lahko rečemo tudi to, da se le-ta niso kopičila v rokah posameznih hasnovalcev in da v urbarju ne srečamo manjših enot, kot npr. polovične, četrtinske in še manjše vinograde. Da pa so bili med vinogradi, ki so bili po svojem obsegu vsaj v posameznih uradih približno enaki, nekateri precej večji, pa nam jasno kaže višina dajatev. Mirno pa lahko rečemo, da je bila višina dajatev od gorskoppravnih zemljišč odvisna ne samo od velikosti, ampak tudi od kvalitete parcele. Rekli smo že, da se viltuška gorskoppravna zemljišča niso kopičila v rokah posameznikov, saj je imelo 264 hasnovalcev po 1 enoto, 17 po 2 in izjemoma 4 hasnovalci po 3 enote.

Hasnovalci gorskoppravnih zemljišč, ki so imeli le-ta v zakupu po gorskem pravu, so dajali viltuški graščini vsako leto določene dajatve, pri čemer pomeni mošt redno dajatev, druge naturalne (redko denarne) dajatve pa še pridatek h gornini. Med dajatvami zasledimo ob gornini še oves, kopune in piščeta, le v dveh primerih v uradu Rošpoh tudi denar. Kopuni se kot dajatev pojavljajo v vseh uradih, piščeta v uradih Rošpoh, Gašteraj in pri Jakobu, žito pa v uradih Rošpoh, Viltuš in v uradu pri Jakobu.

Skoraj vsi hasnovalci so dajali mošt, hasnovalci novin izključno le mošt, hasnovalci zemljišč drugih kultur pa skoraj redno le mošt. Kadar so hasnovalci dajali poleg mošta še eno dajatev, so jo dajali v živini ali pa v žitu, zelo redko pa oboje, kot npr. pri Voseku v Slov. goricah, kjer je dobil gorski gospod poleg mošta še oves in kopune. Na izjemen primer pa naletimo v Morskem jarku, kjer je dajal eden izmed hasnovalcev kar 10 veder mošta, 4 škafe ovsa, 5 kopunov in še 15 kr. Dajatve v moštu se gibljejo v višini od 1 do 13 veder (popr. 14—180 l). Naletimo pa tudi na izjemen primer pri Jakobu, kjer daje eden izmed hasnovalcev kar 36 veder mošta. Dajatve v živalih so znašale od 1—3 kopune oz. 1—2 piščeta. Žita so hasnovalci dajali od 1 do 10 škafov ali korcev. Naj omenimo, da se je od večine gorskoppravnih zemljišč pri Jakobu dajalo toliko škafov ali korcev ovsa, kolikor se je dajalo veder mošta.

Kot mnoge druge gosposčine je tudi viltuška v začetku 17. stoletja prevedla del naturalnih dajatev podložnikov v denarne, saj je bilo spravljanje mošta v grajsko klet iz zelo oddaljenih krajev vezano z dokajšnjimi stroški. Tako so se I. 1612 podložniki vseh uradov pogodili z gosposčino, da bodo dvajset let namesto mošta plačevali denarne dajatve (perckhreht geldt), vendar pa določilo v urbarju izrecno poudarja, da velja ta pogodba le za dvajset let, po pretoku te dobe pa lahko gosposčina to prakso obdrži ali pa zahteva ponovno od sogornikov dajatve v moštu. Tako je dajal urad Gašteraj namesto 1 vedra 1 gld. in 5 kr, urad pri Jakobu 1 gld. in 4 kr, urad Račje 1 gld. 20 kr, urada Rošpoh in Viltuš pa 10 šilingov pfenigov.¹⁰¹

Naravno je, da je dobila gosposčina največ dajatev od gorskoppravnih zemljišč v vzhodnem delu Slovenskih goric. Tako sta ji dala urad okoli Jakoba in urad Gašteraj 716 veder mošta (9.687 l), 52 kopunov, 5 piščet, 270 škafov in 11 korcev ovsa. Od obeh uradov severno in zahodno od Maribora, v uradih Viltuš in Rošpoh, je prejela gosposčina 233 in pol vedra ter 16 računskih veder mošta (4795 l), 32 kopunov, 6 piščet, 25 krajcarjev ter 68 škafov ovsa. Najmanjši pa je bil dohodek gosposčine v uradu Račje oz. Gomilici, namreč 50 veder mošta (807,5 l) in 9 kopunov.

¹⁰¹ Urbar iz 1. 1622 (PaM—Viltuš).

Gornina se je praviloma pobirala z vedri (emer), ki je po določitih urbarja v uradih Gašteraj in pri Jakobu merilo 10 četrti (viertl) in 1 maseljc (mässl), kar je znašalo 13,53 litra, v uradih Račje, Rošpoh in Viltuš pa 12 četrti in 1 maseljc, kar je preračunano v litre 16,15 litra. V uradu pri Jakobu naletimo enkrat tudi na gornino, ki se je merila z golidom (sechter), in ki je po urb. iz l. 1622 držal 2 četrti, to je 2,624 litra. Zelo redko se je gornina merila tudi v maseljcih (0,41 l) in v četrtih (1,312 l). V uradu Rošpoh naletimo dvakrat na tako imenovano računsko vedro (redemer), ki je bilo štirikrat večje od navadnega vedra in je torej merilo 64 litrov.¹⁰²

Oves so merili z dvema merama, in sicer s korci, s katerimi so merili le v uradu pri Jakobu, ter s škafi, s katerimi so merili v uradih Rošpoh, Viltuš in pri Jakobu. Korec je meril 39,36 litra, škač pa po izračunih malo več kot 40 litrov.

Po podatkih urbarja je viltuška graščina pobirala izredno malo vinske desetine. Desetina ji je pripadala le od ene same gore (Ossiackhperg) na kateri si jo je delila z Ungnadi, in jo je zato pobirala vsako drugo leto. Desetina, ki jo je pobirala od 20 hasnovalcev zemljišč, je znašala vsako drugo leto 10 veder in 36 golid in so jo merili z vedrom, ki je držalo 12 četrti in 1 maseljc (16,15 l). Če velja tudi za desetinsko golido določilo urbarja iz l. 1621, po katerem je gorninsko držalo 2 četrti (2,624 l), potem je znašala vsota desetinskega vina vsako drugo leto 256 litrov. Omenjeni urbar nam poroča, da ima graščina tudi pravico pobirati 2/3 desetine od 3 dominikalnih vinogradov, in sicer od tistih, ki so bili z gornino podložni drugim zemljiškim gospodom.

GOSPODARSKI TEMELJI IN PRODUKCIJA PODLOŽNIKOV

Gospodarske temelje in produkcijo podložnikov je možno v precejšnji meri rekonstruirati na osnovi dajatev, pri čemer pa moramo upoštevati, da ostane spričo močne kontinuitete, ki se kaže pri oddajah, marsikatera za kasnejše obdobje značilna poteza zabrisana.¹⁰³ Upoštevati pa moramo še nekaj, namreč to, da so zemljiški gospodje mnoge naturalne dajatve podložnikov prevedli v denarne in da so na oddaljenih posestih raje pobirali dajatve v denarju, saj je bil prevoz naturalnih dajatev v graščinske kašče in na pristave povezan z mnogimi težavami in stroški. Tako lahko tudi rečemo, da nam dajo dajatve podložnikov, ki so bliže zemljiškemu gospodu, bolj natančno sliko o njihovi produkciji kakor tistih, ki so od njega oddaljeni. Pogosto pa lahko tudi uporabimo analogijo, saj so ponavadi vse kmetije nekega določenega območja gojile iste kulture in redile isto vrsto živine.

Težišče gospodarstva je bilo v srednjem veku v Dravski dolini v kmetijstvu, zlasti v poljedelstvu in živinoreji.¹⁰⁴ Za spodnji del doline pa moremo reči, da so bile tudi neagrarnе panoge pomembna postavka v gospodarstvu podložnikov in da je tudi vinogradništvo podložnikom dajalo marsikateri zaslužek. Za posest v Slovenskih goricah pa lahko rečemo, da se je tod gojilo znatno več žit kot v uradih Viltuš in Rošpoh in da je bilo spričo konfiguracije tal vinogradništvo zelo pomembna gospodarska panoga.

Pri nekaterih urbarialnih naseljih Viltuša, kjer je gosposčina pobirala dajatve le v obliki denarja, lahko na produkcijo podložnikov sklepamo iz dajatev podložnikov v sosednjih urbarialnih naseljih. V uradu Viltuš dajeta na primer naselji Reka in Srednje v glavnem le denar, toda iz dajatev sosednjega naselja Slemena lahko ugotovimo, kaj so gojili tudi v omenjenih dveh urbarialnih naseljih. Tudi urad Gašteraj daje na primer le denar, toda iz sosednjega urada pri Jakobu je jasno razvidno, kaj so gojile kmetije v Gašteraju.

¹⁰² Prim. op. št. 92.

¹⁰³ P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, SAZU 1963, 118.

¹⁰⁴ 173.

Gojenje pšenice je za precejšnji del Dravske doline izpričano že z viri iz 13. stoletja, za predel vzhodno od potoka Črmenice za 15. stoletje in pri Kamnici za 16. stoletje.¹⁰⁵ Glede na konfiguracijo tal lahko za viltuško posest na območju spodnjega dela Dravske doline trdimo z gotovostjo, da so tod gojili zelo malo pšenice. Sicer pa tudi v uradih Viltuš in Rošpoh nikjer ne zasledimo pšenice kot dajatve. Naj omenimo, da je Viltuš nekaj pšenice gojil na svojih dominikalnih zemljiščih pod gradom in v njegovi okolici. Boljše možnosti za gojenje pšenice so imele vsekakor kmečke enote na območju Slovenskih goric, in to predvsem v uradih pri Jakobu in Gašteraju, na kar kaže že sama oddaja pšenice zemljiškemu gospodu.

Oves štejejo za najbolj razširjeno žito na vseh posestih viltuške graščine, saj ga srečamo kot dajatev skoraj v vseh uradih za vse kmečke enote, tako pri gruntarjih in polgruntarjih, hasnovalcih dvorov in domceev kakor tudi za hasnovanje gorskopravnih zemljišč. Za Dravsko dolino izpričujejo viri gojenje ovsa za 13. stoletje, in to za kraje pri Selnici, na Šobru in Slemcnu. Oves je bil tod v srednjem veku trajno prevladujoče žito, ki so ga povsod radi gojili tudi na puščah.¹⁰⁶

Urbarji drugih gosposčin v Dravski dolini govore tudi o gojenju rži, ječmena, ajde in prosa, vendar omenjenih žit v našem urbarju ne zasledimo prav nikjer, kar pa gotovo ne pomeni, da jih kmetje niso gojili, pač pa verjetno v manjši meri, tako da niso prišla v poštev kot dajatev zemljiškemu gospodu. Vemo, da je v 2. pol. 16. stol. omenjena žita v precejšnji meri sejala gosposčina na svojih dominikalnih njivah pri gradu.

Lan, konopljo in bob srečamo kot dajatev viltuški gosposčini le na območju okoli Jakoba v Slovenskih goricah, kjer je nekaj kmetov (8) dajalo na leto po korec ali dva boba, štirje podložniki po en korec oz. po tri korce konoplje in trije, po trideset čehulj lanu. Gotovo je, da teh kultur niso gojili samo na kmetijah v Slovenskih goricah, temveč tudi v viltuškem uradu in v uradu Rošpoh, saj je lan izpričan pri Selnici že za 13. stoletje, konoplja in bob pa pri Viltušu za 16. stoletje.¹⁰⁷

Kar pomembna postavka v gospodarstvu viltuških podložnikov je bilo vinarstvo, saj so tla v Slov. goricah za gojenje trte naravnost idealna. Iz dajatev je razvidno, da so imeli nekateri podložniki hubne vinograde, večina pa gorskopravna zemljišča. Na hubne vinograde naletimo tako pri podložnikih v Dravski dolini kot pri tistih v Slov. goricah.

Zelo pomembna postavka v gospodarstvu podložnikov je bila živinoreja, saj je bila živina važna kot delovna sila, dajala je gnoj (za gnojenje vinogradov) in važna je bila kot prehrana prebivalstva (meso, mleko, sir).

Podložniki so se, po dajatvah sodeč, močno pečali s perutninarstvom, s kokošerejo in gojenjem kopunov, kar je omogočala bogata kultura ovsa že v 13. stoletju. Računati smemo, da je npr. v Dravski dolini v srednjem veku prihajalo na družino nad 10 kokoši.¹⁰⁸ Podložniki so dajali kot dajatev tako piščance kakor tudi kokoši. Perutnino je dajala večina urbarialnih naselij skoraj v vseh uradih, in to vse vrste kmečkega prebivalstva, od gruntarjev, polgruntarjev, za hasnovanje mlinov in dodatna zemljišča, za dvore in domce. Naj omenimo, da nastopajo jajca kot dajatev v vseh urbarialnih naseljih večine viltuških uradov.

Konj, ki je služil za ježo, prenos tovorov in vožnjo, je bil na nekaterih območjih viltuške posesti nepogrešljiv. Vpogled v to, koliko konj je posamezna družina redila, nam daje imenjska cenitev iz l. 1542, iz katere je razvidno, da na primer v Dravski dolini ni imela vsaka družina konja in da so bila naselja, kot Slemen, kjer je prišel na 17 družin le 1 konj. Med viltuški podložniki sicer najdemo tudi primere, ko so imeli posamezniki tudi po 3 ali 4 konje, vendar gre tu večinoma za podložnike, ki so imeli več kakor 1 samo hubo. Tako

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ 173, 174.

¹⁰⁷ 175.

¹⁰⁸ 180.

naletimo npr. pri Jarenini na podložnika, ki je imel kar 5 konj, imel pa je v svojih rokah tudi 5 hub.

Gojenje goveda je bilo razširjeno tako na kmetijah v Dravski dolini kot v Slovenskih goricah, saj je bilo govedo težko pogrešljivo v poljedelstvu. Po imenjski cenitvi so imeli podložniki v okolici Viltuša poprečno po 4 glave govedi z mlado živino vred, tisti v Slovenskih goricah pa večkrat tudi po več glav. Že omenjeni kmet pri Jarenini je imel na primer kar 12 krav, 6 volov in in 2 telci.

Svinjereja je bila pomembna postavka v živinoreji viltuških podložnikov, o čemer nam priča tudi dajatev plečet, na primer na Slemenu in »Luderspergu«. Imenjska cenitev izkazuje za družine v okolici Viltuša poprečno 2 do 3 svinje. Poprečje je znatno višje v Slovenskih goricah, kjer pride včasih na družino tudi nad 10 svinj.

Z ovčerejo in kozjerejo so se pečali viltuški podložniki tako v Dravski dolini kot tudi v Slovenskih goricah, na kar kažejo med drugim tudi imenjska cenitev in dajatve. Podložniki so namreč dajali za malo pravdo kozličke, jagnjeta ali pa enoletno ovco (frischling). Kozjereja je bila seveda mnogo skromnejša od ovčereje, saj je bila ovca za podložnika bolj koristna. Imenjska cenitev izpričuje za kmetije na Slemenu poprečno po 7 glav drobnice. Jagnjeta so dajali gosposčini podložniki na Slemenu, »Luderspergu«, Bresternici in pri Jakobu, kozličke pa na Slemenu, »Luderspergu« in pri Jakobu, ovce na Slemenu in Bresternici.

Mnogi podložniki so si poleg agrarne dejavnosti morali iskati zaslужka še drugod, predvsem seveda tisti, ki so imeli malo zemlje, to je polgruntarji, hasnovalci domcev in kajzarji. Ta vrsta kmečkega prebivalstva je iskala svoj zaslужek v raznih vejah obrti, na kar kaže pogosto že sam njihov priimek, v tovarništvu, dninarstvu in v podobnih dejavnostih.

Z mlinarstvom, ki je tesno povezano s poljedelstvom, so se podložniki večinoma pečali le mimogrede poleg svoje agrarne dejavnosti.

GOSPOŠČINA VILTUŠ PRI MARIBORU PO URBARJU IZ LETA 1588

Povzetek

Viltuška gosposčina, ki je po obsežnosti svoje posesti spadala v srednjem veku med pomembnejše graščine v Dravski dolini, se v zgodovini prvič omenja v letih med 1193 in 1220 kot fevd šentpavelskega benediktinskega samostana v Labotski dolini. Fevdniki Viltuški, v prvi dobi identični z gospodi Mariborskimi, se sicer v Dravski dolini niso mogli uveljaviti, zato pa so si pridobili obsežne posesti na drugih območjih Štajerske. Po razdelitvi posesti l. 1351 se je rodbina razdelila na dve veji, na konjiško, ki je že l. 1385 izumrla, in na viltuško, ki je izumrla l. 1471. Viltuške so dedovali Turjačani, ki so l. 1542 imeli v svojih rokah tudi Betnavo. L. 1555 so Turjačani viltuško gosposčino prodali družini Szekely (Zackel), ta pa l. 1587 Herbersteinom.

Viltuška gosposčina je imela svoja dominikalna zemljišča predvsem v okolici gradu. Posebno obsežni so bili njeni gozdovi in vinogradi, medtem ko so bila polja in travniki spričo strmega terena skromnejše narave. Gosposčina je imela tudi mlin na Bresterniškem potoku in ladijskega na Dravi ter vrsto pravic, kot pravico do lova, ribolova, nižjega sodstva. V drugi pol. 16. stol. je imela tudi brod in mlinico pri Viltušu.

Urbarialna posest in gorskopravna zemljišča so ležala na obeh bregovih Drave. Posest na desnem bregu je bila dokaj skromna, saj je obsegala le dve urbarialni naselji Razvanje in Bistrico s 16 družinami, ki so imele 9 hub in 8 domcev. Posest na levem bregu Drave je bila sicer na različnih krajih, a na območju, ki bi ga lahko omejili na zahodu s črto Viltuš—Gomilca pri Ernovžu (Ehrenhausen), na vzhodu s črto Lenart v Slov. goricah—Gašteraj—Sladki vrh, na jugu s črto Viltuš—Bresternica—Lenart, na severu pa bi ta meja tekla po Muri od Gomilice do Sladkega vrha.

Urbarialna posest je bila v upravnem oziru razdeljena na šest uradov s tremi jedri: z jedrom v bližini gradu (urada Viltuš in Rošpoň), z jedrom v predelu okoli Jakoba (Gašteraj, »Süssenwasser«) in z jedrom pri Gomilici (urad Gomilca) ter na

urad Bistrica—Razvanje. L. 1588 je 161 družin hasnovalo 138 hub, 62 domceev, 4 dvore in 5 mlinov. Posest ni bila nakopična v rokah posameznih podložnikov, bilo pa je precej drobne posesti na območju uradov Viltuš in Rošpoh. Dajatve so bile denarne in naturalne, pri čemer velja poudariti, da so v oddaljenih uradih prevladovala denarne dajatve. Naturalne dajatve so bile zelo pestre (žito, drobnica, mošt, boh, lan, konoplja), vendar pa pogostoma v enem samem naselju podložniki niso bili izenačeni niti po vrsti dajatev niti po njih višini.

Gorskopravna zemljišča so bila na levem bregu Drave in so bila razdeljena na iste urade kot urbarialna posest. Na 39 viltuških gorah je 236 hasnovalcev uživalo po gorskem pravu 310 zemljišč, ki so bila skoraj vsa zasajena z vinsko trto. Vinogradniški kompleksi so bili dobro obdelani, številne novine v Slov. goricah pa kažejo na skrb za razširitev vinogradniške kulture. Dajatve za hasnovanje zemljišč so bile v moštu, ob njem pa še včasih v žitu, perutnini in denarju.

Težišče gospodarstva podložnikov je bilo v Dravski dolni in na območju urada Rošpoh predvsem v živinoreji in poljedelstvu, delno vinogradništvu, sicer pa so bile tudi neagrarne panoge pomembna gospodarska postavka. V Slov. goricah pa je v gospodarstvu poudarek predvsem na poljedelstvu, živinoreji in vinogradništvu. Podložniki so na svojih kmečkih enotah gojili žita (med katerimi je posebej močno zastopan oves), se precej pečali s perutninarstvom (kokoši, kopuni), redili drobnico (ovce, koze) in živino, ki jim je služila pri kmečkih opravilih (govedo, konji). Mnogi podložniki, posebej tisti s skromnimi zemljiškimi parcelami, so živeli tudi od neagrarnih panog ali pa so jim le-te pomenile njihovo dopolnilno dejavnost (obrtništvo, ribištvo).

DE DOMINIO VILTUŠ AD CIVITATEM MARIBOR SECUNDUM URBARIUM DE ANNO 1588

S u m m a r i u m

De dominio Viltuš (Wildhaus), quod aetate medii aevi respectu magnitudinis possessionum suarum potioribus in valle fluminis Dravi adnumerabatur, documenta historica primum inter annos 1193 et 1220 loco feudi monasterii ordinis sancti Benedicti Sancti Pauli in Valle Lavantina mentioem fecerunt. Domini Viltuš, prima aetate Marburgenses, non quidem in valle fluminis Dravi potentiam assecuti sunt, sed eo magis in allis partibus Styriae magnas possessiones acquisiverunt. Possessionibus via haereditaria anno 1351 divisio in duas familias ortae: familia dominio Konjice appellata et altera dominio Viltuš nominata, quarum prima iam anno 1385, altera autem anno 1471 extinctae sunt. Possessiones dominorum Viltuš haereditario iure domini ab Auersperg, qui anno 1542 etiam dominium Betnava (Windenau) in manibus tenebant, acquisiverunt. Dominium Viltuš anno 1555 per venditionem ad familiam Szekely (Zackel), anno 1587 autem ad dominos ab Herberstein pervenit.

Terrae domini propriae (dominicales) praeclue in castri vicinitate sitae erant, quarum spatiosissimae erant silvae et vineae, cum agri et prata ob proclivitatem locorum parvi essent. Dominium etiam in possessione molendini in rivo nomine Bresterniški potok et molendini navalis in flumine Dravo erat. Idque quoque multa iura, ut ius venationum, ius piscandi et iura minora in subditos habebat. In altera parte XVI. saeculi dominium domini traiecit et telonum ad castrum erat.

Fundus rusticorum subditorum (fundus urbarialis) et fundus status iuris montani ab utraque parte fluminis Dravi inventur. Possessio a dextera parte fluminis, ubi in duobus vicis Razvanje et Bistrica sedecim familiis subditorum novem mansus et octo curiae (hofstatt) erant, exigua nominari potest, possessio a sinistra parte Dravi in variis quidem locis invenitur, sed haece lineis finiri potest: ad occidentem linea Viltuš—Gomilica ad Ernovž (Ehrenhausen), ad orientem linea Lenart in Collibus Slovenicis (Slovenske gorice)—Gašteraj—Sladki vrh, ad meridiem linea Viltuš—Bresternica—Lenart, ad septentriones autem flumine Muro, a loco nomine Gomilica ad locum Sladki vrh nominatum.

Possessio urbarialis sex officia tribus centris habebat, quarum unum erat in castri vicinitate (officia Viltuš et Rošpoh), alium ad locum nomine Jakob in Collibus Slovenicis (officia Gašteraj et Süssenwasser), tertium ad locum Gomilica (officium Gomilica) et officium Bistrica—Razvanje. Anno 1588 161 familiis dominio subditis 138 mansus, 62 curiae (hofstatt), quattuor curiae (hof), quinque molendina erant. Rustici dominio censum praescriptum in moneta et natura debebant, sed in officiis a castro remotis census naturalis praevalebat. Species census naturalis maximae variae erant,

ut frumenta, pecudes, vinum, faba, linum, cannabis, sed saepe subditi eiusdem vici neque easdem species census neque eandem quantitatem dominio debebant.

Fundus status iuris montani in eadem officia ut fundus rusticorum subditorum divisus a sinistra parte fluminis Dravi situs erat. In triginta novem montibus, maximam partem vitibus satis, 286 personae vel institutiones ecclesiasticae et laicae 310 terras status iuris montani habebant, a quibus vineta bene colebant, multa novalia in Collibus Slovenicis autem curam vitium expandendarum testantur. Census pro usu fructu huius generis fundorum regulariter erat vinum, iuxta vinum interdum et cerealia et aves cohortales et monetae.

Res domesticae subditorum in valle fluminis Dravi et in officio nomine Rošpoh maxima ex parte in re pecuaria et agricultura, partim in vitium cultura erant, sed et gravis momenti erat tractatio aliarum specierum rerum domesticarum. In Collibus Slovenicis subditi praecipue in agricultura, re pecuaria et vitium cultura occupabantur. Subditi in agris suis frumenta serebant, in quorum numero avena primo loco ponenda, multum aves cohortales (gallinas, gallos castratos), pecudes (oves, capras), iumenta (boves, equos), quibus in rebus domesticis utebantur, alebant. Multi subditi, praecipue illi, quibus exigui erant agri, tractatione rerum dominicarum extra agriculturam vivebant vel iis huiusmodi tractatio (opificium, mercennarium, piscatio) iuxta agriculturam magni momenti erat.

Ignacij Voje

O USODI TURŠKIH UJETNIKOV V SLOVENSКИH DEŽELAH V XVI. IN XVII. STOLETJU

Slovenske zgodovinarje sta zanimali predvsem dve vprašanji v zvezi s problematiko turškega obdobja v zgodovini naših narodov: vprašanje Uskokov in njihovo naseljevanje v slovenskih deželah¹ ter vprašanje turških vpadov v naše kraje.² V zvezi s tem bi opozoril na problematiko, ki v našem zgodovinospisju ni bila obdelana, oziroma ji niso posvečali skoraj nobene pozornosti. To je vprašanje usode pripadnikov turške regularne in neregularne (akindžije, martolozji) vojske, ki so bili ujeti pri vpadih v naše kraje ali pa pripeljani k nam kot ujetniki iz Vojne krajine. Zaradi fragmentarnosti podatkov v arhivih in literaturi je težko odgovoriti na vse probleme, ki se v zvezi s tem pojavljajo. Rezultati dosedanjega raziskovanja naj bi prikazali predvsem etnično strukturo turških ujetnikov in njihov izvir ter njihovo naseljevanje v slovenskih deželah.

Kranjska je bila od slovenskih dežel najbolj izpostavljena turškim vdorom in napadom. Vse spremembe v bližini turško-hrvatske meje so odmevale tudi na Kranjskem. Kranjski deželni stanovi so bili zelo zainteresirani, da se organizira čimbolj učinkovita obramba pred turškimi vdori. Nekateri kranjski plemiči so bili imenovani na razne oficirske položaje v Vojni krajini in so sodelovali v neposrednih bojih s Turki. Zato se ne smemo čuditi, da najdemo obilo gradiva o bojih s Turki in o turških vpadih v starem arhivu kranjskih deželnih stanov, ki ga danes hranijo v Arhivu Slovenije v Ljubljani. Posebno pomembna je serija »Landessachen — miscelanea«, v kateri so pisma in poročila, ki so jih pošiljali poveljniki raznih vojaških oddelkov v Vojni krajini kranjskemu deželnemu zboru. Zelo pomembna zbirka Arhiva Slovenije, ki prihaja pri proučevanju navedene problematike v pošte, so zapuščinski spisi kranjskih fevdalcev, posebno tistih, ki so opravljali vojaško službo v Vojni krajini. V nekaterih inventarjih se navajajo poimensko spiski turških ujetnikov. Tretja skupina virov, ki govori o usodi turških ujetnikov, je shranjena v nadškofijskem arhivu v Ljubljani. To so matične krstne knjige pri stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani.

¹ Josip Mal, *Uskočke srobe i slovenačke pokrajine, SANU, Naselja i poreklo stanovništva*, knj. XVIII, Beograd 1924.

² Fran Levec, *Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien, Jahresbericht der k. k. Staat-Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1890/91, Laibach 1891.*

Ivan Parapat, *Turški boji v XV. in XVI. veku, s posebnim ozirom na Slovence, Letopis Matice slovenske za 1871. leto, Ljubljana 1872.* Najboljši poznavalec te problematike Stanko Jug je napisal svoje delo o turških vpadih na osnovi novega arhivskega gradiva ter korigiral mnoga dotodanja slabišča. *S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, letnik XXIV, Ljubljana 1943, str. 1—60.* Isti, *Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis, letnik IX, Ljubljana, 1955, str. 26—62.*

Zaradi proveniencie virov, ki so mi bili dostopni, sem mogel svoje raziskave omejiti v glavnem le na Kranjsko, čeprav bom skušal opozoriti tudi na nekatera vprašanja na območju Štajerske.

Prvi vpad v slovenske dežele, kolikor je bilo doslej ugotovljeno, je bil leta 1408.³ Od tega časa dalje lahko sledimo turškim vpadom v slovenske dežele iz leta v leto, s krajšimi ali daljšimi prekinitvami. Včasih je bilo celo več turških vpadov v enem letu. Turške akindžijske čete in martolozji so pustošili slovensko deželo, zažigali vasi in odpeljali v sužnost veliko slovenskih ljudi. Turške vdore lahko razdelimo v več razdobj, od katerih ima vsako svoje specifičnosti.

Za prvo obdobje, ki je trajalo od 1408. do 1469. leta, je značilno, da imajo ti napadi sporadičen značaj. Glaven namen vdorov je bil brez dvoma rop, vendar določeni momenti opozarjajo na to, da so se pripravljali na izpeljavo daljnosežnejših namenov. Namen vdorov je bil pripraviti deželo za dokončno osvojitvev.

Drugo obdobje, ki je trajalo od 1469 do 1483, se bistveno razlikuje od prvega. Namen turških vpadov v tem obdobju je bil izčrpati slovenske dežele tako daleč, da bi jih v ugodnem trenutku lahko zasedli. Napadi v tem obdobju so bili siloviti in obsežni. Ker je bila Kranjska brez obrambe, so se Turki v njej zadrževali tudi po 14 dni.

S prihodom sultana Sulejmana II. Veličastnega na prestol se je začelo za slovenske dežele zelo hudo obdobje turških napadov. S padcem Beograda 1521. leta se je začela nova turška ekspanzija proti zahodu. Turška meja se je vse bolj in bolj približevala slovenskim deželam, dokler končno ni dosegla reke Une. Turški vdori so bili v tem času zelo pogostni, rekli bi lahko, skoraj vsakodnevni. To je trajalo do tridesetih let 16. stoletja. Najbolj so trpeli kraji okrog Metlike, Kočevja in na Krasu.⁴ Ostrino turških vpadov je občutila v tem času tudi Štajerska.

Ko se je v drugi polovici 16. stoletja bolj organizirala obramba, je začela slabeti intenzivnost turških vpadov. Vdori niso bili več tako siloviti in ostri. No, in prav v tem obdobju, ko so postale akcije krajišnikov vse večje in nevarnejše in ko so začeli krajišniki vse bolj pogosto vdirati na turški teritorij, se je povečevalo število ujetih turških vojakov v slovenskih deželah.

Za prvi dve obdobji je značilno, da se niso ohranili podatki o turških ujetnikih. To je obdobje, ko niti lokalna niti državna obramba nista bili organizirani in učinkoviti. Turki so lahko brez ovir divjali in pustošili po naših deželah. Nihče se jim ni postavil po robu. Tudi v primeru, da so bili Turki napadeni in premagani, so turške ujetnike kar pobili. Ohranil se je podatek z dne 4. oktobra 1491 o usodi nekega turškega odreda. Turki so padli v zasedo, ki so jo pripravili kmetje pod vodstvom dveh plemičev v vasi Hrušici pri Ljubljani. Napadalcu so vse ujete Turke pobili, pri tem pa rešili vse krščanske ujetnike.⁵ O ubijanju turških ujetnikov imamo podatke tudi iz kasnejšega obdobja. Dne 19. septembra 1543 je poslal grof Keglević iz Slunja poročilo kranjskim deželnim stanovom. Kranjske deželne stanove obvešča, da je napadel odred turške vojske pri Otočcu, ki je vodil s seboj 200 krščanskih ujetnikov. Turki so med bojem vse krščanske ujetnike pobili. Kegleviću je uspelo, da je ujel 350 Turkov, ki pa jih je dal do zadnjega pobiti.⁶

Stanko Jug na nekem mestu v svoji razpravi omenja, da je bilo zelo težko priti do turških ujetnikov. Turške čete so se pojavile v deželi iznenada in bliskovito, in to v času, ko so jih najmanj pričakovali. V zelo močnem in hudem vpadu leta 1559, ki je bil usmerjen proti Postojni in Pivki, je so-

³ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko . . . , GMDS, XXIV, str. 2, 3.

⁴ Periodizacija turških vpadov je prirejena na podlagi razprave S. Juga, Turški napadi na Kranjsko . . . , GMDS, XXIV, str. 55–57.

⁵ S. Jug, n. d., GMDS XXIV, str. 31.

⁶ Arhiv Slovenije v Ljubljani, Starejši stanovski arhiv, fasc. 282, str. 514.

deloval sam Malkoć beg z okrog 6000 konjeniki. Ko se je vračal s plenom in ujetniki prek Senjskega polja, je obrambi uspelo ujeti le dva Turka. Značilno je, da so se turške čete gibale zelo oprezno in povezano.⁷

Na osnovi znanih podatkov lahko ugotovimo, da je bilo število turških ujetnikov v posameznih spopadih, posebej še v bojih z lokalno obrambo, relativno majhno v primerjavi s številom padlih Turkov.⁸

Vse bolj in bolj pogostni vdori Turkov v Kranjsko so postavili v prvo vrsto vprašanje obrambe. Obramba je v teh razmerah pomenila glavno nalogo državne in pokrajinske uprave. S pomočjo drugih avstrijskih dežel je postajala obramba Kranjske vse bolj in bolj učinkovita. Obramba pred Turki se je začela v slovenskih deželah uspešneje organizirati od začetka 16. stoletja dalje. Naloga obrambe je bila preprečevati vpade Turkov v slovenske dežele in presekati pot turškim četam, ki so se vračale s plenom. Prav te obrambne akcije so povečevale število turških ujetnikov.

Določeno število turških ujetnikov, kot sem že omenil, so branilci pobili. Vojaške starešine in druge odličnike so zamenjevali za pomembne krščanske ujetnike v Turčiji. Ohranilo se je pismo Jakoba Portnerja, kastelana v trdnjavi Prozor v Liki, z dne 29. avgusta 1643, v katerem se obrača na kranjske deželne stanovce za posredovanje v naslednji zadevi: generala Vojne krajine je prosil, da bi odkupil kakšnega ujetega Turka. Ponudil bi ga v zamenjavo za svojega sina, ki je padel v turško ujetništvo.⁹

Ohranilo se je tudi veliko podatkov o zasliševanju turških ujetnikov. Na osnovi njihovih izjav je obramba lahko ugotovila, kakšne akcije pripravljajo Turki. Dobili so tudi informacije o političnem položaju na turški strani. Njihove izjave so lahko primerjali s poročili lastnih ogleduhov. V nekem poročilu iz leta 1554 je navedena izjava treh ujetih Turkov, da se turške čete ne zadržujejo v bližini Sv. Djordja. Za resničnost svojih izjav jamčijo s svojimi glavami.¹⁰ Leta 1558 se v nekem pismu opravičuje Jurij Sauer, da ni mogel zaslišati ujetega Mustafa Poporčana, ki je v Čretežu (Reitenberg) pri Mokronogu.¹¹

Obstajala sta posebna »Ordnung« za Kranjsko, na osnovi katere so izvršili oceno krščanskih ujetnikov v Turčiji, in vprašalnik, ki je rabil za zasliševanje ujetih martolozov in njihovih glavarjev — harambaš. Veljal je za čas od 1580 do 1595. Na žalost se je v Arhivu Slovenije ohranila samo naslovna stran.¹² Kako so potekala zasliševanja na podlagi te »Ordnunge«, lahko ugotovimo iz zapisnika, ki so ga napravili ob priliki zasliševanja ujetega martološkega harambaše Cvitka Božiča leta 1591. Tega martološkega vodjo je ujel v neki akciji Desić iz Grobneca leta 1584. O svojem uspehu obvešča kranjske deželne stanovce in navaja, da je omenjeni harambaša napravil mnogo škode, ter sprašuje, kaj naj naredi z njim. Vse do leta 1591 obstaja obsežna korespondenca med Desićem in kranjskimi deželnimi stanovci. Zasliševanje je opravil v Karlovcu baron Auersperg. Na zaslišanju so zastavili harambaši Cvitku Božiču 15 vprašanj in zabeležili njegove odgovore.¹³

⁷ S. Jug. n. d., ZC IX, str. 41.

⁸ S. Jug. n. d., GMDS XXIV, str. 49 -- 2. X. 1520 je bilo ubitih 700 Turkov, ujetih pa 40; str. 54 -- mrtvih 1000, ujetih 500; ZC IX, str. 56 -- 24. X. 1584 je v bitki padlo nad 3000 Turkov, ujetih je bilo 60.

⁹ Starejši stan. arhiv, fasc. 299^a, str. 1969 -- 29. VIII. 1643.

¹⁰ Ibid., fasc. 283, str. 440.

¹¹ Ibid., fasc. 283, str. 133^b.

¹² Ibid., fasc. 126a (brez paginacije).

¹³ Ibid., fasc. 126a, na različnih mestih.

Vprašalnik z odgovori pri zaslišanju martološkega harambaše Cvitka Božiča:

1. vprašanje: Od kod je in v katerem kraju prebiva?

Odgovor: Iz Like, iz vasi Layb (Layk?, lokalizacije tega kraja nisem mogel ugotoviti)

2. vprašanje: Kdo so njegovi starši, kako se imenujejo in ali še živijo?

Odgovor: Oče Ivan Savačić je mrtev.

3. vprašanje: Kdo je njegov beg, paša ali gospodar, ki mu služi?

Odgovor: Ibrahim paša.

Nekateri turški ujetniki so dosegli precej zaupanja pri krajiških komandantih. Sprejeli so jih v svojo službo kot ogleduhe in poslali na turško ozemlje. Neki Radoslav, sluga dizdarja iz Ostrovice, ki ga je ujel Hans Küssel leta 1558, je užival takšno zaupanje, da ga je Küssel poslal kot ogleduha na območje Ostrovice.¹⁴

Od srede 16. stoletja dalje naletimo na vse večje in večje število turških ujetnikov v slovenskih deželah. Kranjski deželni stanovi so imeli turške ujetnike zaprte na Ljubljanskem gradu. Leta 1548 obvešča Vajkart baron Auersperg, deželni glavar, avstrijskega nadvojvodo o primeru štirih Turkov in Uskokov, ki so zaprti na Ljubljanskem gradu. Morali bi jih justificirati zaradi prestopkov in sumljivih dejanj.¹⁵ Na Ljubljanskem gradu je bil zaprt tudi bosenski paša Usraim beg iz Livna, ki ga je ujel v bitki pri Novem Herbart Turjaški leta 1566.¹⁶ Iz nekega drugega podatka zvedo, da je imel ljubljanski magistrat leta 1660 zaprte ujete Turke na Tranči. Nisem mogel ugotoviti, zakaj je dobil magistrat nalog, da mora imeti v svojem zaporu ujete turške ujetnike in jih oskrbovati s hrano. To je bila pravzaprav dolžnost deželne gosposke.¹⁷ Kaže, da je bilo v Ljubljani v vsakem času določeno število turških ujetnikov. Valvasor navaja, da so že leta 1475 sodelovali pri utrjevanju Ljubljane tudi turški ujetniki.¹⁸

Tudi posamezni kranjski plemiči, ki so sodelovali v bojih s Turki, so imeli na svojih posestvih turške ujetnike. V gradu Stara Soteska poleg Krke so imeli po Valvasorjevih navedbah turške ujetnike zaprte v zelo neprimernih

4. vprašanje: Kdo ga je poslal med martolozе in ali se je sam odločil za to službo?

Odgovor: Bil je v skupini dvanajstih martolozov (prlpomba: iz njegovega poročila se da sklepati, da je bil pogosto na pohodih zaradi požigov.)

5. vprašanje: Kolikokrat je sodeloval v martoloških akcijah, koliko kristjanov je prpeljal (ujel) in kako se imenujejo?

Odgovor: Odkar je bil ujet, ni sodeloval na martoloških pohodih; iz vasi Gerovo je odpeljal očeta in sina.

6. vprašanje: Kdo so bili na pohodih njegovi spremljevalci in kako se imenujejo?

Odgovor: V njegovi četi so bili naslednji martoloz: Petar Skadović, Ivko Rajšič harambaša, Vtiko Slakašović, Radivoj Slakašović, Cerko Stojavič, Luka Dedović, Novak Svetkovič, Emir Alič, Radovan Marketič, Dian Sepič, za enajstega ne ve imena.

7. vprašanje: Ali je ime Cvitko njegovo pravo ime ali vzdevek in kako se imenuje s prvim imenom?

Odgovor: Cvitko Božič (Waschitsch), bil je krščen po stari veri.

8. vprašanje: Pri kom je iskal zatočišče, kdo mu je dal prenočišče in hrano?

Odgovor: (Od tega vprašanja dalje ni dal Cvitko nobenega odgovora; ker so vprašanja zanimiva, jih bom navedel, ker se iz njih vidi, kako so zasiljevali martolozе.)

9. vprašanje: Ali pozna osebe v kraju, kjer je bil ujet, oziroma v drugih mestih, ki so pomagali njemu ali njegovim pomočnikom, dajali zatočišče in ali ve za njihova imena?

10. vprašanje: Ali so v Hrvaški krajini med kristjani osebe, ki jih pozna in pošiljajo Turkom tajna poročila? Navede naj njihova imena.

11. vprašanje: Kakšne namene ima njegov beg in namestnik proti kristjanom sedaj, ko je on ujet?

12. vprašanje: Ali je bil Cvitko, preden je bil ujet, kakšen večer pred tem v Gerovu in ali se je sestel s prebivalci Gerova?

13. vprašanje: Kakšne namene je imel takrat, kdo je bil z njim in pri njem?

14. vprašanje: Imenuje naj vse martolozе, ki jih pozna — tudi tiste, ki so med kristjani, in v katerih krajih prebivajo; navedi tiste, ki skrivajo martolozе in ki dajejo kakršnakoli poročila.

15. vprašanje: Ali je bil poučen, ko je bil ujet, da bo v primeru, če bo pripeljan v Ljubljano, moral umreti. Toda ne samo on, ampak tudi vsi tisti, katere je imenoval in so sodelovali v akcijah.

Na zasiljanje so bile poklicane priče iz Veprincea in Otočca. Zanimiva je prlpomba, da je harambaša Cvitko na koncu vse zanikal, čeprav je prej priznal svojo krivdo. Turške ujetnike so brez dvoma mučili, da so iz njih izvlekl vsaj nekaj izjav. Kot se vidi iz zapisnika, se je to zgodilo tudi s Cvitkom.

¹⁴ Ibid., fasc. 283, str. 1379.

¹⁵ Ibid., fasc. 288, str. 407.

¹⁶ Mirko Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, str. 95. Peter Radics, Herbard VIII Freiherr zu Auersperg (1528—1575), Wien 1872, str. 136, 137. August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Dritter Theil, Laibach 1875, str. 17.

¹⁷ Ivan Vrhovec, Meščanski špital (Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta), Letopis Slovenske Matice za leto 1898, Ljubljana 1898, str. 53.

¹⁸ Johann Weichard Valvasor (Freyherr), Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laibach Anno MDCLXXXIX, Dritter Theil, Buch XI, str. 685.

prostorih.¹⁹ V zapuščinskih inventarjih kranjskih fevdalcev so se ohranili nekateri zelo zanimivi podatki o turških ujetnikih. Grof Wolf E. Auersperg je zapustil po svoji smrti leta 1558 v gradu Žužemberku več turških ujetnikov. Njihova imena so naslednja: Mustafa aga (v pripombi je rečeno, da ga je ujel Jurij Sauer, poveljnik na hrvaški meji), Elles iz Travnika, Mehmed aga, Vilia Muratović, Glus Ura, Vavaiko, Jusuf Alban, Memija i Jakob Jud. Vsi ti ujetniki so bili ocenjeni, kar je zabeleženo v neki knjigi, ki je označena z veliko črko B. Na žalost se ta knjiga ni ohranila.²⁰

V zapuščinskem inventarju Gašperja Križanića, ki je bil stotnik haramij, je zapisano leta 1597, da je vodil register turških ujetnikov, ki jih je držal na svojem posestvu v Pustem Gradcu (Ödengratz) pri Vinici. Zabeležena je njihova cenitev. Zelo zanimiva je pripomba, da je odpustil iz ujetništva vsakogar, ki je imel poroka. V ta register je vpisoval tudi dolgove ujetnikov, njihovo osvoboditev iz ujetništva in njihovo smrt. Tudi ta register se na žalost ni ohranil, oziroma ga ni možno najti.²¹

Turške ujetnike je imel na svojem posestvu v Podbrežju (Freyenthurm) na Kolpi Jurij Lenković, kranjski deželni glavar in vrhovni poveljnik hrvaške krajine. V njegovem zapuščinskem spisu iz leta 1610 se navaja, da obstaja reverz, izdan Sigmundu Kanišerju, ki vsebuje spisek ujetih Turkov.²²

V zapuščinskem spisu žumberškega uskoškega glavarja Rudolfa grofa Paradajserja iz leta 1647 se je prav tako ohranil spisek turških ujetnikov, ki so bivali na njegovem posestvu Poganicah pri Novem mestu. V tem spisku so zabeleženi tile turški ujetniki: Ivan Jordan, Mile Mileušić, Mileta Munisović, Memia N., Durak Ulauević von Wunitsch, Peklivan Usrepović, Jurij Mumci-
lović von Kläkhof, Jusuf von Petsch.²³

Prav tako je imel turške ujetnike na svojem posestvu Ruperč vrh Jurij Sigmund grof Paradajser. V zapuščinskem spisu, ki je bil sestavljen 1675. leta, se omenja 6 ujetnikov, ki jih je zajel pri Otočcu. Obstajal je tudi poseben priročnik, v katerem je beležil stroške njihovega vzdrževanja. Na koncu je pripomba, da je ujetnike prodal, ker ni mogel nositi stroškov njihovega vzdrževanja.²⁴

Turški ujetniki, ki so jih imeli zaprte na svojih posestvih kranjski fevdalci, se niso vedno sprijaznili s svojo usodo. Prišlo je celo do uporov. V Arhivu Slovenije sem našel pronojo za pomoč, ki jo je poslal 13. novembra 1575 grof Thurn, uskoški poveljnik, Kristofu baronu Auerspergu, deželnemu glavarju v Ljubljani. Deset ujetih Turkov se je uprlo in zavzelo grad Žumberak, v katerem se je tedaj zadrževala samo upravnica s služinčadjo. Uskoki niso ukrenili nič, ker so bili predtem odšli na letni sejem v Metliko.²⁵ Obstajajo tudi podatki o begu turških ujetnikov. V zapuščinskem inventarju Jurija Lenkovića iz leta 1610 se omenja vest o begu večjega števila turških ujetnikov.²⁶

Del turških ujetnikov je ostajal na posestvih kranjskih fevdalcev kot delovna sila. Določen del teh turških ujetnikov pa je postal predmet trgovine. Ta trgovina je segala celo prek meja Kranjske. Jurij Lenković navaja v svojem zapuščinskem spisu, da je prejel potrdilo nekega Sušiča, ki mu je plačal 1603. leta za mladega Turka 20 forintov.²⁷ Jurij Sigmund Paradajser je, kot sem že omenil, prodal leta 1674 6 ujetih Turkov za 690 forintov, ker jih ni mogel več vzdrževati.²⁸ Obstajajo podatki, da so ujete Turke poklanjali v dar.

¹⁹ J. W. Valvasor, n. d., Dritter Theil, Buch XI, str. 11, »... In welehen vor diesem die gefangene Türcken einquartirt worden. Die dann wegen der schlechten Bewlrthung und un-aufgeräumten Zimmer ziemlich diese Festung gefürehet und geseheuet...«

²⁰ Arhiv Slovenije, Zapuščinski inventarji, fasc. I, zv. 2., str. 31.

²¹ Ibid., fasc. IX, zv. 1, str. 42.

²² Ibid., fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 3.

²³ Ibid., fasc. XXXIV, zv. 28, str. 273.

²⁴ Ibid., fasc. XXXV, zv. 45, str. 3.

²⁵ Star. stan. arhiv, fasc. 272, str. 699.

²⁶ Zapušč. inventarji, fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 11.

²⁷ Ibid., fasc. XXIX/2, zv. 8/2, str. 22.

²⁸ Ibid., fasc. XXXV, zv. 45, str. 3.

Večje skupine turških ujetnikov so pošiljali iz Kranjske na tržišča sužnjev v Italijo. Kranjski deželni glavar je izdal 5. septembra 1684 potni list (Pass-brief) za potovanje 21 turških ujetnikov. Bili so poslani na Reko in od tam v Neapelj.²⁹

Za turške ujetnike so se zanimali tudi protestanti. V neko takšno akcijo je bil vključen slovenski reformator Primož Trubar. Namen njegovega zadnjega potovanja v domovino je bil, da se sestane s turškimi ujetniki. Idejo za to potovanje je dal nemški protestant dr. Jakob Andreae, ki se je zelo zanimal za koran, da bi na osnovi njegovih nauk pisal pridige, v katerih bi napadal Turke in njihovo muslimansko vero. Trubar je bil takoj pripravljen oditi iz Nemčije, kjer je živel v pregnanstvu, v domovino, da bi dobil pri turških ujetnikih na Kranjskem potrebne informacije. Gotovo je hotel Trubar izkoristiti to potovanje tudi za druge namene — namene reformacijskega gibanja v Sloveniji. Trubar se je takoj po prihodu v domovino v mesecu juniju sestal z že omenjenim bosenskim pašom Usraim begom, ki je bil zaprt na Ljubljanskem gradu. Odšel je tudi v Ribnico, kjer je iskal informacije pri nekem ujetem muslimanskem duhovniku. V Črnomelj, kjer je prebivalo več turških ujetnikov, ni odšel osebno, ampak je poizvedovanje opravil neki drug predikant v njegovem imenu. Trubar je pri teh ujetnikih iskal koran in se zanimal za pravilno tolmačenje korana.³⁰ Ni znano, kakšen je bil uspeh njegovega poslanstva.

Kot sem že omenil, je del turških ujetnikov ostal v slovenskih deželah in sčasoma izginil v slovenskem okolju. Vsi turški ujetniki muslimanske vere so bili prisiljeni, da prestopijo v krščansko vero. To dokazujejo številna prekrščevanja turških ujetnikov. Krste turških ujetnikov lahko sledimo v krstnih matičnih knjigah stolnice sv. Nikolaja v Ljubljani od konca 16. do konca 17. stoletja. Prekrščevanje Turkov pada v čas protireformacije na Slovenskem. Od leta 1584 do 1692 je zabeleženo v ohranjenih matičnih knjigah okrog 20 primerov krstnega obreda pri muslimanih.³¹ Krstni obred je bil v škofijski cerkvi v Ljubljani opravljen zelo slovesno. V matičnih knjigah se običajno navajajo novo krščansko ime turškega ujetnika, njegov krstitelj in botri. Samo pri nekaterih ujetnikih dobimo več podatkov o njihovem rodu, muslimanskem imenu, starših itd. Med pokristjanjenci najdemo večinoma žene in otroke.

Navajam nekaj značilnih primerov krstov muslimanov, pri katerih najdemo več konkretnih podatkov o turških ujetnikih. Konec leta 1594 je bil v cerkvi sv. Nikolaja krščen turški ujetnik iz Like, deček, star od 9 do 10 let, ki se je imenoval Milo. Krščen je bil na ime Ivan. Osvobodil ga je gospod Leonhard Frument, poveljnik nemških čet v Spodnji Avstriji. Podaril mu ga je Dornberg, poveljnik Bihaća.³² Isti dan je bila krščena tudi deklica iz Gračca v Liki, ki jo je iz ujetništva odkupil za 16 forintov ljubljanski škof Tomaž Hren, kot sam pravi, za rešitev svoje duše. Deklica se je imenovala Chunea, pri krstu pa je dobila ime Kristina. Takrat je imela 10 let. Roditelja sta se imenovala Demerhar aga in Selima, imela pa je sestri Saciro in Sisero.³³ Avgusta 1660 je bila krščena ženska, ki so jo ujeli dalmatinski kristjani v bitki za Klis. S hčerko so jo pripeljali v Ljubljano. Pri krstu je dobila ime Marija

²⁹ Star stan, arhiv, fasc. 209, str. 1275.

³⁰ M. Rupel, Primož Trubar, str. 195; isti, Nove najdbe naših protestantik XVI. stol., SAZU, razred za filološke in literarne vede, dela 7, Ljubljana 1954, str. 68.

³¹ Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Krstne matične knjige, V, str. 27, 1627; IX, 253—1660; X, 5 — 1664, 139 — 1668; XII, 370 — 1684; XIII, 64 — 1688, 85, 87 — 1689, 104, 113 — 1690, 150, 151, 153, 162 — 1691, 173, 176 — 1692. Podatke iz omenjenih matičnih knjig je objavil Anton Kobler v razpravi »Krst Turkov v Ljubljani«, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, letnik VIII, Ljubljana 1898, str. 140, 141; letnik IX, Ljubljana 1899, str. 139—140. Isti, »Türkentaufen in Laibach«, Blätter aus Krain (Beilage zur Laibacher Zeitung) Neunter Jahrgang, Laibach 1864, str. 103. V Koblerjevi objavi je precej napak.

³² A. Kobler, n. d., VIII, str. 141.

³³ Ibid., VIII, str. 141.

Magdalena, hčerka pa ime Katarina.³⁴ Vsak musliman, ki je bil krščen, je imel več botrov. To so bili ponavadi kranjski plemiči, njihove žene pa tudi duhovniki. Verjetno so bili prav oni tisti, ki so odkupovali turške ujetnike.

Ti krščeni muslimani so se vključili v novo družbo in dosegli ugled in pravice, ki so jih imeli prebivalci slovenskih dežel. Za to imamo več dokazov. Med botri je tudi neka ženska, za katero je rečeno »etiam ex turcica progenie procreata«. Imenuje se Katarina Francisca. Bila je botra Uršuli, ki je bila pripeljana s turškega ozemlja in krščena 21. maja 1691.³⁵ Podobno lahko sklepamo iz naslednjega primera. Decembra 1651 je poslal grof Engelbert Auersperg nekega sedemnajstletnega turškega mladeniča v jezuitski kolegij v Ljubljani, v tako imenovano »parvam scholam«. Isti turški mladenič je bil krščen na novo leto 1651. Krstil ga je sam škof in mu dal ime Wolfgang Leopold.³⁶

Kronologija turških vpadov na Štajersko sicer ni izdelana tako, kot je to napravil za Kranjsko in Primorsko Stanko Jug, vendar dobimo iz nekaterih razprav³⁷ precej konkretno sliko. Kot prvi vpad Turkov na Štajersko se omenja napad leta 1396. Po porazu pri Nikopolju naj bi bili Turki prodrli na Dravsko polje, tam požigali, plenili in s seboj odpeljali v sužnost blizu 16.000 ljudi. H. Pirchegger³⁸ dvomi o tem vpadu z ozirom na daljavo in letni čas (jesen). Turški vpadi na Štajersko se začnejo hkrati kot na Kranjsko. Do prvega večjega vpada je prišlo 1415. leta na celjsko posest na Štajerskem; to je bil prvi obisk neljubih gostov v tej deželi. Večji premor je nastal v letih med 1430 do 1469. Nato je sledilo tudi na Štajerskem obdobje izredno hudih turških vpadov. Višek so dosegli v tridesetih letih 16. stoletja, v času vlade sultana Sulejmana Veličastnega.³⁹

Medtem ko so na Kranjsko in Primorsko vpadali predvsem akindžijske čete in oddelki bosenske vojske, je Štajerska doživela napad glavne turške vojske pod sultanovim vodstvom. Leta 1532 se je odpravil sultan Sulejman z veliko vojsko na pohod proti Dunaju. Pri Kiseku ga je zaustavil Nikola Jurišič z majhno četo 700 vojakov in 200 za orožje sposobnih meščanov. Turško napredovanje je zadržalo brezuspešno obleganje Kiseka. Ker se je medtem začelo jesensko deževje, se je sultan odločil za umik. Glavnina turške vojske se je valila mimo Gradca proti Lipnici in od tod po stari cesti do Maribora. 16. septembra se je turška vojska utaborila pred Mariborom. Turki so zahtevali prost prehod skozi mesto čez dravski most, kar pa so meščani odbili. Zato je sultan ukazal narediti pontonski most pod mestom in turška vojska je 20. in 21. septembra prekoračila Dravo.

V tem času je Hans Pichler s svojimi konjeniki napadal utaborjeno turško vojsko. Skušal je priti do turških ujetnikov, predvsem Bosancev, s katerimi se je lahko sporazumel v slovensčini. Od njih je hotel dobiti podatke o načrtih in premikih sovražnika.⁴⁰ Podatkov o turških vojnih ujetnikih na Štajerskem je še več, čeprav se v poročilih omenja, da je bilo zaradi nenadnih in hitrih turških vdorov težko priti do njih.⁴¹ O usodi turških ujetnikov na Štajerskem

³⁴ Krstne matične knjige IX, str. 253, 15. VII. 1660; A. Kobler, »Krst Turkov v Ljubljani«, IX, str. 138.

³⁵ Ibid., XIII, str. 150, 21. V. 1691; A. Kobler, n. d. IX, str. 139.

³⁶ Peter Radics, Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben (geb. 1618 — gest. 1681), Mittheilungen des Musealvereines für Krain, VII, Jahrgang, Laibach 1894, str. 15.

³⁷ Levec Vladimir, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, Mittheilungen des Musealvereines für Krain 16, 1903; Ilwof Franz, Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 9 — 1859, 10 — 1861, 11 — 1862, 15 — 1867, 32 — 1884; Klein Anton, Zur Geschichte der Türkeneinfälle in Steiermark während der Regierung Friedrichs III, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 19 — 1924. Pojudne članke o Turkih na Štajerskem so napisali še Ivo Lapajne, Josip Sattler, Davorin Trstenjak, Sšekovec Matej, Kovačev (psevd.).

³⁸ Hans Pirchegger, Die Ersten Türkeneinfälle 1396, 1415, 1416, Zeitschrift des Histor. Vereines für Steiermark, 19 — 1922, str. 67—73.

³⁹ Pregled turških napadov na Štajersko je podan v delu Frana Kovačiča »Slovenska Štajerska in Prekmurje«, Ljubljana 1926, str. 201—207 in 222—228.

⁴⁰ Arthur Stelnwenter, Suleiman II. vor Marburg, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg . . . am Schlusse des Studienschjahres 1887, str. II, 12.

⁴¹ Ibid. str. 5.

pa vemo precej manj kot na Kranjskem. O tem govorijo le nekatere posredne vesti.

Vprašanje usode turških ujetnikov na Štajerskem povezujem z vprašanjem kolonizacije Uskokov na Dravskem polju. Konec 15. stoletja se namreč začne množična kolonizacija Uskokov na Dravskem polju. S problematiko uskoške kolonizacije na tem območju se je ukvarjalo več raziskovalcev. Kažipot pri proučevanju so jim bila rodbinska in krajevna imena.⁴² J. Mal je v svoji študiji o Uskokih navedel, da so poleg Uskokov, ki so se označevali z imeni Hrvat, Hrovat, Hrovatin, Vlah, Lah, Vlašič, Serbak, Srbij, Bezjak, Bizjak, dobili zemljo za naselitev tudi Turki, to je muslimani. To dokazujejo rodbinska imena Hasan, Hasanmali (iz Hasan Ali), Mustafa, Murat, Turk, Oman, Šalamun ipd.⁴³ Mustafe, ki so naseljeni v Račah, so verjetno potomci haramije Mustafa Andrije, ki je bil leta 1555 v četi kapetana Gotala v Slavonski krajini. V plačnih spiskih konjenice in pešadije v štajerski službi od 1542 do 1555 se omenjajo še Hasani, Muratovići in Džaferi s krščanskimi imeni. Iz tega časa so tudi nekatere vasi na Štajerskem vezane s turškim imenom; zaselek Turški vrh na ptujskem območju, vas Turška vas v bližnji Slovenj Gradca in zaselka Turški les in Derviše v celjskem okraju.⁴⁴

Sama muslimanska imena ali pa že oznaka Turek dokazujejo, da v teh primerih ne gre za uskoški element, marveč da se za temi imeni skrivajo turški vojni ujetniki. Turške ujetnike (med katerimi niso bili samo muslimani, ampak tudi pripadniki krščanskega življa), do katerih so prišli v bojih na meji, pri vpadih na turško ozemlje ali pa v spopadih s turškimi četami, ki so vdirale v naše kraje, so, podobno kot na Kranjskem, naseljevali na posameznih zemljiških gospodstvih kot delovno silo. Nekatere so vključili tudi v obrambne oddelke.

Turški ujetniki, ki so jih naseljevali v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, niso bili naseljeni kompaktno. Naseljeni med slovenskim življem niso ohranili svojega jezika in običajev. To sorazmerno maloštevilno etnično, versko in jezikovno raznoliko prebivalstvo je sčasoma izginilo med slovenskim prebivalstvom. Spomin na njih je ostal samo še v patronimiki.

ÜBER DAS SCHICKSAL DER IM SLOWENISCHEN SIEDLUNGSRAUM IM XVI. UND XVII. JAHRHUNDERT IN GEFANGENSCHAFT BEFINDLICHEN TÜRKISCHEN KRIEGER

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit den Schicksal von Angehörigen der osmanischen regulären Armee und jenen der irregulären Verbände, die bei kriegerischen Einfällen in unser Land in Gefangenschaft gerieten oder auch aus dem Bereich der damaligen Militärgrenze als Gefangene hieher überstellt wurden. Das vornehmliche Ziel der bisherigen Forschungen war es, die ethnische Struktur dieser Gefangenen, deren Herkunft und deren Anstellung im slowenischen Raum aufzuklären. Der Autor fand einige, obgleich sehr fragmentäre Belege im Staatsarchiv für Slowenien in Ljubljana, und dies in zweierlei Arten von Urkunden: zum ersten in der Sammlung »Landes-sachen-Miscelanea«, wo sich Briefe und Berichte vorfinden, die dem Krainer Landtag

⁴² J. Mal, Uskočke seobe i slovenačke pokrajine; Herman Ignaz Bildermann, Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalate, Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 31 — 1863, str. 3—62; Radoslav Grujić, Srpsko-hrvatsko naseljavanje po Štajerskoj, Glasnik geografskog društva, sv. 7 i 8, Beograd 1922, str. 113—125. R. Grujić navaja tale krajevna imena na Štajerskem, ki imajo svoje dvojnike v Bosni in Srbiji (prebivalci omenjenih mest v Bosni in Srbiji naj bi se bili preselili na Štajersko): Livanjci in Vareš na Ptujem območju; Banja Loka in Modrić na celjskem območju; Bunčani, Ključarovići in Korkorići na ljutomerskem območju; Dobrići in Jajce na območju Slovenj Gradca. V severovzhodnem območju pogosto srečamo imena vasi in zaselkov, nastalih iz besede Ratz, Ratze — pride od Rašanin, Srbljanac npr., Ratzenberg ali Racka Vrh pri Radgoni itd. (str. 114).

⁴³ J. Mal, Uskočke seobe i slovenačke pokrajine, str. 82.

⁴⁴ R. Grujić, Srpsko-hrvatsko naseljavanje, str. 124.

von den Kommandanten der einzelnen Verbände in der Militärgrenze zugingen, und dann in den Verlassenschaftsakten der damaligen Krainer Feudalherren. Eine dritte Gruppe von Geschichtsquellen über das Schicksal solcher Gefangenen findet sich im erzbischöflichen Archiv in Ljubljana. Es sind dies alte Taufbücher der Domkirche des hl. Nikolaus in Ljubljana.

Die räumliche Bezogenheit der zugänglichen Quellen brachte es mit sich, dass der Autor seine Forschungen meist auf Krain beschränken musste; er bemühte sich jedoch, auch Fragen, die sich auf den ehemals steiermärkischen Raum beziehen, aufzuweisen und zu beleuchten.

Für den Zeitraum bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts sind Belege über türkische Gefangenen nicht erhalten. Es dürfte feststehen, dass in der Regel gefangene türkische Krieger getötet wurden. Erst als in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhundert die Sicherung der Landesgrenzen besser organisiert worden war und die militärischen Aktionen der Militärgrenzler sich immer besser durchsetzen konnten, stieg offensichtlich auch die Zahl von gefangenen Feinden, die in unser Land geraten waren. Als Belege sind erhalten Urkunden über Verhöre von türkischen Gefangenen, sowie diesbezügliche Fragebögen. Weiters zeigen Urkunden über Verlassenschaftsinventare, dass sich krainische Adelige, ständige Teilnehmer an Kämpfen gegen die Türken, auf ihren Besitzungen türkische gefangene Krieger als Arbeitskräfte zu halten pflegten. Es finden sich auch Verzeichnisse von türkischen Gefangenen, sowohl Mohammedanern als auch Christen. Offenkundig wurden gefangene Mohammedaner oft zum Übertreten zum christlichen Glaubensbekenntnis gezwungen, wie verschiedentlich beurkundet von Taufeintragungen aus dem 17. Jahrhundert in den Taufbüchern der Domkirche des hl. Nikolaus in Ljubljana, die sich auf solche Gefangenen beziehen.

Die Existenz und das Schicksal von türkischen Gefangenen im steiermärkischen Raum bringt der Autor in Zusammenhang mit der Ansiedlung von Uskokern auf dem Dravsko polje (Draufeld). Ein massgebender Wegweiser sind dem Autor die hier noch vorkommenden Familiennamen und Ortsbezeichnungen. Die dahintersteckenden moslemischen Namen, in verschiedenen Formen und Verbindungen ersichtlich, deuten auf deren Herkunft von türkischen Gefangenen, die hier Land zugewiesen bekamen und auf Herrschaftsgütern angesiedelt wurden. Diese, inmitten des bodenständigen slowenischen Volkelementes angesiedelten Fremdlinge konnten wohl nicht lange an ihrer Sprache, ihrem Glauben und ihren eigenen Sitten festgehalten haben und sind im Laufe der Zeit restlos in der bodenständigen slowenischen Landbevölkerung aufgegangen.

Jože Stabéj

**JANEZ ANTON APOSTEL — pater BERNARD:
DICTIONARIUM GERMANICO
— SLAVONICUM 1760**

Joannes Antonius Apostl — Janez Anton Apostel* je bil rojen 6. (7.) junija 1711 v Mariboru. Ko je bil star že 19 let, je bil sprejet 20. avgusta 1730 v kapucinski red s samostanskim imenom Bernard. Po šestih letih, 22. septembra 1736, je bil v kapucinskem samostanu v Celovcu posvečen za mašnika. Kot pridigar in lektor je živel Apostel v več samostanih štajerske kapucinske provincije, ki je imela v 18. stoletju 33 samostanov. Glavni samostan provincije je bil v Gradcu, v njeno območje pa so spadali, med drugimi, tudi samostani v Celju, Celovcu, Gorici, Krškem, Ljubljani, Radgoni, Varaždinu in Zagrebu. L. 1757 je p. Bernard živel in deloval v Radgoni, kjer je po neki nemški predlogi napisal slovenski Enchiridion Slavis Infirmis Assistentium — Priročnik za one, ki bolnim Slovanom (= slovenskim bolnikom) izkazujejo pomoč. V katerih kapucinskih samostanih je potem bival Apostel, ni znano. Po njegovih slovarski vnemi za hrvaščino-kajkavščino pa sklepamo, da se je moral muditi nekaj časa tudi v Varaždinu ali Zagrebu; prav tako pa izvemo iz zapisov v slovarju, da je živel in deloval v Mariboru in Celju, kjer je umrl 8. novembra 1784.

Oroslav Caf (1814—1874) je bil med prvimi, ki se je zanimal za Apostlov rokopisni nemško-slovenski slovar iz l. 1760. Kje in od koga je dobil slovar, tega se Caf niti sam ni spominjal (SN, 23. novembra 1871, številka 137, str. 1), a ga je v juniju l. 1843 prebral, kar nam priča njegov svojeročni zapis na str. 400: 24. Jun. 843 Caf, in si iz njega napravil »obilni izpis«, iz katerega je, brez navedbe vira, marsikatero besedo z označbo C. [af] vknjižil še Pleteršnik l. 1894—95 v svoj slovar. Pri Cafu v Framu je videl Apostlov slovar mariborski profesor dr. Rudolf Gustav Puff (1808—1885), ki je potem p. Bernarda, »einen wackeren Slavisten«, in njegov slovar prvič omenil v delu Marburg in Steiermark, I. Band, Gratz, 1847, 105, v drugo pa kot važen rokopis, češ »einer der fleissigsten Slavisten war Pater Bernhard von Marburg, Kapuziner in dieser Stadt« v Marburger Taschenbuch, Erster Jahrgang, Gratz 1853, 86. Ko je potem Caf v SN (glej zgoraj) poizvedoval po Bernardovem življenjepisu in njegovem slovarju, mu je Apostlove življenjepisne podatke priskrbel zgodovinar Ignacij Orožen (1819—1900), a o slovarju ni bilo ne duha ne sluha (Zora I. 1. Maribor, 1872, 276). Slovar je potem sicer po naključju našel poleti l. 1909 takratni celjski pravni začetnik Sandor Hrašovec na podstrešju v hiši dr. J. Sernca v Celju, a v tisku ni bilo o njem, razen Ilešičeve opombe v ČZN II (1905, 181), Kocjanovega poročila v šematizmu štajerske kapucinske province

* V krstnih, poročnih in mrljskih knjigah v Mariboru je po Ilešičevem preverjanju rodbinsko ime Apostl zapisano 33-krat, Apostlin 5-krat, Apostel 6-krat. Ali naj ga mi pišemo Apostl ali pa Apostel? Je vprašal Ilešič in še pristavil: Vsekakor je treba besedo sklanjati brez e, torej: Apostla, Apostlu.

1. 1908, 60 in Kidričeve omembe v ČJKZ III. (1922), 79, 133, od l. 1872 pa vse do ročila v šematizmu štajer, kapuc. provincije l. 1908, 60, od l. 1872 pa vse do l. 1925 nobenega glasu. Medtem je Matej Slekovec (1846—1903) zbral iz starih matičnih knjig in drugih zapisov določnejše Apostlove življenjepisne podatke, ki jih je pa prvi uporabil šele Fr. Kidrič (1880—1950) l. 1925 v SBL I., 14. Od takrat sta Apostel in njegov slovar bolj ali manj v razvidu v zgodovinah slovenskega slovstva.

Razen Puffovih, Orožnovih in Slekovčevih zapisov jc bilo do l. 1925, in še delno potem, vse pisanje o Apostlu in njegovem slovarju bolj domnevek kot stvarnost. Molc in ugibanje o njima pa je nepričakovano pretrgal prof. dr. Fran Ilcšič (1871—1942), ki mu je l. 1909 ali 1910 že omenjeni Š. Hrašovec v imenu Kluba naprednih akademikov v Celju poslal Apostlov dobro ohranjeni rokopisni Dictionarium v Ljubljano z naročilom, da »naj postopa z njim tako, da pride slovar najprimerneje slovenstvu v korist«. Pozneje je bil najden v Savinjski dolini tudi Apostlov rokopisni Enchiridion, ki ga je 25. oktobra 1935 poslal krojač Rudolf Lapan iz Dolenje vasi pri Št. Pavlu ob Boljski Zgodovinskemu društvu v Mariboru in ki ga zdaj hrani Visokošolska in študijska knjižnica v Mariboru, sign. Ms 170. S slovarjem sc je llešič nkoliko ukvarjal l. 1917, po dopisovanju z Zgodovinskim društvom v Mariboru pa je prišla stvar v tir v začetku l. 1935; končnega preučevanja slovarja pa se je lotil llešič šele v juniju l. 1939. Izsledke je priobčil llešič v Časopisu za zgodovino in narodopisje v Mariboru (ČZN) l. 1939, XXXIV. 1., str. 39—97, 201—205, v razpravi: P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja. Slovar sam je izročil llešič potem Zgodovinskemu društvu oziroma Študijski knjižnici v Mariboru, tj. sedanji Visokošolski in študijski knjižnici, kjer je slovar shranjen in varovan pod sign. Ms 195.

llešičeva temeljita in z dokumentaričnimi viri podprta obravnava je bila za slovensko slovstveno zgodovino pravo odkritje, saj je postavila poleg Enchiridiona Apostla in njegov slovar iz domnevanj in ugibanj v pravo luč in na trdna tla. Vendar kljub vsej skrbnosti in prizadevnosti llešič nekaterih stvari v slovarju le ni mogel pravilno in dokončno dognati, zlasti ne vseh Apostlovih virov pri pisanju slovarja, četudi jih je tu in tam domneval. Brez poznavanja slovarnikovih virov in prejšnjega rokopisnega in tiskanega slovenskega besednega blaga pa sta pravilno presojanje in oznamovanje njegovega slovarskega besedja nezanesljivi, dvomljivi, včasih celó napačni.

Da ne bi ostal Apostlov slovarski slovenski besedni zaklad neznan in v slovenskem jezikoslovju ncuporabljen, je prosila Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani mariborsko Visokošolsko in študijsko knjižnico za fotokopije slovarja, da bi ga mogli v Inštitutu za slovenski jezik popolnoma izpisati in pobliže preučiti. Delni sad tega dela je podan v tej razpravi, ki pa, razen nekaterih povzetkov, llešičevih ugotovitev in misli ne ponavlja. Nujno je torej, da za popolno razumevanje tvarine bralec poišče in prebere najprej llešičevo obravnavo v ČZN 1939.

Takoj skrajja je treba za vse Apostlovo delo poudariti, dasi »ego Germanus sum«, kakor je sam zapisal (494), da je bil Apostel res nescbično in resnično zavzet za Slovence, čeprav je bil v slovenščini pravzaprav samouk. Zapisal jc, da je po rodu Is Slovenska deshela (gebürtig, 120), da je Landsprach (178) deshelski, v [el = ali] Materinski Jesik, domovinska Spraha, nasha Slovenska Spraha; vpraša Snaß Ty po Slovensku govoriti ali guzhat (Reden, 259), da Slavenzi So Slavovredni (Rhum, 272), da Slovensku deshelstvu Je poboshnu (Land Volkh, 178); pove, da Nyzkc [= nečkē] So Tudi Slovenzke Sybe [= zibelj] (Mutter, 213), da peprasto pogazho Slovenzi Rad Jedo (Pfeffer, 242), da Per Slovenzhih Je zhorba, nu Moknik [= in močnik] Ta Navadna Spysha (Mus, Koch, 214), itd. Ker je imel Apostel v dušnem pastirstvu veliko opravka s preprostim slovenskim ljudstvom, se ni priučil slovenščine le v govoru, marveč je hotel postreči Slovcem tudi s pisano besedo, kar zanj v tedanjih okoliščinah ni bilo posebno lahko. Poleg Priročnika za bolnike in slovarja je nameraval Apostel napisati še slovensko slovnico, ki jo je zagotovo obetal

na koncu nemškega predgovora v slovarju z besedami: »Das ybrige wird weitleüffiger In der Gramatic zu Ersechen sein«. Ni čuda torej, da si je pri takšni zagretosti in pri tolikšni prizadevnosti za slovenščino, da bi se le-te čim bolj naučil, priskrbel naprvo Bohoričevo slovnico Arcticae horulae iz leta 1584.

Na gramatiko, sicer vedno brezimno, se sklicuje Apostel v slovarju vsaj šestkrat, in to pri iztočnicah: Der ... Dat: [ivus] Timu, Ti, Timu etc. ut in gramatica (87); Durst Sheya, e f. Cro. [atice] Shegya e, [= žeđa] plurali caret. ita gram. Sla. [vonica] (92; Bohorič 77: Foeminina fingularia tantum... Sheija); Für, Vor, Vor der Thür pred vratomi V: gram. (116; Bohorič 168: pred vratmi); Thau Rofsa, e... plurali caret. ita gram. Slav. (354; Bohorič 77: Foeminina fingularia tantum... Rofsa, Ros, taw); Thür, Siehe Thor dauri, ih f. non hbt [= habet] Singular. ita gram. slav. (356; Bohorič 77: Foeminina pluralia tantum... Dauri, Ianua, Thür.); Umb deinet willen sa Tuoyo Volo. Rgt. [= regit] dat. exceptum vide gram. de praep. Ante. Item Sa voljo R. [egit] gent. (409; narejeno na silo po Bohoriču na več mestih). Ne le besede, Apostel je vzel od Bohoriča tudi primere, npr.: Trinkbecher Pehar, rja m. Pokal, a. m. dougu ohrani duh, s' katerim Je enkrat posmahana (363; Bohorič S 2: Zhrepinja ohrani duh dolgu, s' katerim je enkrat posmahana); zwischen Mej, u' Mej's. Rgit Datin om vq [= verbi gratia]: zwischen der Kirch. und Altar Mej Templom, inu altariom (481; Bohorič 159, 160: INTER, Mej vel etiam v'mef. Habet eandem constructionem, cum ANTE 159, ut: mej templom tar altarjom, inter Templum et Altare). Neizpodbiten dokaz, da je Apostel rabil prav Bohoričev izvirnik iz l. 1584 in ne Hipolitove izdaje iz l. 1715, pa je Apostlov zvest prepis cirilske in glagolske azbuke na str. 492—495, ki je Hipolitova izdaja l. 1715. nima in je do takrat v takšni razporedbi v nobenem drugem slovenskem — verjetno tudi hrvaškem — viru ni bilo. Iz Bohoričeve slovnice, ki ima ob 1979 slovenskih geslih 5835 slovenskih besed, je Apostel z lahkoto mogel izbrati za slovar tudi marsikateri slovenski izraz, kakor so npr. gaj, log. oproda, sviné, važa, zmet itd. (Arcticae S 44, 50, 66, 51, 63, 59, 48, 53).

Drugi tiskani vir, ki ga je imel Apostel pri pisanju slovarja vedno pri rokah, je bil — kdo bi si mislil! — Megiserjev Thesaurus Polyglottus iz l. 1603, vtem ko raba njegovega štirijezičnega slovarja iz l. 1592 ni zaznavna, razen kolikor so iste slovenske besede tudi v izdaji iz l. 1744. Iz Thesaurusa je mogel Apostel pobirati slovenske (Sclauonice, Carinthice, Carniolice) in hrvaške (Croaticae, Dalmaticae) besede, bil pa mu je predvsem vir za poljske in češke izraze, ki so brez premišljenosti in opravičljivega vzroka, večkrat kot slovenski, po njegovem »eigentlich windisch«, raztreseni po vsem slovarju. Že Ilesič je našel v slovarju nekaj poljskih in čeških besed, na vse načine si je prizadeval najti in tolmačiti njihov vir, a kljub vsestranskemu prizadevanju mu to ni uspelo. Akoravno je bil Megiserjev Thesaurus Polyglottus od slovarja Alasia da Sommaripa l. 1607 sém vir toliko slovenskim in tujim slovarnikom, še do danes nimamo o tem dokumentarne razprave. Knjiga je v Sloveniji res prava redkost, v Ljubljani jo imata le knjižnica Narodnega muzeja in Semeniška knjižnica, Apostlov izvod pa bi pričakovali vsaj še v kapucinski knjižnici ali drugod v Celju.

Poleg zmedenega in sploh nedoslednega pravopisa so za označbo, pomen in izvir posameznih besed najbolj nezanesljive kratice, ki jih je v Anmörkhung Apostel sam takole raztolmačil: das A. [tudi Abs., ab., abs.] bedeutet Abusive [povzeto iz Megiserjeve izdaje l. 1744] oder Müßbreüchlich, das B. Bömisch, Bogmetisch od. Anderen von schon bemerkten Angränzten Völkheren [tu je Apostel prej naštel: Croathen, Kärner, Krayner, Insulaner (= Medmurci), Bogmeten, Shlaväkhen] gebreüchlichen Wörtern. Der Buchtab C. [tudi c., cro.] Krabatisch. Item M. F. N. [večidel m. f. n.] generis Masculini, Faeminini und Neutrius. Item Syn. bedeitet Syncope od. abkhürtzung, welche Meistens die Kreyner In Brauch haben. Dejanski pa je Apostel z oznakami b B, c C, cro pomešal vseprek takó slovenske kakor tudi hrvaške, češke, poljske in celo

madžarske besede. So pa tudi primeri, kjer je tuja beseda zapisana brez označbe kratko in malo kot slovenska, tj. po Apostlovcem »eügentlich wündisch«, kar mu je pomenilo znano in govornjeno besedo nekako na nekdanjem Spodnjem Štajerskem, ne glede na to, kako je bilo v resnici.

Apostlov slovar ima vsega 55.524 besed, in sicer 54.267 od str. 1—481, v dodatkih od str. 481—499 pa 1.257. Navedli bomo najprej poljske in češke besede, ki so na več načinov pomešane med slovenske, a o hrvaških in drugih bo pomenek pozneje. Pripomnjeno pa bodi, da navedeni primeri niso zanesljivo popolni, ker pri začetnem izpisu ni bilo mogoče takoj ugotoviti virov, ki je iz njih Apostel vzel ta ali oni izraz, mogoči pa so pri toliko besedah tudi nehoteni spregledi. Zaradi dokumentacije bomo povsod zapisali najprej potrebno Apostlovo besedilo in stran v slovarju, potem pa vir in njegov zapis, da bo soočenje čim vidnejše.

Zbirka poljskih besed je takale: *krata*: Gitter, gatter, gartre. cro. Reshetka (< Jambr. Lex., 156: Crates, Refsetka) B. mrežca, *krata* (129) < Thes. Pol. I., 272: Clathrum, Germ. Gatter, Pol. *krata*, in I., 362: Cratis, Germ. ein Hurd oder Gatter, Pol. *krata*. Isto besedo je vzel iz Thes. Pol. že J. Mikalja I. 1649—1651 v Blago jezika slovinskoga; *zakratati*, *zakratan*: Vergättern. *Sakratam*, al, *ati*, Sagartram, *ati*, al; Vergattert. Sagartran, *Sakratan*, a, u (385). Obe besedi je naredil Apostel sam po poljski *krata*, a poljsko je: *zakratować* = zamrežiti; *kotka*: Katz Mazhka, Mas. Mazhek, a B. *kotka* (157) < Thes. Pol. I., 530: Felis, Germ. Katz, Polon. *kotka*, Bohem. *kotzka* (= kočka); *posél* — *slá*: Gesandter Poshlanik, a, Sel g. slá, *Posél*, a, cro. Bashador, *poslaniez*, a (125) < Thes. Pol., 788: Legatus, Germ. ein gesandter, Botschaffter, Slav. sel, pollan, Polon. legat *posfel*. Tudi *poslaniez* je poljski *poslaniec*, čeprav Thes. Pol. na tem mestu te besede nima; *pan*: Herr gospud, a, B. *Pan*, cr. *gospson* (144) < Thes. Pol. I., 445, 446: Dominus, Germ. ein herr, hausherr, slav. gospud, Pol. *pan*, Boh. *pan*; *kubek*: Kelch kelih, kupa, *kubek*, a Pokal, Pehar, rja (158), ein Trinkgeschir Rozhku, a n. Verzh, m. kruglu, kanglu, a n. c. *kubek*, a n. (363) < Thes. Pol. I., 201: Calix, Germ. ein Trinckgeschirr, ein Kelch, ein Becher, Pol. *kubek*, Carniol. kelih, pehar, in Thes. Pol. II., 284: Poculum, Germ. ein Trinckgeschir, bächer, Slav. Dalm. pehar, Polon. *kubek*; *garzel* [= *gardziel* -i f]: Kropf Puhlyna na garlu, Abs. krof, a, B. *garzel* m. cro. keh-lja, putazha, gliva na garlu (173) < Thes. Pol. II., 569: Struma, Germ. ein Kropff, Sclau. kraff, putan. Polon. *gardziel*; *klej*, *kli*, *skleجات*: Leim Tischler lym, a, m. *kly*, *ia*, m. kelje, *kley*, a m (184), Leimen kelim, iti, *klyam*, *ati*, *skleyam* (185) < Thes. Pol. I., 605, 606: Gluten, Germ. Leim, Slav. lim, Pol. *kley*, Boh. *kli*, *kleg* (= *klej*); *Glutino*, Germ. leymen, Pol. *jkleiam*; oblike *klyam*, *ati*, *klijast* je naredil Apostel sam; *mur*: Mauer Syd, a, m. B. *Mur*, a m. (199) < Thes. Pol. II., 93: Murus, Germ. ein maur, Pol. *mur*, Carinth. myr; *beben*, *bebenik*: Paukhe dromel Boben, na m *Beben*, Abs. Pauka, drumla (240), in Trommel Boben, na m. *Beben*, na Abs. drumla (364); *Paukher* Bobnar, rja Bobnjar, B. *Bebenik* (240), in Trommelschlager Bobnar, Bobnjar, a, m. *Bebenik*, a m. drumlar, rja (364) < Thes. Pol. II., 664, 665: Tympanum, Germ. ein trummel, pauken, Sclaw. boben, Carniol. pauke, Polon. *beben*, Carniol., Carinth. pauke; *bebenik* je Apostlova izpeljanka; *pijecec* [= *pieczec*]: Pitschier, sigel Snamenk, a Abs. Pezhat, B. *Pyezec*. *Snazh* (246) < Thes. Pol. II., 515: Sigillum, Germ. ein pitschier, insigel oder sigel, petschafft, Slav. petfchat, Polon. *pieczecz*; *znak*: glej prej na str. 246 *Snazh* in še Sigel, Pitschir, Snamenk, a, m. Abs. Pezhat, a, cr. *Snazh* (324) < Thes. Pol. II., 516: Signum, Germ. ein zeichen, gemerck, Sclav. snaminie, Polon. znach (= *znak*, Apostel pa je bral *znač*, a poljski *znač* = znati, vedeti); *skarb*: Schatz. Saklada, e, f. Saloga, e ukup Spravnu Blagu. Abs. Shaz, cro. kinz, a, *skarb*, a (287) < Thes. Pol. II., 624: Thelaurus, Germ. ein Schatz, Polon. *skarh* (h je tiskovna napaka), Carniol. Ihaz; *žart*: Scherz. Shala, e, f. Abs. Spails, a m. Sherz, B. *Sart*, a (292) < Thes. Pol. I., 747: Iocus, Germ. ein schimpf. Polo. *zart*, Boh. zerto, Carn. Iherz; *podvika*, *rantuš*: Schleyer Plaszh, a, Abs. Schlar, B. *Rantush*, a, *Podvika*, e, cr. Pazolhat (298) < Thes. Pol. II., 234: Peplum, Germ. Schlayer, Sclau. pezha, Carniol, fhloier, Polon. *rantuch*, *podvika*; *slimak*:

Schneck, Polha, e f. B. *Slymak*, a m (303) < Thes. Pol. I., 804: Limax, Germ. Schneck, Sclavo. polsh, Polo. *Izlimak*, Bohe. hlemyzd, hlemayzd (= hlemejžd', hlemýžd', a tudi češko je slimák, česar pa Thes. Pol. nima); ogon: Schwanz der Thiern. Rep. a m cro. ogon, a, m. (313) < Thes. Pol. I., 232: Cauda, Germ. ein schwantz, Sclav. rep, Polon. ogon; *česliv* [= szczesliw]: Selig, Isvelizhan, a n B. *zheshliv*, a, u, cro. Blasen, a u (320) < Thes. Pol. I., 167: Beatus, Germ. selig, glücklich, Sclav. ifvelizhan, Pol. *icze/zliwy*; Apostel sam pa je naredil še *česli-venje*: Seligkeit Isvelizhanje, a, n. Isvelizhanstvu n. B. *zheshlivenje* cro. Blasenftvu, a, N. (321); *spevak*, *spevačka*: Singer, Peyviz, a, Popevalez, *Spjievak*, a, Popeviz (324) < Thes. Pol. I., 211: Cantor, Germ. ein senger, Sclav. peuz, Pol. *spiewak*; po Cano (I., 210), Germ. singen. Polon. *spiewam*, je naredil Apostel Singerin Peukinja, e, *Spejvazka*, *Popevkina* (325) in še Nachtigall, Vogel, Sloviza, e nožna *Speovazka* (poljsko: *spiewaczka*); *motil*: Somer Vogel, Beinfalter, Metul, a, m. B. *Motil*, a, cro. Lepyr, a, m. lepiriza, e f. (328) < Thes. Pol. II., 204: Papilio, Germ. Sommervogelin, *Zueiffalter*, Pol. *motil*, Bohem. moteil (tudi češko je motýl); *rozga*: Spisruthen Shyba, e, B. *Rosga*, cro. Prut, v[el] Prutiza (333) < Thes. Pol. II., 713: Virga, Germ. ein Rut, ein gert, stab, Sclav. shiba, Dalm. prunth, fibicza, Polon, *rozga*, Bohem. prut, metla; *spinka*: Spiz Nabod, a m. Bodalza, e f. Bodez, a, *Spinka*, verhunez, Bodal, Nabad, olsyna (333) < Thes. Pol. I., 384: Culpis, Germ. ein spitz an einem schwert, Polon. *spinka*; po tej besedi je Apostel izpeljal še glagol *spinkati*: Spizen Nabodujem, vati, Nabodnu, Bodeznu Perpravim, iti, *Spinkam*, Abs. Spizam, ati, Verhunezím, iti, Verhunzham (333); *štrus*: Straus Vogel *Stru/s*, a, m. Struz, a, m. Pstrofs, a Stru/sni Selodez (345) < Thes. Pol. II., 569, 570: Struthiocamelus, Germ. Strauß, Straußvogel, Bohem. pštros, Istros, Polon. *štrus*, Sclaon. štruz, Carniol. štraus; besedi Pštróřz, štrucz ima tudi Jambr. Lex. 945; pridevnik *Stru/sni* je Apostlova izpeljanka; *driyakev*: Thiriak *dryakev*, a m Teriak, a, m. (355) < Thes. Pol. II., 624: Theriaca, Germ. Thiriack, Polon. *dryakiew*; *vieza* (wieza): Thurn Suonik, a, m Abs. Turn, a m Turnez, B. *Vyesa*, Suoniza, e (356) < Thes. Pol. II., 662: Turris, Germ. ein Thurn, Sclau. turn, Carn. turn, Polon. *Wieza*, Boh. Weze (= věž- e f); *robak*: wibel, wipel-Koren Shytmi Mol, c. *Robak* Shytojediza Sifek, a, m (450) < Thes. Pol. II., 689: Vermis, Germ. ein wurm, Sclav. zheru, Polo. *robak*, Bohem. czerw; besedo robak je prevzel iz Megiserjevega Thes. Pol. že J. Mikalja v svoj slovar l. 1649—1651; *cinanom*: Zimmetrinde, Slatka Skorija, B. *Zynamon*, a, Abs. Zimerikel Slatke Skorize (471) < Thes. Pol. I., 282: Cinnamonum, Germ. Zimmetrindt, Boh. škorize, Carniolan. zimerikel, Polon. *cynamon*, Carniol. cimarint; *karlik*: zwerg Starzhek, klop, Mayshek Abs. zuergl. cro. Magalh, a, *karlik*, a, m (480) < Thes. Pol. II., 103: Nanus, Germ. ein Zwerg, Polon. *karlik*, Carn. zvergl.

Poleg poljskih besed je prevzel Apostel iz Megiserjevega Thes. Pol. tudi več čeških, tako npr.: *važnost* Ehrwürdigkeit zhafty — vrednost Pořhtuvlivouřt zhařtitlivouřt, i f. zhařtilouřt. cro. *Vařnost*, i (94), in Euer Edl Vasha shlahnust. c. *Vařnost* (495), za kar pa, žal, v Thes. Pol. ustreznih latinskih gesel ni bilo mogoče najti, saj je le-teh okrog 8.000; pozneje ima *Vařnost*, e [h. Ehrentitel. Pleno titulo, tudi Pohlín v Besedishu l. 1781, Pp 3^b; *piha*: Hochfahrt Preusetnořt, i, oholnost, Abs. offert. B. *Pyha*, gysdořt (148) < Thes. Pol. II., 588: Superbia, Ger. hochfart, stoltz, vbermut, vermessenheit, hochmut, Sclau. ohol, gisdav, Polon. *pycha*, nadetolc, Carniol. ofert, offertnuřt, praht, Boh. *pycha*, hrdouřt; besedi oholnost, gysdořt je vzal Apostel iz Jambr. Lex. 1742, 962, sam pa je naredil še pridevnik *pihav* (pravilno češko bi bilo: pyřný): Hochfährtig Preuseten, na, n. oholn Abs. offerten. B. *Pihav*, gysdav (148). Glede besede piha je zanimivo, da jo je zapisal že l. 1583 zadrski kanonik Šime Budinić v Summa nauka kristianskoga, fol. 120^b: Oholost ili piha, ter da jo je iz Cafovega izpisa vknjižil Pletersnik l. 1895 kot slovensko. *bez*: Holderbaum, Holler baum, *Be/s*, a, *Besg*, a, *Beřgovu* drevu. B. *Byřsouz* (148) < Thes. Pol. II., 459: Sambucus, Germ. Holder, holler, Sclau. *besg*, Polon. *bez*, Bohem. holder, *bez*; *Byřsouz* je vzal Apostel iz Meg.² 1744, Q 1^b: Holderstaud. Sambucus. *Bifouz*, Cro. *besg*; *variti* (vařiti): Kochen kuham, atl. B. *Varřym*, iti. c.

Parim, iti (167) < Thes. Pol. I., 351: Coquo, Germ. kochen, Sclaw. kuhati, Bohem. wariti; iz češčine je tudi *nesit*-a m: Kropfgans, Nihmersaath, Vodeni *Nesit* (173) in Nimmersath. Vodeni *Nesyt*, a, m. (229); *paholček*: Lakai (?) Nahtretter *Paholzhek* (177), iz češkega *pacholče*, *pacholek*; za obe prednji besedi v Thes. Pol. ni bilo mogoče najti ustreznih gesel; *letovati*: Lötén, zusammenlöten *Lietujem vati*, Lotam, ati B. Varim, iti (190) < Thes. Pol. I., 535: Ferrumino, Germ. lötten, zusammen löten, Boh. *letowati*; Apostel ima še izpeljanke Löt, Lötmetal, *Lietva*, Lota. B. Variza, Lötung *Lietovanje*, a, n. Lotanje, a. B. Varenje, gelötet lotan Varen, a, u, *lietuvan*, a, u (190); *malovanje*, *malovati*: Mahlerey Malarija. B. *Malovanje*, Malyarstvu. c. obrasenstvu, kipopysanje, Slikovanje (193); Mahlen. Malam, ati B. obrašim, iti. e. slikujem, vati, *Malujem vati* (193) < Thes. Pol. II., 263, 264: Pictura, Germ. die Mallerkunst, Item ein gemähl, Polon. *malowanie*; II., 267: Pingo, Germ. malen, Sclau. malati, Bohem. *malowati*; *bajka*: Märlein, gedicht. fabule, Pramsi Marini, Smyslienka. B. *Baika* (194) < Thes. Pol. I., 415, 416: Fabula, Germ. Fabel, Märlein, Gedicht, Slav. balsn, maryn. Polon. fabul'a, *baika*, Boh. bafen, *bagka* (= bajka). Na jugu je že l. 1630 zapisal Stjepan Matijević, frančiškan iz Solina, v Ispovedaoniku, str. 25: Ispovijed ima biti razborita ostavivši na stranu pripovijesti ali bajke (Rječnik JAZU. Dio I. U Zagrebu 1880—1882, 157); *mramor*: Marmelstein Marmor, a B. *Mramor*, Marmoravi kamen Abs. Marbl Marmel (196) < Thes. Pol. II., 28, 29: Marmor, Germ. ein marmelstein, Sclav. marmelnov kamen, Dalm. Mramor, Bohem. *mramor*; mogel pa je vzeti Apostel besedi marmor, mramor tudi iz Jambr. Lex. 1742, 540; *mord*: Mord, Tottschlag, Poboy, a Rasboy, a, m. Pobyenje, a, n. ubytye, a, n. Scla. poboí, vbijanie, Polon. *mord*..., Bohe: *mord*; tudi Meg³, Y 4^b, ima mord; obr: Riese, Ris oryash, a, m. grosen zhlovek B. *obryn*, a m. ero. fhigant, goliat (265) < Thes. Pol. I., 600: Gigas, Riss, Held, Selav. fhigant, Carn. ris, Pol. obrziam, Boh. obr, Carint. ris, Hung. oriás; *pštros*: Straus Vogel Strufs, a m. Struz, a, m. *Pstros*, a (345) < Thes. Pol. II., 569, 570: Struthiocamelus, Germ. Strauss, Strausvogel, Bohem. *pštros*, [stros, Polon. [trus, Sclau. fhtruz; *zavaršiti* (= zavariti), v pomenu prebaviti: Verdäuen Speis Prebavliam, Travim, iti, Abs. pozeram, *Savar/ym*, iti prebavim, iti (381), naredil pač Apostel sam po češkem bariti, vvariti (Thes. Pol. I., 310: Concoquo) in še Verdäung Savarshenje, šavarsenje, Verdäulich Savarsliv, a, u (381); *traviti*, *travljenje*, *travljiv*: Verdauen Speis... *Travim*, iti, Verdäung... Savarsenje, Pozeranje, *Travljenje*, Verdäulich... *Travljiv*, a, u Pozerliv, ... prebavliv, a, u (381); češko je *tráviti*, tj. prebaviti, ki pa lahko pomeni tudi zastrupiti; v Thes. Pol. I., 310: Concotio, Germ. die Dawung, je Apostel lahko bral tudi: Polon. *trawenie*; Jambr. Lex., 1742, 1018, ima tudi Trávim, Inf. tráviti, Praet. trávillzem, v pomenu Veneno, zastrupiti; *tesar*: Zimmerman Zimprar, Puvar, rja. Abs. Zimpermon. cro. drevoľar stenar, *Te/sar* (471) < Thes. Pol. I., 802: Lignarius faber, Germa. ein zimmerman, Carn. zimmerman, Polon. telzarz, Croat. drivoleja (kar je Megiser prepisal iz Dalmatinove Bible 1584, Register: Zimerman Dri- voléja), Bohem. *teřar*, kteriz, driwi teře. •

Tudi lužiškosrbsko besedo najdemo v Apostlovem slovarju, in sicer *murar*: Mauerer Sydar rja, B. *Murar*, rja (199) < Thes. Pol. I., 195: Caementarius, Germ. Mäurer, Sclav. řydar, Lufat. *murar*.

Prednji številni Apostlovi zapisi niso navedeni v izvirniku samó zaradi primerjave poljskih in čeških besed z onimi v Megiserjevem Thesaurusu, marveč tudi zato, ker se iz njih razvidi način Apostlovega besednega stvarjanja. Takó vidimo, da je bil Megiser poleg poljskih in čeških besed Apostlu obenem še vir za dokajšnje število slovenskih izrazov, ki se ponavljajo malodane v istih oblikah v vseh treh Megiserjevih slovarjih (1592, 1603, 1744). Ta ugotovitev je pomembna zato, ker je bil Apostel s sprejemanjem Bohoričevega in Megiserjevega slovenskega besedja nehote in nevede nadaljevalec jezikovnega izročila slovenskih protestantskih piscev, ki ga je hkrati še zelo obogatil z do takrat malo znanim slovenskim spodnještajerskim in prekmur- skim besednim zakladom. Škoda je le, da je Apostel zaradi nezadostne razgled-

danosti v slovenskem jeziku in pismenosti kljub vseskožnji prizadevnosti zbral in napisal slovensko besedje nedosledno, rekli bi, bolj po občutku, ko pa po jezikovni načrtnosti. Iz priobčenih zapisov tudi lahko razberemo, da si je Apostel za slovarski nemški alfabetarij rad izposojal gesla iz virov, ki jih je uporabljal za slovensko ali katero si bodi drugojezično besedo.

Za glavno oporo pri pisanju slovarja si je Apostel izbral *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples, digestum ab Andrea Jambressich, societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi, Zagrabiae, anno 1742*. To je za Habdelićem (1670) in Belostencem (1740) tretji hrvaško-kajkavski slovar, ki ga je napisal Medmurec Franjo Sušnik (1686—1739), a po njegovi smrti ga je dopolnil in končno uredil njegov redovni sobrat Andrija Jambrešić (1706—1758). Vpliv vseh treh hrvaško-kajkavskih slovarjev na slovenski besedni zaklad je takó velik in pomemben, a doslej zelo nezadostno raziskan in osvetljen, da je treba k temu še veliko pristoriti. Razumljivo je, da je ravno Jambrešičev slovar Apostlu posebno k srcu prirastel; bil je natisnjen že v enaintridesetem letu njegove starosti, njegovo besedje, večkrat enako ali zelo podobno slovenskemu vzhodnoštajerskemu narečju, je bilo Apostlu najbolj domače in razumljivo, ker ga je v dušnem pastirstvu v Mariboru in Radgoni predvsem slišal govoriti. Ni pa bilo samo besedje, ki je v slovarju privlačilo Apostla, temveč tudi njegova svojevrstna frazeologija, po katere vzorcu — in po oni v Megiserju iz l. 1744 — je pristavljaval tudi sam posameznim besedam v. g. (= verbi gratia, kot zgled) številne primere in reke. Tudi Sušnikove hrvaško-kajkavske pesmice pri sicer bolj redkih geslih so spodbodle Apostla, da je še sam tri zaokrožil: Kranz. Venaz, nza, m. Shapel, la, m. Ab. krienz, kranzel, kreselz, a Pynk, Pynk Nefsiza, plejli bres kreselza (170); Trunk Pytek, tka, m... Spayne Pytek more bit, gdir zhe poleti se ohladit: hladnu vinu dobru dishy, nu po nozhi rad saspy (388); Vyolin, Veigel... Rumenitna farba fiolizhni duh, kay Pak Tu pomaga zhe prafen Je Trebuh (435).

Preveč je besed, ki jih je Apostel pravilno, včasih tudi napačno prepisal iz Jambrešičevega slovarja in jih presadil v slovenščino. Veliko teh besed je prevzel iz Cafovih izpisov l. 1843 potem Pleteršnik l. 1894—1895, ali pa so s kajkavščino obče slovensko jezikovno blago. Več Jambrešičevih besed pa Apostel ni prav razumel in jih je napisal v slovarju z napačnim pomenom. Kako nepresoden je bil večkrat Apostel pri prepisovanju, naj za zgled pokaže tale primer. Apostel: Brühe, Suppe, Shupa. cro. Juha B. fto god, Shokje, shok, a (79) in še: Supp, brühe Shuppa, Supiza, e, Shok. cr. Juha, Jufsiza, e Stogod (349). Jambrešić, str. 930: Sorbillum, i, n. Plaut. Szokje, Juha, ali fto god drugo za fzerkanye dobro, e. Brühe, Suppe, ein Brühlein.

Apostlovi nepazljivosti in nepreudarnosti pa moramo prisoditi, da je prepisal iz Jambrešičevega slovarja madžarske besede kot hrvaške ali kajkavske, celo kot slovenske. Tudi Pohlinu se je v Besedishu l. 1781 to pripetilo. Takih Apostlovih spodrskov nam je znano enajst, in sicer: kert: Garten Vert, i, f. B. ograd f. dim. Vertiz, m. cro. kert, Baszhar (118) < Jambr. Lex., 358: Hortus, Vert, Baszha. r. Garten. Kert (v vseh primerih iz Jambr. Lex. je zadnja beseda madžarska); lép: Leim... Vögl Tyzhni lym, lép, a (184) < Jambr. Lex., 1037: Vilcus, Lepek. r. Vogel-Leim. Lép; kés: Messer, schnizer Nosh, a, m. B. Kes < Jambr. Lex., 163: Culter, Nofs. s. Messer. Kés; gomba: Pfifferling, Erdschwam gaba, e f goba, gomba, gliva (243) < Jambr. Lex., 327: Fungus, Gliva, Guba. r. Erd-Schwamm, Pfifferling. Gomba; kád: Potung Bedeny kat, kad (248) < Jambr. Lex., 76: Cadus, Bedeny, Cheber. Eine Tonne, poding. Kád; rosta: Reiter, Sieb. Reshetu, a, n. Redesheja, e, Rosta (262) < Jambr. Lex., 158: Cribrum, Reffeto. r. Reiter. Rosta; óriás: Riese, Ris, oryash, a, m. grosen zhlovek, B. obryn, a m. cro. lhigant, goliat (265) < Jambr. Lex., 337: Gigas, Goliat. r. Riefe. Oriás; salonka: Schnepf, podlieska, klunazh Sluka, cr. kosiza. Solonka (304) < Jambr. Lex., 308: Ficedula, 2. Sed perperám (= napačno) Szluka. Schnepf. Szolonka (podlieska, cr. kosiza je vzeto iz Meg², Gg 4^b); pustai, tolvaj: Mörder Rasboynik, Morez, kostnik (= hostnik < Meg², Y 4^b, prav Bb 8°), Mordrar, cro. Lupesnik, Tolvaj, Puftay (211) < Jambr. Lex., 483:

Latro, Razbojnik, Iúpes, lupelnik, puľztaia, hajdúk. r. Straffen-Rauber, Mörder. *Toľvaj*, lator, *puľztai*; *torma*: Kress, Kreľs, *Torma* (489) < Jambr. Lex., 587: Nafturtium, Hren. r. Krenn, Krellig. *Torma*; *sapora*: Eúsen Kraut *Sapóra*, Shporyľs, Ihelesza, Selesniza (490) < Jambr. Lex., 1020: Verbenaca, Sporiss. s. Eifen = Kraut, Eisenbart. *Szapora fü*, in v Nomina herbarum, kjer je pri Verbenaca in Verbena na kraju tudi madžarsko ime *Szapora fü* (*sapora* = rodoviten, izdaten, *fü* = zelišče, rastlina). Čeprav so v Jambr. slovarju natisnjene vse madžarske besede — enako kakor hrvaško-kajkavske — v kurzivi, to nikakor ne more biti opravičilo za tovrstne Apostlove napake in spreglede.

Apostel ima tudi veliko rastlinskih imen že med gesli v slovarju, večidel pa so zbrana v petem odstavku Von denen Kräutern na str. 487—491. Vedeti pa je treba, da je prevzel Apostel največ rastlinskih imen iz Jambrešičevega slovarja, katerega nešteviljen poseben del Nomina herbarum usitatorium (tri strani) je malodane vsega dobesedno prepisal.

Jambrešičeva »Ortographia seu recta croatice (generalis vocabulo illyrice, seu szlavonice) scribendi ratio« prav na koncu Lexicona je poleg Bohoričeve slovnice spodbudila Apostla k zapisu cirilice in glagolice na str. 492—494, kakor tudi k opombam v zadnjih treh odstavkih uvodne Anmörkhung.

L. 1744 so izdali jezuiti v Celoveu preurejen in povečan Megiserjev Dictionarium quator linguarum iz l. 1592, ki pa so ga precej obarvali s slovenskim koroškim narečjem in mu dodali pri posameznih iztočnicah cele stavke primerov. Kot posebnost slovarja so za nekako poudarjeni široki e vpeljali svojo črko ö in pridevek abusive, abus. tistim besedam, ki po mnenju sestavljavcev niso »čisto slovenske«, v čemer pa ni nobene doslednosti. Lahko da se je Apostel v Celovcu osebno seznanil s prireditelji slovarja (Anton Miklauz, 1700—1743, in drugi), ki so med prvimi pri Slovencih vzeli precej novega besedja iz Jambrešičevega Lexicona l. 1742. Apostel je po preurejencem Megiserjevem slovarju povzel pisavo črke ö (npr. odzödiu, hözh, Pöta Masha, löfsni petelin, Pözh, Pözhniza, lölle, pöglanje, itd.); odtod ima tudi pridevek abs., abusive in številne besede, ki pa so večkrat skupne Jambrešičevemu in Megiserjevemu slovarju, nekatere pa so samo v slednjem. Da je dal Apostlu poleg Jambrešičevega tudi Megiserjev slovar precejšnje spodbudo za njegovo besedje z zgledi, reki ipd., smo že omenili.

Ne da bi bil kakorkoli poznal slovar, je Kidrič (SBL I., 14) prenikavo nakazal, da je Apostel »bil zvedel vsaj nekaj o delu za inventariziranje slovensčine v rokopisnih slovarjih, ki so se čuvali ok. srede 18. stol. v samostanih slov. teritorija (v Ljubljani pri kapucinih ms. lic.[ejske] knjižnice 169 [= Kastelčev Dictionarium latino-carniolicum] in Hipolit, pri diskalceatih Vorene in morda tudi Kastelic, na Krškem pri kapucinih slovar, ki ga omenja Cigale v nemško-slovenskem slovarju [= NUK Ms 803], v kakem krajskem samostanu pač tudi ms. lic. 173 [Kidričev ms. 175 je napaka, NUK Ms 173: Krajnsko besedische pisano]; znana mu je bila pač tudi nova izdaja Megiserja«. Izmed vseh tu navedenih rokopisnih slovarjev je Apostel res rabil največ Dictionarium trilingue novomeškega kapucina p. Hipolita — Janeza Adama Gaigerja (1667—1722), predvsem nemško-slovensko-latinski del iz l. 1712, in ponekod tudi Kastelčev slovar iz dobe okrog l. 1680—1688. Hipolitov slovar je bil Apostlu vsaj deloma za predlogo za nemški alfabetarij, pobral pa je iz njega tudi več slovenskih besed.

Značilna je pri Hipolitu npr. zveza *u'zaker hoditi*, ki jo najdemo pri Apostlu na str. 370: Übel handlen . . . golufnu faushnu *u'zaker hodim*, in na str. 409: Umbgehen okul grem, yti, shal, obhodim. iti, obhayam, ati *u'zaker hodim*, kar ima Hipolit npr. v Dict. II., 224: mit etwas umgehen. *s'éno rizhjó vzakèr hoditi*, okúli hodíti, in re aliqua verfari: rem aliquam tractare, in tako še trikrat na isti strani. Ni pa prepisoval Apostel Hipolitovih oblik natančno. marveč jih je večkrat spremenil po svoje. Hipolit ima npr. v Dict. II., 200: Trunckenbolz. *pyániz*, *pyána fhleva*. Truncken, Voll wein. *vinén*, trunzhen, Apostel na str. 366: Truncken, besoffen. Pijan, a, u, *Vynien*, a, u . . . Abs. *Trunzhen*; Trunckenpolz *Pyanz*, *Pyanez*, *Pyanzhuvauz* *Vinska Sleba*; Hipolit, Dict. II., 172:

Schwarz geblüt. *zhèrna kry*, ali *sholz*, Apostel, 314: Schwarz geblüt *zhèrna kry*... *shouzh*; Hipolit, Dict. II., 172: Eine Jungfrau Schwechen, Apostel, 314: Schwechen eine Jungfrau; Hipolit, Dict. II., 40: Deyen. *vtèkniti*, *jaluti* else, Apostel, 301: Schmecken... *uteknem*, *niti*; Hipolit, Dict. II., 211: Verkrazen, Verscharren. *sapráskati*, *sakopáti*, *sagréniti*. Defodere, Apostel, 389: Verkrazen Sapraskam, ati Sazhelsam, ati, Sastrugam, ati, *Sagrenim*, *iti*; Hipolit, Dict. II. 223: Uhrmacher. *úrníkar*, *uredélník*, *úrar*, Apostel, 407: Uhrmacher *urar*, *rja*, *Vurar*, *Vure delavez*, *ure Moyster* (*Vurar*, *Vure delavez* je iz *Jambr. Lex.*, 364: *Horarius*, *horologarius*, *Vuro* — *del*, *vúrar*. r. Uhrmacher). Tudi besedo *mizar* (str. 357 Tischler) je vzel Apostel iz Hipolitovega Dict. I.², 48, ali iz *Orbis pictus*, 30. Za jemanje nemških gesel iz Hipolitovega slovarja nam lepo priča npr. iztočnica *Verlurst* pri Apostlu, 391, ki jo ima z isto napako Hipolit v Dict. II., 212: *Verlurst leiden*. Naj bo teh primerov zadosti, saj že ti prepričljivo dokazujejo Apostlovo vsestransko rabo Hipolitovega rokopisnega slovarja.

Opora za to, da je Apostel imel pri rokah tudi Kastelčev (Matija Kastelec 1620—1688) rokopisni slovar, nam je beseda *gubno*, ki je Hipolit nima, a je v obeh Kastelčevih slovarjih pri iztočnicah *Arca*, *paricula* in *trituratorium*. Apostel je zapisal *Stadel*, *schüre* *skednu*, *gubnu* *Podolayniz* (335), in *Tenn gubnu*, a, u. *Stegnu*, a, n *Podolayniz*, a, m. Siehe *Scheür* *Adje. gubnast*, a, u *Stegnast*, a u (353); *Jambr. Lex.*, 48, ima: *Arca*, *Guvno*, *Gumno*. e. *Tenne*, *Meg*², *Ff 2 a*: *Scheur*. *Horreum*. *S'keden*, *Cro. sheden*, in *Nn 2^b*: *Tenne*. *Area*. *Gumnu*, *pod*, *skeden*, *podalajnz*; beseda *podalajnic* = *podlanec* je v vseh treh Megiserjevih slovarjih, vzeta pa je naprovo iz Registra v Dalmatinski Biblii 1584, kjer je Dalmatin na fol. 89^b in II., 8^b, tudi besedo *gubnu* štirikrat zapisal. Tudi beseda *tvestje*: *Saum-Kleidern* *okrajjek*, a, m. *Rob B. Tvestje* c. *skriz*, *Skut*, a, m. (279), kaže na Kastelca po Pleteršnikovem (II., 704) *Cafovem* izpisu (*okrayek*, *Skriz*, *Skut* so iz *Jambr. Lex.*, 308, 472, *Rob* pa iz *Meg*², *Dd 8^b*). Pri skrbnem in natančnem preučevanju besedja v Apostlovem, Hipolitovem in Kastelčevem slovarju bi se gotovo našlo še več skladnih primerov.

Kako nepresoden prepisovalec jezikovnega blaga je bil večkrat Apostel, naj nam pokaže še primer *Futer-Vieh* *kerma*, e *kasma* *karma*. *Ab. futrunga*, *hrana* c. *piza* (117 in še 224: *Nahrung*, *kasma*). Tiskovne ali pisne napake *kasma* = *karma*, ki jo ima že *Meg*. 1592, C 3^a, in *Thes. Pol. II.*, 188: *Futter*. *pabulum*. *kásma* *Carn. pizha*, *fidrunga*, in je bila prevzeta v *Meg*² 1744, K 5^a. *Futter*. *Pabulum*. *Pizha*, *fuetrunga*, *kasma*, ni Apostel le na slepo prepisal, ampak je naredil po tej spačenki še glagol *kasmam*, ati (*Futern*, II7) in glagolnik *kasmanje* (*Futerung*, *weidung*, II7). Apostel je sploh brez vsakega pomisleka rad stvarjal iz tujih samostalnikov, bodi čeških bodi poljskih in hrvaških, še priredniške in glagolniške izpeljanke ali narobe kot samostojne »slovenske besede«. Za primer bodita: *Karten Trapula*, e, *kuarta*, *Karten*, *Spillen*. *kuartam*, *Trapulam*, ati, *Kartenspieler* *Trapular*, *rja* (157), a njegov vir *Meg*² R, 1^b, ima samo: *Kartenspiel*. *Chartae luforiae*. *Karte*, *trapule*. *Jambr. Lex.*, 3, 4: *Abligurio*, *Lakomo-posiram*, *Vize zajedam*; *Imetek chez gerlo tiram*. *Verfchlemme*, *Verpraffe*; iz *Jambrešičevega* *chez gerlo tiram* je Apostel samovoljno naredil *Sagarlotyram*, *Sagerlotyram*, *gerlotyram* pri iztočnicah: *Verprassen* *Sapraulam*... *Saludram*, ati *Sagerlotyram* (394), *Versauffen* *Sapijem*, *iti*, *il*, *Sapyanzhujem*, *vati*, *val* *cro* *Sagarlotyram* (395), *Verschlemmen* *Sapravim*, *iti* *Sadium* *ati*, *poshyram*, *ati*, *gerlotyram* (396) in *Vertrinkhen* *Sapyem*, *iti* *Sapyanzhujem*, *vati*, *al*. *cro*. *Sagarlotyram*, *ati*, *al* (402).

Zaradi slabega znanja slovenščine in hrvaščine se je Apostlu večkrat primerilo, da je sprevačal in zamenjeval besedne pomene, npr. *Milt*, *weich* *glodak* (= *gladek*) *Mehak*, *Lehak*, *Prokshen* (205, 206), za kar ima njegov vir *Jambr. Lex.*, 188: *Delicatus*, ... *Prokshen* *vu jezftzinah* *ter* *Meg*², 0 1^a: *Haickel*, *Delicatus*. *Zartliv*... .. *Cro. prokshen*; tako ima že *Vrančić*, *Dictionarium* 1595, 27: *Delicatus*, *Schlackerhaftig* *Proxen*, in odtod *Meg.*, *Thes. Pol.* 1603, I., 405: ... *prokshen*. *Dal. [matice]* *proxen*; *Zunft* *zeh*, a, m. *kupzhyna* *Tovarhtvu*, *Bratylhe*, c. *obzhyna*, *Puka*, *pokolenje*, a (477) < *Jambr. Lex.* 998: *Tribus*, *Dèl*

puka, Czèh, Koleno, Plemme, Pokolénye, Iztanovita kupchina lyudztva. e. Abtheilung des Volcks, Zunfft, s. Geschlecht.

O Apostlovem zmešanem pravopisu in oblikoslovju je precej obširno pisal že Ilešič, zato tega ne bomo ponavljali in začenjali znova. Pri zamenjavi samostalniških spolov je treba omeniti še to, da je Apostel določal spol zelo pogosto po roditeljski obliki in tako prestavil moški spol v ženskega, ženski v moškega, srednji v ženskega, itd., npr.: Absag odpoved, a m (7), Abschid, urlaub, Slova, e f. (7), Bartwisch omelza, e (51), Befelch Sapoved, a m (54). Schnekh Pofha, e f. Večkrat je povzel spol po nemščini, npr. pamet, a, m = der Verstand, ali pa si ga je kar sam nepravilno izmislil, ker pravilne slovenske sklanjatve sploh ni znal. Tudi Apostlov besedni zaklad je Ilešič dobro pretresel, posebnosti pa, ki jih je mogel tu in tam le nakazati, so zdaj razumljive, ker jih je treba iskati v Apostlovih virih.

Bil pa je Apostel med prvimi, ki so samostojno zapisovali slovenske besede iz vzhodnoštajerskega (spodnještajerskega) in prekmurskega pogovornega jezika. Njegovi številni pogovorni primeri so dokaj izvirni in zelo domiselni, vredni vsaj take obravnave, kakor jo je napisal Ivan Grafnauer o Gutschmannu (ČZN, XXX. — 1935, 1—29). Redek je primer, ki ga je vzel Apostel iz kakega vira, čeprav so gosto posejani v delih Bohoriča, Megiserja, Jambrešiča, Hipolita in Kastelca.

Poleg rokopisnih slovarjev je Apostel poznal tudi tiskane zahodnoslovenske in »kranjske« knjižice, jih bral in se učil iz njih slovenščine, npr. razne molitvenike, dela Jancza Svetokriškega, o. Rogerija, Jerncja Basarja. Ker besedje iz teh knjig še ni izpisano in urejeno, žal, o tem ni mogoče zapisati kaj določnega. Zanesljiv primer pa, da je Apostel bral in uporabljal Čandek-Hrenova Evangelia inu lystuvi iz l. 1612, ali le-teh Schönlebnovo izdajo iz l. 1672, je beseda sgledalnik pri iztočnici: Spigel *sgledalnik*, ogledalu Abs. Speglu, Spegu, a n. cro. Serzhalu, a, n (332). V Čandkovem lekcionarju 1612, list 34^a, ali v Schönlebnovi priredbi l. 1672, str. 70, 71, je Apostel bral: Mi sdaj glédamo fkusi en lhpégèl (ali *Sglédalnik*) vkolnim [= kalnem], tédaj pak (bomo vidili) od oblyzhja do oblyzhja. Poznejši ponatisi Schönlebnove priredbe Evangelij npr. l. 1754, str. 71, besede sgledalnik nimajo več. Besedi ogledalu, Serzhalu je vzel Apostel iz Jambr. Lex., 933: Speculum, Zerczalo, Ogledalo, Vugledalo, iz Meg², K k 4^b, pa Speglu, Spegu. V delih slovenskih protestantskih piscev, npr. v Dalmatinovi Biblii 1584, III., 94^b, besede sgledalnik ni najti.

Poleg ugotovljenih glavnih virov Apostlovega slovenskega besedja je Apostel rabil pač še druge, ki bi jih pri natančnem razčlenjevanju besede za besedo bilo mogoče izslediti. Tako kaže npr. C. Belsian pri Fasan (109) na Habdčičev slovar l. 1670. Veliko je besed, ki so skupne Habdčičevemu, Belostenčevemu (l. 1740) in Jambrešičevemu slovarju, ki jih je pač imel Apostel vse tri pri rokah. Je pa tudi veliko besed, katerih izvir bo mogoče najti šele pri pisanju slovenskega besedja za zgodovinski slovar. Apostel je marsikatero besedo našel in zapisal po navzkrižnem načinu dela, npr. Nephreftanze (unabläs-sig, 411); v Hipolitovem Dict. II., 224, je pri geslu Unaufhörlich tudi latinski pomen indesinenter, ki ga je Apostel potem našel v Jambr. Lex., 405: Indensinenter, Adv. Nephreftanzce, Unaufhörlich, kar je pozneje prevzel še Gutschmann v D w W 1789, 342: Unaufhörlich, Nebenw. nephreftanze.

Da je Apostel začel slovar na čisto pisati že l. 1756, izvemo pri geslu: Alt sein Staru biti Ich bin 45 Jahr alt. Jest lirn pet inu shtry delfset leit star (16) (rojcn v Mariboru l. 1711 + 45 = l. 1756). Tudi pri iztočnici: Eltern Moy Staryshi so umerli, Bodi nym vezhni Pokoy (98) izvemo za čas pisanja: oče Tomaž je umrl 25. marca 1737, mati Ana Marija pa 18. septembra 1757, torej je bilo to zapisano po septembru 1757. Manj verjetno pa je, da bi bil pisal Apostel čistopis slovarja 15 let, tj. od l. 1756 do l. 1771, ko je bil star okrog 60 let: um Mittag gegen 60 Jahr bin Ich alt okul shestdefset leit Sim star (409); da pa je slovar takrat še spopolnjeval, je verjetno in mogoče. Da pa Apostlovi primeri niso vselej zanesljivi, nam pove na str. 408 stavček: Vier Täg Spätter Styri dni Spofsneshi Je letus Velika Nozh, a v vsem Apostlovem življenju (1711—1784) ni bilo leta,

ki bi bila v njem velika noč štiri dni pozneje kot v prejšnjem letu. Seve tudi dvakratna omemba (321, 445) Ranziga zesaria Mathia (živel l. 1557—1619, cesar l. 1612—1619), ni sodoben časovni podatek, vtem ko se nanaša zapis: Königin Naj dougu shivi Nasha krayliza inu Bug obari njej od ufsih hudih (168) na tedaj vladajočo Marijo Terezijo (1740—1780). Apostel je sicer napisal na slovarjev naslovni list letnico 1760, ki pa nam verjetno pove le čas, ko je bil slovar na čisto spisan. Da pa je Apostel slovar dopolnjeval še pozneje z več pripisi, nam potrjuje npr. beseda Spevorezhnik pri: Poet, Dichter Smyslavez, a Pölsmenik, c. Redaknik, a. Spevorezhnik, Smislovednik (247), kjer sta zadnji dve besedi pozneje pripisani; pri iztočnici: Dichter Smislavez, Ein reim dichter Pölsmenik (87) teh besed še ni. Besedo Smyslavez je Apostel dobil pri Megiserju: ali v Thes. Pol. II., 286, ali pa v Meg², E7^{*}, Bb3^{*}, Pölsmenik pa je vzet iz Jambr. Lex., 733: Poeta, Pévalecz, peľzmih zmislyvecz, peľzmenik; Spevorezhnik pa je mogel Apostel najti samó v Pohlinovi Kraynski Grammatiki l. 1768, 123: Spevorezhnik, Poet, Reimschmied, manj verjetno je, da bi bil vzel besedo šele iz Pohlinovega Besedisha l. 1781, Mm 2^{*}.

Veliko je v slovarju zapisov, ki je Apostel z njimi ponazoril razmere za svojega življenja: V prvi polovici slovarja kar zapored ošteva nekega Jurja, samostanskega brata ali hlapca, npr.: Kropfgans, Nihmersaath, Vodeni Nefsít, Nash Juri je Nefsítnik (173). Besede: h'klubo Temu Suejtu Je duhoun postal — pri iztočnici Truz bieten (367) — obrača Apostel verjetno nase. Pri geslih Mutter Bruder, Mutterschwester (215) pove, da Moy Matere brat Je duhounik postal in da Moy Matere Sestra Je ena leipa Shena bla, Je Snala leipu pľfsat. Rodnega mesta Maribora se spominja Apostel z zapisom: Schirm... pod Tuojo Brambo ubeshemo k'Tebi ó Maria Mati Te mylosti (295). Znanje italijanščine je izpričal v stavkih: Paar 4 dohtores, 2 Paar Narren Styri dohteri, dua Par Norzha. quanti dotori, Tanti Mati (238), in da u lashki desheli malu Se vidi, pri: Scheibe glasscheibe oblozhnu Steklu, okneni glash, a (289). Nesodoben pa je vsekakor zapis: Schreibkunst... Skoro ufsaki Smerkavez Sna Pisat Takú ne vejzh kunsht (308), ker tolikšne vsesplošne pismenosti za Marije Terezije pač ni bilo. Pričevanja o bivanju v Celovcu in Celju je zapisal že Ilešič.

Še in še bi mogli osvetljevati dobro in slabo plat Apostlovega slovarja, ki ima po Ilešičevem mnenju okrog 12.000 nemških gesel in skoraj pri vsakem je kakšna omemba ter pojasnila vredna beseda. Malo je tudi slovarjev, ki bi iz njih odsevali takó dobro piščeva podoba in podoba njegovega časa, kakor prav v Apostlovem. Na tistega, ki vzame prvič v roke Apostlov slovar in ga površno preleti z očmi, napravi sicer na zunaj kakor sračje gnezdo zneseno besedje — večkrat napravo še nedoumno zapisano — zelo slab vtis. Vendar je tak dozdevek napačen, ker sta pod zunanjo, na videz neizdelano podobo zakriti izredna prizadevnost in tolika zavzetost za slovenščino, da moramo tudi Janeza Antona Apostla — p. Bernarda uvrstiti med zelo zaslužne stavbarje slovenskega jezikovnega hrama.

JOHANN ANTON APOSTEL — PATER BERNARD:
 DICTIONARIUM GERMANICO — SLAVONICUM 1760

Zusammenfassung

Johann Anton Apostel, geboren am 6. (7.) Juni 1711 in Maribor, gestorben am 8. November 1784 in Celje, verfasste als Kapuzinermönch p. Bernardus im J. 1757 Enchiridion Slavis Infirmitis Assistentium in slowenischer Sprache und mit der Jahreszahl 1760 Dictionarium Germanicum — Slavicum, die beide handschriftlich erhalten sind und jetzt in der Visokošolska in študijska knjižnica in Maribor unter der Signaturen Ms 170 (Enchiridion) und Ms 190 (Dictionarium) aufbewahrt werden. Die erste Nachricht vom Wörterbuch ist aus dem J. 1843, als es O. Caf in Fram für sein gemeintes Vokabular exzerplerte. Beim Caf sah es Professor Dr. Rudolf Gustav Puff, der dann in der Schrift Marburg in Steiermark, I. Bd. Gratz 1847, 105, und im Marburger Taschenbuch. Erster Jg., Gratz 1853, 86 darüber die ersten Notizen

veröffentlichte. Das handschriftliche Wörterbuch wurde später im J. 1909 in Celje auf einem Dachboden gelunden und dem Professor Dr. Frane Ilešič in Ljubljana zur Beurteilung und zum Studium geschickt. Nach dreissigjährigem Schweigen schrieb Dr. Ilešič erst im Jahr 1939 in ČZN, XXXIV. Jg., S. 39—97, 201—205, über das Enchiridion und das Wörterbuch eine gut dokumentierte Abhandlung: P. Bernard Mariborčan, slovenski pisatelj 18. stoletja, die aber insbesondere betreffs der Schriftennachweise, die Apostel beim Verfassen des Wörterbuchs in Anspruch nahm, unzulänglich und unvollständig ist. Nun ergänzt unsere Abhandlung jene vom Dr. Ilešič, lehnt sich an sie an, derer Auffindungen und Feststellung werden aber hier nicht wiederholt, deshalb ist es rätlich zuerst jene zu lesen.

In unserer Abhandlung werden auf Grund der wortgetreuen Belegstellen vorerst die Einflüsse sowie die Entnehmungen Apostels aus dessen Literaturquellen näher besprochen. Es wurde ermittelt, dass sich Apostel, der in der Erlernung der slowenischen Sprache sozusagen ein Autodidakt war, nach der Grammatik *Arcticae horulae A. Bohoričs* aus dem J. 1584 richtete, aus der er neben der cyrillischen und glagolischen Schreibschrift auch mehrere Wörter und einige Beispiele nahm. Eigens werden die rätselhaften polnischen und tschechischen Wörter angeführt und besprochen, die Apostel — sowie auch viele slowenische und kroatische Ausdrücke — in dem umfangreichen *Thesaurus Polyglottus* vom H. Megiser aus dem J. 1603 aufsuchte. Als Hauptquelle für kroatisch-kajkavische Wörter, die er sehr oft als slowenische angab, für die ungarischen Ausdrücke, als Anregung für die Phraseologie und noch für manches anderes hatte Apostel *Sušniks-Jambrešičs Lexicon latinum* aus dem J. 1742 bei der Hand. Auch Megisers bearbeitetes und vermehrtes *Dictionarium quattuor linguarum* aus dem J. 1744 war eine sehr erspriessliche Quelle Apostels. Überraschend befremdet uns aber, dass Apostel erheblich das handschriftliche deutsch-slowenisch lateinische *Dictionarium trilingue* aus dem J. 1712 vom p. Hippolyt aus Novo Mesto, sowie auch dessen Vorbilds *Dictionarium latino-carniolicum M. Kastelecs* benutzte. Daß Apostel für sein Wörterbuch auch ältere gedruckte slowenische Bücher aufsuchte und sie las, dafür wird ein Beispiel aus Čandek — *Hrens Evangelia inu lystuvi* aus dem J. 1612 angegeben. Ausserdem nahm aber Apostel so manches Wort aus der zeitgemässen slowenischen Umgangssprache in der damaligen slowenischen Untersteiermark und Prekmurje.

Alles in allem, wie in dieser Abhandlung und in jener Ilešičs anschaulich und auf Beweisangaben gestützt dargeboten wird, ist Johann Anton Apostel wegen seiner vorsätzlichen, bellissenen und selbstlosen Bemühungen zu den verdienstvollen Pionieren, oder wie ihn Prof. Puff nannte, zu den »wackeren, einen der fleissigsten Slawisten« der slowenischen Sprache zu zählen.

Etbin Bojc

SOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI

(Prispevek za šolsko zgodovino ob 200-letnici terezijanskih šol)

CELJE

Poleg podatkov iz gubernialnega arhiva v Gradcu, državnega kot škofijskega arhiva v Mariboru ter šolskih kronik sem črpal za celjske šole tudi iz nedavno objavljene razprave Fr. Ostanka »Glavna šola v Celju od 1777 do 1869« v Zborniku za historiju šolstva i prosvjete, Zagreb, 1969/70, st. 313—26, kjer so navedeni predvsem šol. protokoli te glavne šole po časovnem vrstnem redu in podatki iz drugih virov za zgodovino celjskih šol: Josip Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v XV. stol., Ljubljana 1908, str. 109; Janko Orožen, Zgodovina Celja, II, str. 160; J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana, 1912, I. del; Fran Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana, 1926; Fr. Krönes, Zur Geschichte des Schulwesens in Steiermark in Mitteralter und während der Reformationsepoche bis 1570, Mittelungen des historischen Vereins für Steiermark XXXIV, 1886; Andreas Gubo, Zur Geschichte des steiermärkischen Volksschulwesens in der I. Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 52—8. — Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, Wien 1912. Omenjeni šol. protokoli celjske glavne šole vsebujejo imena učiteljskih pripravnikov na prirejenih tečajih v l. 1629—66, izpitne izvečke za celjsko dekliško šolo v l. 1634—45 in izkaze učencev ponavljalne (nedeljske) šole v l. 1629—64 (Signatura: F 74, 79, 60, 61).

Po teh podatkih je bil v Celju šolski pouk že od l. 1460, ko je znano ime učitelja Pildhaverja, bržčas pa že prej pri minoritih, o čemer pričajo zapiski oglejskega patriarhata. L. 1721 je znano ime učitelja Tomaža Rauscha, do l. 1760 pa je učil sin organista Ivana Andreeja. Sledil mu je Andrej Ude, kantor iz Konjic, potem sta učila Jakob Hochmuth, učitelj iz Škofje Loke, in Miha Grossschadl iz Vitanja, ki so mu naročili, naj se trudi, da bodo zakotne šole prenehale delovati. Ko je nastopil prvi ravnatelj glavne šole minoritski redovnik Manssuet Zanggerl, je že naslednje leto 1777 pričel z mešano glavno šolo v Celju.

Ze prvi protokol, ki obsega 90 pol z registrom šolskih naredb in okrožnic, vsebuje listino splošne šolske naredbe iz l. 1774 (Allgemeine Schulordnung, Graz 1775), da je šolska obveznost otrok od 6 do 12 let temelj avstrijskega osnovnega šolstva in da se ustanove po središčnih mestih pokrajin normalke s 4 razredi, v okrožnih mestih pa glavne šole ter v podeželju trivialke kot enorazrednice, iz katerih ni bil možen prehod v gimnazijo. Pripravljalni tečaji se ustanove pri nekaterih glavnih šolah poleg tistih pri normalkah (Celje, Beljak, Velikovec, Novo mesto, Idrija, Mlino pri Bledu ter v Mariboru šele leta 1802).

Dne 11. januarja 1776 je okrožni urad pisal magistratu, da poskrbi za 3 učilnice, ker je bila dotlej le ena na razpolago. Prizidek staremu šol.

poslopu v ta namen je stal 1147 goldinarjev. Gubernij naj bi prispeval iz šolskega sklada 650 gld. na posredovanje okrajnega glavarja Josipa pl. Weingartna ter namestnika glavarja barona Nep. Contija. Organizacijo glavne šole je vodil magistrat, ki je dal zapreti hkrati vse zakotne šole.

Vpis učencev je bil 6. in 7. junija 1777, 9. junija pa se je že začel pouk. Ker v začetku še ni bilo dveh učilnic, je bil pouk v Fährtembergovi hiši. Prvotno je bila celjska šola — iz l. 1460 in potem v 16. stoletju — stisnjena v eno samo učilnico (»domus ludi literarii« v špitalskem poslopu sv. Elizabete) in šele l. 1777 je bila razširjena v trirazredno šolo, ki so jo obiskovale tudi nekatere učenke. — Poleg ravnatelja p. M. Zanggerla, ki je učil verouk in vodil hkrati pedagoški tečaj za učitelje in veroučitelje, je bil prvi učitelj Magnus Pechinger, ki je pomagal učiti verouk, drugi Edmund Haack (za pisanje) — oba redovnika minorita — ter prosvetni učitelj Benedikt Sluga (Schluga), ki je že prej učil na mestni šoli. Krajevni šol. nadzornik je bil dr. Ferdinand Bartholotti, mestni župnik in celjski opat.

Iz l. 1781 je ohranjen spis o inspekciji glavne šole v Celju. Tedaj je tudi okrožje z ravnateljstvom te šole povabilo vse šolske mojstre na 4-tedenski tečaj pri glavni šoli s pravico do dnevnice po 17 kr iz šolskega sklada, in sicer iz Brežic, Sevnice, Laškega in Slovenj Gradca, kjer so bile tedaj mestne šole. — Mestni župnijski cerkovnik Jožef Andre je vzdrževal pri glavni šoli šolskega slugo, ki je nadziral nižji oddelek prvega razreda (1788). — V l. 1787—92 je bil v Celju okrožni komisar Blaž Kumerdej in tedanji spisi kažejo njegovo vneto za napredek šole.

V drugem protokolu so zapiski učiteljske konference, šolski dopisi in dnevnik šole, ki ga je pisal največ ravnatelj v l. 1777—83 in je prekinjen do l. 1811, nato pa teče spet do l. 1831. Obsega 275 strani. L. 1777 so od junija do novembra prezidali šolsko poslopuje. Pouk na šoli je bil predmeten in prepuščen strokovnim učiteljem. Težava je bila z branjem, za katero je bil po prvih skušnjah določen poseben pouk.

Učna snov je bila v 3 razredih določena takole: I. razred: mali katekizem, poznavanje črk in črkovanje, branje iz abecednika ter začetek pisanja (abecedna tablica). II. razred: katekizem za mestne šole, branje (po črkovalni metodi) nemško pisanih in tiskanih sestavkov, pisanje nemških sestavkov, pričetek latinske pisave, nemški narek, računstvo za neimenovanimi števili v 4 operacijah, pravopis po nemški slovnici ter petje. III. razred: veliki katekizem, zgodbe sv. pisma, krščanski moralni nauk, razlaga evangelijev, 3. in 4. del drugega berila, vaje v branju latinice in gotice, narek v latinici in gotici, pisanje v ležeči pisarniški pisavi, računanje za imenovanimi in neimenovanimi števili, ulomki in pravila, ponavljanje nemške slovnice in pravopisa, besedoslovje, sklanjatev in začetek latinske slovnice (od l. 1781).

L. 1783 so zvišali učne ure in določili za 1. in 2. razred po 22, za 3. razred po 28 ur na teden. Zaključek šole je bil slovesen in l. 1778 z godbo ob zastopnikih okrožja, magistrata in meščanstva. Celo ravnatelj graške normalke Frick pl. Frickenberg je prišel nadzorovat znanje in ga pohvalil.

Po smrti E. Haacka je nastopil Hilarij Payer. Zaradi manjših stroškov so bili minoriti slabše plačani iz normalnošol. sklada s 50 fl kot svetski učitelj Sluga, ki pa je s 137 fl poleg šolnine moral vzdrževati še kantorja, sam pa je poučeval črkovanje, računstvo in pravopis. Šolnino mu je prišlo 166 fl dohodkov, medtem ko je za kantorja odštel 102 fl. — Po smrti M. Pechingerja je l. 1779 nastopil Vitus Gruebauer, ko je opravil izpit na posebnem pedagoško-katehetskem tečaju, ki je bil poleg pripravnice osnovan na celjski glavni šoli. Med prvimi kandidati tega tečaja sta bila M. Pechinger in E. Haack (že 30. marca 1777). Ko je pa V. Gruebauer odšel v Št. Vid pri Ponikvi, je na njegovo mesto prišel Sikst Šerek, a za njim Anzelm Kožuh, ki je l. 1781 opravil izpit.

Učni jezik je bil nemški in šele v 2. razredu je naveden pouk tudi v latinici. Slovenščina je bila pomožni jezik, ker skraja večina ni obvladala nemščine. Slovenščino je obvladal učitelj B. Sluga, rojen v Žabnici pri Trbižu

l. 1745. Kantor je bil šolski sluga Caulerio. Ker so bili mnogi učenci revni in prosti šolnine, je ta malo znesla. Sicer pa so posvetni učitelji prejeli od 150 do 200 fl iz sklada.

L. 1777 je opravilo izpit 161 učencev, l. 1778 pa v zimskem tečaju 145, v letnem 137, l. 1779 v zimskem 102, v letnem 101 in l. 1780 v zimskem spet 102. Tedaj je bil Bartholotti imenovan za višjega šol. nadzornika (1780) in poročilo omenja, da je znanje nemščine bolj slabo in se zboljšuje šele v višjih letnikih.

»Protokoll der schulgehender Kinder in der k. u. k. Hauptschule zu Zilli 1793—97« pove, da je bilo takrat 271 učencev, in navaja podatke o starših, stanovanju, predizobrazbi in p. l. 1781 je bilo v zimskem tečaju: v I. razredu 22 dč in 9 dkl (31), v II. razredu 13 dč in 16 dkl (29), v III. razredu 13 dč in 1 dkl (14) — vseh 74 učencev. V prvem obdobju 1777—80 je bilo vsega 253 učencev (174 dč in 79 dkl), a dovršilo je v tem času I. razred 80, II. razred 74 in III. razred 99 učencev. L. 1781 je izmed 115 učencev (I. r. 55, II. r. 41, III. r. 19) plačalo šolnino le 32 učencev. L. 1783 je bilo med njimi še 14 vojakov. Zato so določili, da premožnejši starši, ki ne pošiljajo otrok v to šolo, plačajo dvojno šolnino in da revnejši starši pomagajo pri gradnji šole. Naslednje leto 1782 je plačalo šolnino že 108 učencev in 29 vojakov. Na pedagoško-katehetskem tečaju je bilo tačas 9 duhovnikov in 9 posvetnih učiteljev. Izpit je opravil tudi vikar dr. Fr. Perko.

Po umrem Payerju je učil minorit Dominik Schuman. Učitelji trivialk v Braslovčah, Sevnici, Laškem in Slovenj Gradcu so bili v času izpita od 18. decembra 1782 do 10. januarja 1783 oproščeni cerkveniške službe. Priredili so 10-dnevni tečaj za učitelje in cerkvnike, ki so že poučevali na župnijskih šolah. Učitelj iz Brežic, star 68 let, je moral zaradi bolezni prej oditi. L. 1783 je bilo troje tečajev za duhovnike (28. aprila, 30. junija in 3. avgusta). To leto so opravili tečaj učitelji iz Brestanice (Rajhenburg), Rečice ob Savinji, Teharij, Nove cerkve, Št. Jurija, Mozirja, Vranskega, Slovenj Gradca in Konjic, a ponavljati so ga morali učitelji iz Brežic, Podčetrška, Vuzenice, Škal in Ponikve. Iz nove šolske metode je to leto opravilo izpit 178 duhovnikov in 58 učiteljev.

Najboljše učence so vpisovali v »Zlate knjige«, ki so jih uvedli poleg »Črnih knjig«. Tudi posebna klop za odličnjake in »oslovska« za lene sta bili določeni. Poostri so tudi ponavljalno šolo, ki se je začela z 2. popoldansko uro v nedeljo. V njej so ponavljali zgodbe sv. pisma in moralnovzgojne sestavke.

L. 1808 je bil minoritski samostan v Celju ukinjen, ostal pa je nemški pridigar Anzelm Kožuh. Ravnatelj Zanggerl in še 2 minorita so odšli v Ptuj in delno v Maribor. Ravnatelj celjske glavne šole je poslej postal Benedikt Sluga. To leto so odprli v Celju tudi gimnazijo. Odslej so bili izpiti za učitelje strožji in zahtevnejši in so trajali po 3 mesece. Pri njih je bil navzoč tudi okrajni šol. nadzornik. Tudi podatki o njih so po tem letu podrobnejši z navedbo kraja namestitve. Absolventi teh učiteljskih tečajev so postali najprej šolski pomočniki, potem začasni in po ponovnem (strokovnem) izpitu stalni učitelji.

L. 1811 se je uveljavila politična šol. ustava (Politische Schulverfassung in der deutschen Erbstädten, Wien 1808) in so navodila prihajala že od lavantinskega škofijskega konzistorija iz Št. Andraža. Nekateri zasebni učenci so imeli domače učitelje in so izpite opravljali za vsak razred posebej. Ko je bil l. 1820 ravnatelj Sluga upokojen po 50 letih službovanja in odlikovan z zlato medaljo »Pro memoria«, ga je nasledil Valentin Končnik, ki je bil že l. 1819 katehet na glavni šoli — po odhodu Mihe Pajka, profesorja gramatičnega razreda. Za njim pa je prišel Ignac Novotny.

L. 1821 so v Celju ustanovili prvo učiteljsko knjižnico, za katero so zbrali 300 fl. V Konjicah so bili na vzorni trivialki pod vodstvom Franca Viskontija nekateri učiteljski kandidati iz okolice na praksi že od l. 1816, nato pa so opravljali še usposobljenostne izpite v Celju. L. 1821 so tudi sklenili razširiti glavno šolo za 2 učilnici, tako da so poslopje podaljšali do obzidja. Ker je bilo

v elementarnem razredu 85 učencev, je Končnik predlagal ustanovitev 4. razreda v smislu razpisa dvorne študijske komisije na Dunaju, posebno zato, ker večina učencev ni nadaljevala študija na gimnaziji. Tako zamišljeni 4. razred je bil odprt 29. maja 1827 z odlokom navodene komisije (št. 2731). Učitelj tega razreda je bil nameščen začasno za 3 leta in je poučeval risanje, geometrijo in stavbarstvo, porabno za obrt in trgovino, skupno 18 do 20 ur na teden. Prvi učitelj tega razreda je bil Andrej Babler, ki je bil prvo leto kar preobložen s 33 učnimi urami na teden. V 3. razredu je učil Ožbold Schelander (Šlander), po rodu iz Koroške, Jože Zangger iz Volšperka pa je supliral v 2. razredu. Za šol. slugo je bil nameščen Sebastijan Berner (Berna), a za kraj. šol. nadzornika je bil določen l. 1821 Jakob Taušman, gostilničar in pek.

Že l. 1811 so odvajali magistratu šolnino in se pri tem ravnali po odlokih iz l. 1777 in 1798. Po 15 kr je pobiral ravnatelj Sluga za 1. in 2. razred, za 3. razred pa po 20 kr za četrtletje. L. 1817 so zbrali 382 fl šolnine za učitelja in 30 fl za sluga (Familiasgroschen), za črnilo in kredo. Za učence 4. razreda pa so prispevali cehi po odločbi komisije 88 fl 40 kr, mesto Celje 100 fl, šolnina od 36 učencev po 20 kr je znesla 120 fl, šol. sklad pa je prispeval 41 fl 20 kr. Skupno je prejel 350 fl za 3. razred, 300 fl za 2. razred in 300 fl za 1. razred. Pomožni učitelj je prejemal 150 fl, katehet 300 fl, kot nemški pridigar pa še 100 fl iz verskega sklada. Ravnatelj glavne šole pa je prejemal 400 fl iz normalnošolskega sklada in še 100 fl nagrade.

Deklice so se najprej v Celju izobraževale in vzgajale v zasebni šoli, ki se je kasneje (1875) podzavila. prvi upravitelj te 11. drž. dekliške šole v Celju Njen učni jezik je bil do l. 1869 nemško-slovenski, potem pa nemški (do l. 1918). s štirimi razredi — nastanjena je bila v stari grofiji — je postal Jakob Lopan.

Seznam šolskih knjig obsega tačas poleg nemških tudi nemško-slovenske začetnice za podeželske šole, nemško-slovenski katekizem, nemško-slovenske male povesti za podeželske šole, malo berilo, l. del, nemško in nemško-slovensko izdajo.

Po smrti Valentina Končnika -- 16. marca 1827 — je prevzel vodstvo glave šole katehet Ivan Kočvar, mestni kaplan, vse do prihoda Simona Rudmaša (v juliju istega leta), ki je vodil to šolo do svojega odhoda v Trst l. 1839, ko jo je prevzel začasno Žiga Juvančič. Simon Rudmaš je učil 30 ur na teden, Andrej Babler 30, O. Šlander 24, Ivan Čeč 18, Karl Rözsel 34 in pomočnik Jože Zangger 27 ur. L. 1829 je bilo v 1. razredu 172 učencev, v 2. r. 85, v 3. r. 80 in v 4. r. 52. Pripravniki razred (preparandni) je štel 18 kandidatov. Glasbena šola, ki se je ustanovila, je vpisala 28, nedeljska 155 učencev, tako da je bilo vseh učencev tačas v Celju 622 (po drugi verziji 590). L. 1831 so odprli še dvo-razredno dekliško šolo kot trivialko in še 2. oddelek 4. razreda za 3 leta začasno in je zanj prispeval magistrat 50 fl. Šolo pod Rudmašem je pohvalil šol. nadzornik Žiga Juvančič.

Posebna dekliška šola, ki je ni vzdrževal normalnošolski sklad, ampak je zanj prispeval gubernij 100 fl, ostalo pa je znesla šolnina, je imela takrat (1831) svoj prostor v Zabukovškovi hiši v Gosposki ulici. Učiteljeva plača je znašala 130 fl, pomočnikova pa 70. Kot prvi je učil Robert Kapun, a dekliška ročna dela je vodila Magdalena Anger, ki je poučevala še na ponavljalni in industrijski šoli. L. 1833 je prišel na to šolo še 2. učitelj Franc Fasl za pomočnika, in ko je ta l. 1840 odšel v Slovenj Gradec, Vencel Fasl. Leta 1852 je bila nameščena učiteljica Ivana Rankl na tej šoli.

Glavna šola na sedanjem Slomškovem trgu je bila l. 1831 še mešana, deljena na deško in dekliško. Ko se je ta mešana šola l. 1831 razdelila, sta nastala 2 dekliška razreda s 4 oddelki in 109 učenkami. — L. 1840 je postala tudi nedeljska šola trirazredna, na glavni šoli pa so v 4. razredu poučevali geometrijo, risanje in prirodopis. Glasbeno šolo je l. 1843 vodil Vituš Taler, ki je na njej učil že od l. 1832, ko je bila ustanovljena. Franc Fasl, ki je l. 1833/34 učil na dekliški šoli, ni obvladal slovenščine, ki jo je v elementarnem razredu zahteval šol. nadzornik Juvanc od vseh učiteljev celjskega okraja. Tačas je bilo v skupno 210 duhovnijah 113 šol z 9113 učenci od 27.979 šoloobveznih in

3408 ponavljavcev (v šol. letu 1831/32). — Ko je za Rudmašem prevzel ravnateljstvo na glavni šoli Matija Vodusek, ki je postal stalen l. 1840, je bila vpeljana tudi slovenščina in je bil ustanovljen poseben sklad za učiteljske pripravnike lavantinske škofije iz izkupička Slomškovih knjig in učbenikov.

Po sklepu in dovoljenju študijske dvorne komisije je bilo treba učiti tudi metodiko v pripravniškem razredu v slovenščini in l. 1843 je bila naročena kranjsko-nemška slovnica, ki je bila v rabi na Kranjskem in Koroškem že od l. 1838. Tudi višji šol. nadzornik Anton M. Slomšek je pospeševal slovenščino l. 1844 zlasti v nedeljski šoli. Sklicujoč se na gubernijski odlok iz l. 1837, ki priporoča uporabo nemško-slovenske slovnice, trdi v navodilu iz l. 1845, da v enakih razmerah uče tudi na Kranjskem in Primorskem v smislu odloka ilirskega gubernija na vseh podeželskih šolah in na ljubljanski normalki. Ker je večina otrok na celjski glavni šoli slovenska in govori v 1. in 2. razredu slovenski, zahteva l. 1848, da ravnajo po navodilih in uvedejo nemško-slovenske učbenike, kot jih uporabljajo na trivialkah.

Ko je l. 1846 umrl opat in okr. šol. nadzornik Franc Schneider, ga je nasledil M. Vodusek l. 1847 in je začasno vodil šolo Franc Zorčič, mestni kaplan in nemški pridigar. V 4. razredu glavne šole je bil uveden tehniški pouk. Nedeljska šola je imela tedaj 277 učencev v 3 razredih pod vodstvom Zorčiča in Ign. Orožna (1839). Glasbena šola je z društvom vred prenehala delovati in ukinjen je bil tudi pouk sadjarstva (pomologija) pod vodstvom O. Šlandra. Na dekliški šoli so poučevali učitelji do l. 1852, ko je bila nastavljena Ivana Rankl (1851—84). V vojnem letu 1886 so se deklice učile izdelovati vojaške obveze (šarpije), pletle zapestnike, nogavice, ovratnice, zbirale pa kovinske predmete, listje jagod, zlasti malin, denar za Rdeči križ in prodajale celo kite las, razglednice ipd.

Do l. 1829 ni bila slovenščina niti predmet na pripravnici, odtlej pa je bila dovoljena za učitelje trivialk, medtem ko kandidati za domače učitelje med gimnazijci niso imeli slovenščine vse do l. 1844. Lavantinsko šolsko nadzorništvo je priporočilo za elementarni razred knjigo »Mladi Blaže v prvi šoli«, ki jo je priredil Janez Krajnc na dekliški šoli — nedvomno po Slomškovim vplivom. Učiteljske pripravnice so hoteli zaradi slabega obiska ukiniti, razen v Celju in Gradcu, in četrte razrede glavnih šol spremeniti v dveletne realke. To so izvršili in nižjo realko preuredili iz četrtyh razredov glavne šole l. 1849. Pri tem so upoštevali oba deželna jezika. Ker so bili učitelji preobremenjeni, so nastavili Franca Kranjca v pomoč bolnemu učitelju J. Čeuu pri pouku v 2. razredu glavne šole, medtem ko so starega Ivana Kranjca razbremenili tako, da je učil računstvo v pripravnici ravnatelj dr. Josip Vošnjak. Po smrti Karla Köpla l. 1850, ki je poučeval v 1. razredu glavne šole, je bil najprej predlagan Ivan Kranjc, potem pa je učil Franc Fasl, ki je z njim zamenjal pouk v elementarnem razredu, ker je obvladal oba jezika. Med 44 učenci tega razreda jih le 6 ni razumelo nemško. — Zanimivo je, da je bil 2. razred pripravnice, ki ga je dr. Vošnjak predlagal že l. 1849, ustanovljen šele l. 1852 in še 1868, ker se zanj ni priglasilo dovolj kandidatov. Kot učbenik jim je služilo tudi Robidovo »Naravoslovje«.

Po revolucionarnem letu 1848 se je z ministrskim odlokom št. 5892 z dne 2. septembra uvedel pouk v materinščini v nižjih razredih ljudskih šol in v prvih treh razredih celjske glavne šole, kar je zahteval tudi škofijski šol. nadzornik dr. Wiery pod Slomškovim vplivom. Priporočena je bila tudi Močnikova računica. Pod novim ravnateljem dr. J. Vošnjakom so na pripravnico, ki je medtem postala z razširitvijo učne snovi enoletna, sprejemali 18-letne učence, ki so dovršili oba letnika 4. razreda glavne šole in pri sprejemnem izpitu pokazali zadovoljivo znanje. Pouk na tej pripravnici je tekkel po določenem načrtu in urniku po 4 ure na dan.

L. 1851 so na glavni šoli v Celju poučevali: ravnatelj nižje realke dr. J. Vošnjak, ki je hkrati vodil tudi glavno šolo in pripravnico, Anton Vrečko kot katehet na obeh šolah, Anton Weiserman na nižji realki, Jože Zangger na nižji realki, O. Šlander v 3. razredu gl. šole, Ivan Čeč v 2. razredu, Franc Fasl

v 1. razredu, Ivan Krajnc v elementarnem razredu, Franc Kranjc kot pomožni učitelj na nižji realki in pripravnici, Anton Koderman na dekliški šoli, Ivan Fritsch kot pomočnik na dekliški šoli in Magdalena Anger, učiteljica ročnih del na industrijski in dekliški šoli. Po upokojitvi Ivana Kranjca je prevzel njegove ure Franc Kranjc, pouk slovenščine pa na nižji realki in v treh razredih glavne šole Štefan Končan. Že l. 1853 je po odhodu Franca Kranjca v Slovenj Gradec prišel Gregor Triebnik v elementarni razred in na mesto Angerjeve Ivana Rankl, ravnatelja dr. J. Vošnjaka pa je zamenjal Franc Lipold, tačasni nemški pridigar.

Po odloku ministrstva je bil l. 1855 spet odprt 4. razred glavne šole, medtem ko je elementarni razred postal 1. razred, višji oddelek prvega razreda 2. razred je postal 3. in 3. razred 4. Na šoli so uporabljali: Abecednik za slovensko-nemške šole, Malo berilo, Veliko berilo, Mali katekizem za prvošolce, Krščansko katoliški nauk, Berilo, liste in evangelije ter Nemško slovnico. L. 1857 je izšla Praktična slovensko-nemška gramatika za višje razrede slovensko-nemških glavnih šol.

Od l. 1858 so se izboljšale učiteljske plače, tako da je k plači iz normalno-šolskega sklada prispeval še magistrat stalnim učiteljem po 130 gl, začasnim 86 gl in pomočnikom 44 gl na leto. — L. 1859 sta nastopila učitelja Viljem Musi in Karl Medved, l. 1861 pa Jaka Škoflek, Franc Hafner in Martin Jakše. Dekliška šola se je razširila v štirirazredno in l. 1860 dobila novega ravnatelja v Francu Kalinu, ki je vodil tudi glavno šolo in nižjo realko, a mu je že l. 1863 sledil Franc Janežič do l. 1865, ko je ravnateljstvo prevzel Jožef Škerta — do l. 1868.

Učiteljska pripravnica v Celju je bila ukinjena l. 1866 na ljubo tedaj ustanovljenemu mariborskemu učiteljišču, ki je postalo l. 1869 že štirirazredno.

L. 1866 je umrlo učiteljico Angerjevo nadomestila na dekliški šoli Antonija Eilitz. L. 1867 je postala tudi telovadba učni predmet. L. 1869 pa je šolo prevzel mestni magistrat, tako da šolski sklad ni več prispeval zanjo. Njeno vodstvo je že l. 1868 prevzel Jože Zangger (Cankar?), ki je bil posvetni učitelj za Slugo, medtem ko so bili drugi vodje šole duhovniki.

Ko se je l. 1831 celjska glavna šola razdelila v dekliško in deško, se je iz prvotnega prostora na Slomškovem trgu, kjer je sedaj muzej, dekliška šola odselila v mestni »špital«, pozneje pa v Zabukovškovo hišo v Gosposki ulici. Zlata knjiga, uvedena ta čas, navaja med prvimi učitelji poleg Sluge in Rudmaša še Valentina Jazbeca, Roberta Kapuna (1847—49), M. Pezdevška, M. DERNJAČA, J. Kolarja, J. Kranjca (1850—54), A. Kostanjška, Fr. Zorčiča, Jurija Anderluha, J. Mikliča, A. Stvarnika, J. Smoleta, J. Zupaneka, A. Sivka, Štefana Končana (1847—58) in Mateja Jeraja (1845).

Deška šola se je v Celju od odcepitve (1831) razvijala podobno kot dekliška iz prvotne glavne šole. Pouk je bil po raznih učilnicah in poslopih, saj so novo šol. poslopije zanjo kupili pozno (1876) in zgradili še kasneje (1912). V Zlati knjigi te šole so zapisana imena pomembnih mož, kot so: dr. Anton Novčan, dr. B. Vošnjak, dr. Požar, dr. E. Kalan, dr. A. Hrašovec, Milka in Fran Hrašovec, Fr. Roš.

Najstarejši posvetni učitelj v Celju iz l. 1777 na glavni šoli Benedikt Sluga je učil že 6 let pred ustanovitvijo glavne šole v Celju in je prejemal iz šol. fonda 50 fl, od mesta prav tako 50 fl, 40 fl od sadjerejske ustanove in 14 fl iz Miglionske ustanove. L. 1806 je napisal »Einige Anmerkungen über den Schulunterricht« in postal ravnatelj te šole, na kateri je vztrajal 50 let. Ob njem pa so se vrstili učitelji: Franc Pirker, rojen v Laškem, kot usposobljen učitelj tu l. 1806, adjustiran v Trstu; Vencel Strohsack, r. 1755, je učil tu l. 1811 kot 56-leten; Jernej Bader, usposobljen l. 1796, je učil tu l. 1814 kot 36-leten; Josip Lakner, rojen v Laškem ok. 1794, usposobljen l. 1818, je bil tu učitelj l. 1818/19 kot 24-leten; Janez Sigle je kot zasebni učitelj v Logu na glazuti (v Žičah, 1814) zaprosil za to mesto, kjer je bil l. 1802 adjustiran kot bivši vojak; Boštjan Mravljak, rojen v Celju 1804, je bil l. 1822 pripravnik, potem ko je obiskoval J. letnik filozofije v Gradcu, in je učil l. 1827/28; Vinko Mirt,

rojen v Konjicah 1802, je bil usposobljen v Celovcu 1817, l. 1823 pa je zaprosil za to mesto in bil kasneje ravnatelj glavne šole in gimnazije v Mariboru; Franc Fras, rojen v Radgoni 1787 kot sin učitelja Simona, je tu učil l. 1837—38(?); Franc Redlein, rojen v Št. Juriju 1797, je bil usposobljen v Celju l. 1817; Josip Fridrich, rojen v Kostrivnici ok. l. 1800, je bil po usposobljenosti tu učitelj na glavni šoli l. 1819—23, prejemal je 300 fl.; Franc Hüler (Höler?), rojen v Ivnici 1792, je učil v Celju l. 1818; Alojz Hofbauer, rojen v Slovenj Gradcu 1793 (usposobljen 1811), je učil tu v l. 1818—20; Ožbolt Šlander (Schellander), rojen v Podgorju (Marija Elend) na Koroškem 1794, je bil usposobljen l. 1818 in je učil na glavni šoli v l. 1819—67, ko je umrl, potem ko je poučeval tudi sadjarstvo (pomologijo) od l. 1839; Josip Stark, rojen na Koroškem (S. Salvator), je obiskoval pedagoški tečaj za glavne šole v Celovcu in l. 1820 učil na vzorni šoli v Št. Vidu, odkoder je zaprosil za premestitev v Celje; Jurij Šmaher, rojen v Št. Vidu pri Šmarju l. 1800, je bil usposobljen 1822 in že l. 1820 zaprosil za premestitev v Celje; Ignac Novotny (Nawodny), rojen na Češkem (Renhaus) 1796, je bil usposobljen 1811 in učiteljeval po raznih krajih lavantinske in sekavske škofije ter je prišel sem l. 1820; Boštjan Berna je zaprosil za to mesto l. 1822; Janez Kühla (Avgust Kukla?), rojen na Koroškem, je kot učitelj na celovski glavni šoli zaprosil za to mesto l. 1825; Josip Zangger, rojen v Wolfsbergu na Koroškem 1804, usposobljen l. 1825, je učil na glavni šoli od 1827 in na nižji realki ter vodja glav. šole od 1868 l. do upokojitve l. 1870 (umrl l. 1881, gl. o njem Popotnik); Franc Bauer, rojen v Celju 1805, je bil tu na glavni šoli usposobljen kot učeči šolski sluga, pozneje pa je učil po raznih šolah južne Štajerske in postal šol. nadzornik l. 1868 v Starem trgu pri Slovenj Gradcu; Konrad Bartelotti, rojen v Kozjem, je bil usposobljen kot stotnik francoske vojske 1819, a je že l. 1816 učil v Frankolovem, kjer je ob cesarjevem mimo-hodu po učenki predal prošnjo za podporo šoli, ki jo je šola res prejela. Nekaj časa je učil tudi na glavni šoli Martin B., eksarhidiakon (1777), medtem ko je bil dr. Ferdinand B. celjski župnik in šol. nadzornik (neki Matija B. pa že l. 1767—78 »ludimagister« v Ormožu in Središču); Franc Praunseis, sin Antona P., ki je bil tudi tu usposobljen l. 1829 (rojen v Vitanju 1804), je učil tu 3 leta, potem pa v Konjicah; Josip Poljanec, rojen pri Sv. Barbari (Vurberk) 1793, je tu učil 1814—27 na glavni šoli, potem v Gradcu; Josip Bajde, rojen na Koroškem (Mirna peč), je tu učil kot absolvent filozofije leta 1827; Albin Kolc, rojen na Koroškem 1807, je bil zasebni učitelj v Celovcu, kjer je opravil usposobljenostni izpit in 6-mesečni tečaj 1827, nato je zaprosil za to mesto; Andrej Kokl, rojen v Otočah 1798, je bil l. 1827 šolski sluga v Trstu in po izpitu nastavljen v Celju; Josip Potočnik, rojen v Celju 1805, je učil tu 1827/28; Jurij Šenk, rojen v Kranju 1803, je v Ljubljani opravil izpit za domačega učitelja, potem poslušal pravo v Gradcu in tu učil l. 1827; Peter Musi, rojen na Vranskem 1799, je bil usposobljen za učitelja v Celju l. 1819 in je učil na sadjarski šoli tu 1827—29 in tudi pisal poučne knjige za šolo (prim. Kratke biografije, Glasnik DD!); Ivan Čeč, rojen v Orehku pri Koprivniku 1791, je opravil učiteljski izpit v Ljubljani in učil na celjski glavni šoli v l. 1826—66, vmes pa je bil šol. nadzornik v Trstu, na Reki, l. 1865 pa upokojen v Celju (umrl 1871); Franc Janeš, rojen v Celju 1828, je učil tu (pred Zupanekom, namesto Sivke) na dekliški šoli l. 1847 kot katehet in postal ravnatelj gl. šole 1864; Simon Rudmaš, rojen v Podjuni (Št. Vid) 1795, je že l. 1821 učil v Celju kot katehet (iz Dobrle vesi) in l. 1827 postal ravnatelj, v sodelovanju s Slomškom je izdal Navod za nedeljske šole l. 1830, umrl je 1858 v Celovcu; Franc Jeglič, rojen v Begunjah 1808, je učil — po učiteljskem tečaju v Ljubljani in prvem letniku bogoslovja — v Celju 1828.

Med drugimi starejšimi učitelji v Celju naj navedem še nekaj imen: Janez Klemenčič (1829), Josip Janšek (1829), Luka Repotočnik (1829—31), Franc Kramer (učiteljski pripravnik 1837), Josip Klep (1832—36), Franc Kovač (1836), Franc Kolar (1837), Josip Payer (1836—39), Jurij Koder (1838), Anton Povh (1838), Vencel Fasl (od 1840 na dekl. šoli), Anton Müller (1841—47), Janez Kranjc (1843—54), Florjan Bračko (1845), Anton Sivka (1846—47 na dekl. šoli),

Franc Hafner (1851—62 na gl. šoli in realki), Jurij Tribnik (1855—67, potem ravnatelj do 1876), Anton Stranik (1850), Fran Kocuvan (1850), Jurij Krenčič (1850), Janez Vonšek je zamenjal Štefana Končana (1858), ki je bil vodja že prej (1851), Karel Medved (1857), Franc Lovrač (1859), Josip Kopriva (1859), Janez Korpnik (1859), Vilko Musi (1858—60), Jakob Škoflek (1861—68), Martin Jakše (1862—66), Anton Helciker (1862), Antonija in Eulogija Dirnhirn (1862), Niko Fasl (1864), Mikleta, Priska in Berta Fahsel (1864—70) kot rokodelske učiteljice, Martin Masek (1866), Janez Miklavec (1866—70) na glavni šoli, Martin Kresnik (1867) in Miha Holivar (1868).

Nekaj časa so učili v Celju še: A. Kūpše (1809), Rupret Kapun (1830—34), Fran Koser, Jurij Švarc, Miha Turin, Franc Turner, Karl Torinek, Vinko Schmid, Janez Šnajder, Miha Šutnik, Lovrenc Šijan, Josip Rabl, Janez Rankl (1851—64), Janez Serajnik, Jurij Križ, Franc Kolman, Gabriel Kaler, Janez Kos, Jaka Moser, Josip (Janez) Kerhlango, Josip Kac, Josip Klug, Josip Kraner, Janez Dobriša, Josip Folger, Josip Fišinger, Rupert Falner, Jože Golob, Jurij Janeš, Anton Puf, Karl Masten, Vili Mihalek, B. Malenšek, Andrej Bebler, Anton Cinauer, Blaž Čebul, Anton Čobec. — Po podatkih škofijskega arhiva v Mariboru sta učila še minorit Anzelm Kožuh l. 1802 in Janez Silny, rojen na Češkem 1755.

Imena učiteljev na gimnaziji v Celju so natisnjena z drugimi podatki v Izvestju drž. realne gimnazije v Celju in v letnih poročilih, nekaj podatkov dobimo v poročilih meščanske šole (Jahresbericht, vendar šele od 1870 dalje) ter v programih nižje in višje gimnazije v Celju (Programm des kk. Ober- und Unter-Gymnasiums in Cilli 1858), kjer vzemo, da so to šolo ustanovili predvsem za duhovski naraščaj »na prizadevanje dr. Nik. Lippiča (Dir. Erenbert Fettingner) in da je bil l. 1809 prvi razred nastanjen v zasebni hiši Tadeja Perka. Ravnatelj je bil skrajja okrajni glavar von Dinersperg, podravnatelj opat Fr. Hoblnik, prvi učitelj pa Janez Anger. Potem je ta zavod naraščal postopno vsako leto za en razred, tako da je bil l. 1810 že drugi razred z učilnico v minoritskem samostanu z drugim učiteljem Janezom Zupančičem za zemljepis, zgodovino in matematiko. Učila sta še katehet Tomaž Hirs in Leo Essenko, prvi verouk in prirodoslovje, drugi latinščino in grščino. Oba sta učila že prej v Trstu. L. 1812 sta bila nastanjena naslednja 2 razreda v opatiji, druga 2 pa pri Fröhlichu in Kranjcu. Prirodoslovje in matematiko je učil še Friderik Frank. L. 1813, ko je gimnazija postala petrazredna, je bil njen ravnatelj glavar Rajmund grof Auersperg in namesto Essenka je nastopil Elias Rebič. Šolsko poslopje so morali l. 1831 povečati, l. 1851 pa ga nanovo zgraditi, k čemur je Slomšek prispeval 1000 fl. V naslednjih letih se je na tem zavodu zvrstila vrsta predavateljev, o čemer pričajo Izvestja, ki objavljajo od časa do časa tudi kak zanimiv sestavek (npr. za l. 1864 o nibelunških pesmih). Tudi klasifikacija učencev spodnje realke in glavne šole iz l. 1862 navaja imena učiteljskih pripravnikov in njih učiteljev kot tudi za žensko učiteljišče in industrijsko šolo.

Zanimivi so tudi podatki o razvoju okoliške šole v Celju (Spominska knjizica 1875—1926) izpod peresa Franca Voglarja, ki navaja, da je bila prva šola iz l. 1465 še v stari uršulinski bolnici in pozneje v hiši sv. Elizabete. Občina za okoličane se je imenovala Breg do l. 1865. Prvo trirazredno zidano šolo za okolico so vodili J. Lopan, ki sta mu bila pridelnjena učitelja Boštjan Kregar in podučitelj Josip Lever (1875).

Tudi poročilo mestne nižje gimnazije v Celju (I. Jahresbericht des Staats-Untergymnasiums in Cilli), 1895—96, ko je bil pouk nemško-slovenski, objavlja pregled zgodovine celjske gimnazije. Že l. 1726 je bila zavrnjena prošnja jezuitov za gimnazijo v Mariboru, ki je bila dovoljena šele l. 1858. Dovoljenje za celjsko gimnazijo l. 1800 so izposlovali škof grof Maksimilijan Firmian, stolni prošt Pavel Ješenak in sodnik Nikolaj Lipič, ustanovili pa so jo šele l. 1808 in l. 1812 so ustanovili 5. razred, pri čemer je ostalo do l. 1819, ko so vse petrazredne gimnazije spremenili v šestrazredne, medtem ko sta 7. in 8. razred sestavljala poseben zavod kot filozofska razreda in sta bila odprta le

v večjih mestih, tako da so morali dijaki tukajšnjega 6. razreda v Ljubljano ali v Gradec. Sprva je učil Ivan Anger, potem Ivan Anton Zupančič, Ivan Gabriel Seidl, katehet Leon Jesenko, J. Mally, Tomaž Pipan in Ivan Küttel. Od l. 1854 dalje pa so učili še Ivan Solar, Maks Pleteršnik, Miha Zolgar in Karel Glaser. Znamenitejši učenci te gimnazije so bili A. M. Slomšek, M. Vodušek, V. Orožen, Bl. Kocen, dr. G. in B. Ipavic, dr. J. Vošnjak. Znano je, da je na Slomška posebno spodbudno vplival učitelj Zupančič, ki je po l. 1820 učil že v Mariboru. Ko je Slomšek iz šestrazredne celjske gimnazije prišel v Ljubljano dopolnjevati svojo izobrazbo na licej, se je osebno seznanil s Prešernom, s katerim so ga poslej družili pesniško prijateljstvo in spoštovanje ter izredna vnema za slovensko književnost in narodno kulturno delo sploh.

CERKVENJAK

Tu je bila zasebna šola že v 17. stoletju (pred 1687), vendar je postala redna in javna šola šele v terezijanski dobi (1783), ko je pouk v leseni cerkveni hišici (mežnariji) obiskovalo 15—30 otrok. Ta učilnica je razpadla l. 1808 in tedaj je pouk začasno prenehal, dokler niso l. 1813 postavili poslopja, kjer je današnja šola. Nekaj časa je bil pouk v zasebni učiteljevi hiši. L. 1864 so zgradili novo poslopje, v katerem je šola postala l. 1866 dvorazrednica. L. 1847 je bila šola nekoliko povečana, a ni zadostovalo. L. 1813 je imela 38 otrok in l. 1819 je bilo v graškem časopisju razpisano to učiteljsko mesto. V l. 1786—1859

je bila šola pod sekavsko škofijo. Podatki o tej šoli so v listini graščine Negova.

Med najstarejšimi učitelji na tej šoli je Tomaž Ambring (1709—14), ki je bil še l. 1728 tu kot »aedituus in šulmajster«. Za njim se imenuje Jurij Gonse (1715—55), ki je odšel potem v Vel. Polano. Dalje Janez Holz, ki je bil tu rojen l. 1779 in usposobljen za učitelja l. 1800, potem pa je služboval kot šol. sluga na glavni šoli v Mariboru, kjer je tudi poučeval, za njim Kristijan Mülling (Mühling), rojen v Ormožu l. 1799, ki je bil l. 1850 odpuščen. Potem je učil do l. 1825 Tomaž Refole (Repholz), rojen na Češkem l. 1771 in usposobljen l. 1793, a tu je učil v l. 1817—25, ko ga je ob smrti nadomestil Franc Pintarič, rojen v Središču, l. 1804 (že l. 1822). Tudi sin Tomaža Refolca Franc je učil tu v l. 1826—46, in sicer 100—200 otrok. L. 1842 se je tu rodil učitelj Jože Družovič, usposobljen l. 1861. V l. 1844—46 je učil Jurij Cvetko, rojen v Juršincih l. 1826, za njim pa dolgo dobo Rajmund Dominkuš, rojen v Zibiki l. 1815, kar v l. 1846—80, ko je bil upokojen. Medtem pa so zaprosili za mesto na tej šoli in nekaj časa učili: Miha Zobovič, rojen pri Sv. Miklavžu 1826, l. 1846/47; Anton Kolbl, rojen v Vidmu ob Ščavnici l. 1829, l. 1848/49; Lovro Rola, rojen

v Zgornji Ščavnici l. 1830, l. 1850—52; Janez Nörger (Stöger?) l. 1852—62; pa Jože Plohl (1853—55); Tomaž Pušenjak (1859—61); Gašper Lešnik l. 1862/63; Jurij Bergant (1868?) in Jurij Štampar (1863—66).

Dancs prihaja v to šolo 500 otrok iz naselij: Cerkvjenjak, Stanotinci, Kad-ranci, Čagona, Brengova, Vanetina, Cenкова, Cogetinci, Krabonoški vrh, Ko-marnica, Andrenci, Peščeni vrh, Smolinci, Zupetinci, Osek ter Ivanjski vrh.

CEZANJEVCI

Ta šola je bila ustanovljena šele l. 1827 in je do l. 1859 spadala pod se-kavsko škofijsko nadzorništvo. Sprva je v enorazrednici poučeval cerkovnik in prvo poslopje, v katerem je bila učilnica, je bilo krito s slamo, vendar je bilo že l. 1824 prezidano tako, da sta bila v njem dva prostora določena za šolo. Podatke o tej šoli najdemo v spisku učitelja Antona Kosija »Ljudska šola v ptujskem in ljutomerskem okraju 1875—95 (Popotnik XVI, 183) in Kovačiče-vem »Ljutomeru«, 113. Šoli so kasneje pomagali oskrbnik in najemnik gradu Braneka dr. Ivan Gottweis in občine Stara cesta, Branoslavci in Kamenščak z vasmi: Vogričevci, Vidanovci, Radomerščak in Žerovinci, ko je število šolar-jev preseglo 200.

Učitelji, ki so tu učili, so — po gubernialnem arhivu — tile: Kristijan Mühling (1826—30), Andrej Frankovič (1830—33), Vencel Vanck (1833—37), Andrej Viličnjak (1837—40), Jakob Adamič (1840—59) ter Lovro Šijanec (1859—67). Zaprošil za mesto in 3 mesece učil je tu še Franc Čeh (1859). Ker je bila ccrkev v Cezanjevcih podružnica Ljutomera, ni bilo nedeljske šole.

CIRKOVCI in CIRKULANE glej v spominskem zborniku Poetovio, 1969!
ČADRAM, glej OPLOTNICA!

ČREŠNJEVEC pri Slov. Bistrici

O tukajšnji šoli obstajajo dopisi že v l. 1819—22, ko je tekla gradnja šole v cerkovniški hiši in so določali zanjo učitelja in organista Jakoba Amona, ki je bil usposobljen v Mariboru (l. 1818) in je že l. 1824 učil na enorazrednici. L. 1826 je imela ta šola že 168 šoloobveznih otrok. L. 1832/33 je hodilo v to — še vedno zasebno — šolo, ki jo je vodil kaplan Josip Lukman in za njim (po l. 1833) Andrej Usenik (do smrti l. 1834) dejansko le 12 šolarjev, ker so nckateri otroci hodili v šolo v Laporje (od l. 1828). Potem je učil tu Jurij Hraševce, rojen pri Križu Rogaška Slatina), v l. 1838—52. Leto pred njim je učil tu (1837) učitelj Čavnik, ki pa je že v prvem letu umrl za kolero in o njem ni podatkov. Potem je učil Josip Toplak (1851—53). Kot je razvidno iz dekanijskega arhiva v Ptuju, je učil zasebno, potcm pa zamenjal z učiteljem Damišem (1853—56 in delno do 1870), ki je prejemal 337 gl 8 kr. Nekaj časa je učil tudi Franc Šmid, za njim pa Kristijan Payer (1855). L. 1856 zaradi mraza pozimi ni bilo pouka, nato pa je prišel učiti Albin Hofbauer (do 1857). Tačas je od 187 šoloobveznih otrok obiskovalo šolo le 33 šolarjev in 17 nedeljskih. L. 1850 je od 180 šoloobveznih hodilo v šolo 56 in 20 ponavljavcev, l. 1860 pa od 270 isto število, 1870 pa od 261 že 109 šolarjev, ko je šolo vodil nadučitelj Ivan Rajh. Vmes so zaposlili za namestitev in učili tu Anton Kristan nekaj mese-cev (1857), Kajetan Kovač iz Bistrice, Franc Bauer, Anton Lajnšic in Andrej Močnik, ki je bil tu rojen l. 1840. V šolski okoliš spadajo naselja: Črešnjevce, Leskovec, Vrhlog, Pretrež, Lokanja vas, Farovec, Trnovec, Stari log, Brezje in delno Drumlažno ter Jelševce.

ČREŠNJICE PRI VOJNIKU

Tu je bila ustanovljena šola l. 1861 kot direktivna, na njej je učil brez-plačno župnik Simon Črnoša kar v svojem stanovanju do l. 1863, ko je bila

oskrbljena zidana šola. Župnik je učil 3-krat na teden okoli 30 otrok na tej stari, zasilni šoli. Prvi pravi učitelj je prišel sem učiti mnogo kasneje (1879) in še kasneje se je osamosvojilo šol. poslopje (1896). Otroci so prihajali v to šolo iz naslednjih vasi: Crešnjsice, Podgorje, Brdce, Sojek in Kamna gora.

DE STERNIK, glej zbornik Poetovio, 1969!

DOBJE PRI CELJU

Tu je bila redna šola ustanovljena šele l. 1854, ko je bilo tudi zgrajeno šolsko poslopje. Prej je obstajala zasebna in nedeljska šola — po podatkih v škofij. arhivu — na kateri je učil 'potujoči' učitelj Jakob Goleš (od 1840), ki je služboval prej na Kranjskem in je v l. 1856—59 vzdrževal zasebno šolo v Lašah, in še v l. 1859—62. Pred njim je učil Tomaž Repič (Repina) od l. 1846 dalje in v l. 1847 imel 35 šolarjev. L. 1858 pa so ga tožili zaradi nemoralnega vedenja in nastopil je učitelj Anton Lajnšič, ki je učil le nekaj časa, nato pa odšel v Poljčane in v Kalobje, odkoder se je vrnil sem l. 1862/63. L. 1859 je učil še Franc Kocuvan in za njim Franc Raner (1862 —). L. 1862 je bilo tu že 235 šoloobveznih otrok. Za Lajnšicem je učil bolehní Simon Janžek in potem Jože Drozg (Drosk) v l. 1863—66, potem pa Ferdinand Čížek, ki je bil naglušen (do l. 1869). V šol. letu 1867/68 je ponovno učil Jože Drozg.

Ni možno ugotoviti točno, kdaj je iz tukajšnje zasebne šole nastala redna, bržčas šele l. 1854, ko je bilo odprto šol. poslopje. Prejšnja stara šola (iz l. 1851) je imela tudi stanovanje za učitelja. V l. 1867—71 je učil Franc Čeh, ki je dobil dovoljenje za ženitev v tem času.

Tudi po poročilih šol. kronike je bila tu zasilna šola l. 1840 v Šmidovi hiši (vulgo Murič), ko je učil Jakob Goleš za prostovoljno bero in so prihajali otroci tudi iz Laš. Pomagal mu je Tomaž Repina. Kasneje je Goleš poučeval še »pri Tončku« 15—20 otrok. L. 1840 je bilo 84 otrok (49 deklic in 35 dečkov), a l. 1847 izkazuje izpraševalni protokol le 35 otrok (17 deklic in 18 dečkov). Poučeval pa je tudi župnik Andrej Lukanc. I. Lapajne navaja v »Zgodovini štajerskih Slovencev« l. 1850 kot začetek gradnje nove šole. L. 1860 izkazuje izpraševalni protokol 192 šoloobveznih otrok. Pouk je bil od 9 do 12. ure dopoldne in od 1. do 3. ure popoldne. Poleg Antona Lajnšiča je učil še katchet Hinko Križan.

V l. 1861—70 je število otrok nihalo: 1861 232, 1862 235, 1863 235, 1864 272, 1865 221, 1866 182, 1867 209, 1868 243 in 1869 217.

Šola je bila pod patronatom ljubljanske škofije, a po drž. zakoniku z dne 25. maja 1868 (naredbeni list št. 48) je vodstvo in nadzor prevzela država. Všo-

lani so bili naslednji zaselki: Laše, Večje brdo, Jesenik, Brezje, Ravno, Suho, Paridol, Jelce, Presečno, Dobje, Jezerca, Škarnice, Završe, Gorica, Slatina, kasneje pa še: Zamšlek, Leskovec, Zapuže, Repuš in Hruševje.

DOBOVA

Tu je bila šola ustanovljena l. 1819, nastanjena začasno v kaplaniji in do l. 1821 tudi v lesnem hramu kot zasilna enorazrednica, dokler ni bilo zgrajeno šolsko poslopje. Vendar je bil pouk v župnišču še do l. 1826, nekaj časa tudi v gospodarskem posloplju grofa Atemsa v Rigoncih. Od skupno 161 šoloobveznih otrok je tedaj obiskovalo šolo okrog 50 otrok. Javna je postala šola l. 1821 (z odlokom celjskega okrožja z dne 30. oktobra). L. 1826 je bilo dozidano šol. poslopje. Šola je bila pod patronatom nabožnega sklada v Kostanjevici. V l. 1826—32 je narastlo število učencev na 378 šoloobveznih, samih dečkov z le 1 deklico.

Med prvimi učitelji je učil Miha Tomanič, ki je prišel l. 1819/20, za njim Jakob Hajnšek (1820—32), ki je bil kot pomožni učitelj (iz Konjic) nekaj let organist in cerkovnik in od l. 1828 stalen. L. 1829 je bila ustanovljena tudi nedeljska šola. Po njegovi smrti so se vrstili: Martin Dobršček (1830—32), nekaj časa tudi cerkovnik Franc Kalič, Simon Srabotnik (1832—33), Matej Masela in Josip Jury (1833—53), ki je postal stalen. Hajnškovi vdovi je morala občina nakazovati podporo (48 gl). Za Juryjem je učil Anton Povh (1853—54) in za njim je učil dalj časa Janez Hribernik (1854—68 in še dalje do l. 1885).

Učitelj je prejemal skrajja (okrog 1828 l.) 2 fl šolnine, 100 fl od občine, 33 mer žita in 3 mere pšenice ter vinsko bero v skupnem čistem dohodku 37 fl. Otroci so prihajali iz naslednjih naselij: Dobova, Rigonce, Loče, Mihalovec, Mostec, Sela, Gaberje, Mali Obrež, Vel. Obrež.

DOBOVEC (ROK OB SOTLI)

Tako po podatkih gubern. arhiva kot šol. kronike je izpričan tu pouk l. 1840, ko je še poučeval župnik (Josip Vezjak) v zasebni hiši. Vendar je že isto leto nastopil učitelj Jakob Adamič, za njim Jakob Zupan (1845—50), nekaj časa so učili Franc Damiš (1848), Jakob Stvarnik (1850—51), Simon Janžek (1851—54), Jurij Fuhshofer (1854—55), Henrik Škoflek (1856—57), Franc Kupnik (1857—60), Franc Jamšek (1860—63), Janez Vračko (1863—64) in Josip Kline (1864—69), za njim pa Jože Juvančič.

DOBRINA PRI ŽUSMU

Tu je bil zasebni pouk že od l. 1833. Učili so: Boštjan Orehovec (Oreholec) v l. 1834—37, Tomaž Knešer (Knežar) v l. 1837—40, Jakob Stupan (1840—51), Miha Sobovič (1844—46), Franc Damiš (1849), Franc Bauer (1850—51), Anton Sket (1851—53), Ivan Simonič (1854) in Maks Šribar (1856), ki je ostal v dobrem spominu.

Ko je bilo zgrajeno šol. poslopje (1854—56), se je l. 1856 v njem začel šol. pouk kot v javni enorazrednici. O tej novi učilnici je bil poslan dopis na škofijsko nadzorništvo v Št. Andražu (1855). Za Jurijem Vohlom (1853—55) je prevzel pouk Franc Strmšek (1855—59) pri Štefanu v Žusmu, za njim pa je poučeval Anton Potočnik kratek čas, potem pa Simon Kramberger (1859—61), ki pa je bolan umrl in je nekaj časa pomagal Franc Kužnik (1860), potem pa Jakob Cvirn (1861—68), ko je bil kazensko odpuščen. Nekaj časa ga je nadomeščal Henrik Škoflek, potem pa Karl Čiringer (1868), a že leto nato Janez Ferš. Na Vinskem vrhu (Štefan v Žusmu) je učil Jurij Jamšek (1860—68).

Dohodki učitelja so bili v 60. letih preteklega stoletja (do novega šol. zakona) tile: kot cerkovnik in organist je prejemal 21 gl 30 kr, šolnina je znašala

60 gl ter v blagu 12 vaganov pšenice, 15 vaganov žitne zmesi ter 4 polovnjake (po 283 l) vina. Ko se je šola l. 1868 preosnovala na 4 oddelke (razrede), je dobival učitelj od občine 550 gl.

Všolana so bila naslednja naselja: Dobrina, Hrastje in Olešica.

DOBRNA

Zasebna šola je bila tu že zdavnaj (1624 in 1663). Ko je dvesto let kasneje l. 1831 župnik Miklensin h kaplaniji prizidal sobo za pouk, je ta pouk obiskovalo 16—20 otrok ob nedeljah popoldne od 13. do 14. ure. Sam je poučeval verouk, kaplan pa tudi druge predmete. Ta zasilna šola je bila v kaplaniji v l. 1831—47, a že l. 1842 so sklenili postaviti šol. poslopje. Nedeljski pouk je trajal do l. 1852, ko je kaplan Henrik Križan dvakrat na teden poučeval do 60 učencev iz naslednjih naselij: Dobrna, Gorica, Pristava, Lokovina, Loka, Klanc, Zavrh, Vrba, Št. Jošt na Kozjaku, Brdce in Porož.

Prvi posvetni učitelj na tej šoli je bil Franc Kovač (1836—37). L. 1856 pa je tu nastala redna javna enorazrednica, poslopje pa je bilo zgrajeno šele l. 1861. Prvi redni učitelj na tej šoli je bil Matija Jeraj, ki je moral nekaj let skraja učiti še v kaplaniji (1856—61). L. 1857 je hodilo v šolo od 178 šolobveznih 133 otrok. Ko je kaplan I. Bohinc blagoslovil l. 1860 temeljni kamen novi šoli, so prispevali zanjo letoviščarji, graščaki in topliška uprava (sama 859 gl). V novem šol. posloju je bilo tudi učiteljsko stanovanje s kletjo. V l. 1858—60 je šolo obiskovalo 127 otrok. Učitelj Jeraj, ki je bil še cerkovnik in organist in je poleg šolnine prejemal tudi bero in štolnino, je vztrajal tu še vrsto let (do l. 1879).

Zlata knjiga je bila uvedena l. 1857 (Ehrenbuch für Pffarschule zu Dobrn), a urejevana do l. 1897. Skraja je pouk — še učitelja Jeraja — nadziral lastnik gradu (Neuhaus) Janez pl. Rellingen.

DOL PRI HRASTNIKU

Tu je bila v l. 1850—62 zasilna enorazrednica kar v zakristiji, kjer je učil župnik in organist Blaž Dragar. Potem so se otroci zbirali po enkrat na teden v kaplaniji ali v cerkvi, kjer jih je učil kaplan Gabron poleg verouka še pisanje in branje, preden je nastopil B. Dragar. L. 1859 je bilo 60 šolskih otrok, za prostor pa so starši prispevali do 20 fl na leto, organist in učitelj pa je prejemal še berjo: živež, ogrev in predivo v znesku 200 fl na leto. Prvo šol poslopje je bilo zgrajeno l. 1862, ko se je pričel pouk v redni enorazredni šoli.

Prvi redni učitelj je bil Boštjan Sirk (1866—70), pred njim je nekaj časa učil pomožni učitelj Gašper Topolovšek. Tačas je tudi učil kaplan Jože Pečar. L. 1867 so poslali nekatera dela učiteljev na etnografsko razstavo na Dunaj in celo v Moskvo. Na tej šoli sta učila potem še Janez Kveder in zemljemerec Ancelo Ornik, ko je bil l. 1866 usposobljen za učitelja (do l. 1869). Otroci so v to šolo hodili iz naslednjih vasi: Dol, Brnica, Marno, Unično, Brdce, Sv. Štefan, Kavk, Sv. Jurij in Kal.

DOLIČ PRI VITANJU

Že l. 1822 je bila tu zasebna šola v cerkovniški hiši, ko je zaprosil za to mesto Franc Tavčar iz Slovenj Gradca. Vendar so dobili redno šolo šele po l. 1860, ko je nastopil prvi redni učitelj Tomaž Končan (1860—63). Sledil mu je Jože Pepevnak (iz Kapel) v aprilu l. 1863, ko je prosil za pomočnika tudi Janez Einsiedler. Za njim je prosil l. 1864 Jurij Vohel iz Radeč, ki je učil do svoje smrti l. 1865 in ga je nasledil Simon Krojej (iz Vuzenice) in naslednje leto Jakob Karničnik (1865—66) ter Vinko Uršič (1866). Za njim pa je učil dolgo let Jakob Dobnik (do l. 1890).

Za to šolo s šolskim okolišem Sp. Dolič, Paka, Tolsti vrh, Kozjak in Gornji Dolič sta prispevali občini Mislinje (34 %) in Vitanje (46 %).

D O R N A V A, glej zbornik Poetovio, 1969!

D R A M L J E P R I Š E N T J U R J U

V gubernialnem arhivu je prvi dopis o dohodkih organista in cerkovnika pri Sv. Mariji Magdaleni v Dramljah iz l. 1825, ki pa mu sledijo še poročila o ustanavljanju javne in redne šole l. 1828/9, ko nastopa kot prvi učitelj kaplan Franc Gobec. Vendar je šola postala tu redna šele l. 1830, a zidano šol. poslopje so dobili l. 1835. Gobec je ob nedeljah zbiral mladino in jo učil tudi branja in računstva v majhni leseni hišici na prostoru, kjer je kasneje stala kaplanija. L. 1829 se je podrl zvonik in podrl to kočo, nato je bil nekaj časa pouk v leseni hiši cerkovnika Petra Korenaka, saj so bili v njej učilnica pa tudi nekaka kuhinja in kletni prostor za „šomaštra“. Kot prvi se je tu nastanil Boštjan Berna, ki je učil 15—20 otrok, pred njim pa je učil nekaj časa Andrej Raušl iz Šentjurja. Berni je sledil Martin Petek (od l. 1831), učitelj fabrične šole v Rakovicij pri Vitanju. Za njim pa so se vrstili: Franc Kraner (1832—33 in 1843), Simon Janžek (1833—35), Tomaž Knežar (1835), Jakob Goleš (1835—38), Franc Bauer (1838—41), Valentin Končan (1841—43), Franc Koren (1843—46), l. 1843 nekaj časa tudi Janez Janžek, dalje Jakob Tavzes (1845—46), Simon Kramberger (1846) in Blaž Englert (1847—55 in še 1868). L. 1864 je nekaj časa tu učil Martin Čokl (iz Zibike) kot podučitelj in l. 1865 Miha Poje (1864—66), ki se je branil pred obdolžitvijo nedovoljenega razmerja z deklo, o čemer si sledijo številni protokoli v graškem gub. arhivu.

L. 1868 (14. III.) pa sledi javno pismo na „gospoda učitelja v Dramljih“ (Englerta) ki so ga spisali številni podpisanci šolskega odbora: »Mj podpisani tako govorimo de usaki stari oča more gospodarstvo svojimo sino črez pustiti če ne more več birtšaft naprej pelati. Glihovižo tudi vi gospod očitel nemorete vec ne koru in ne u šoli, ordenga deržati, kir ne čujete in slabo vidite, hočemo mi kakor šolski odbor, da postite otroke in orglanje in petje gehilfo čisto v roke al u oblast, to je is vaših rok in se postavite kakor za tiga stariga per hiši, či boste ubogali, vas bomo vsi farmani radi imeli, či pa ne boste ubogali, vam ne damo nič več ne denarja in tudi ne bernje. se pustimo tožiti in k odgovoru priti. — Še enkrat rečeno de ubogate vas bomo radi imeli notar do smerti in vam bomo radi dali vaš šolgeld in vašo bernjo usemite si le gehilfa, saj vam ga bomo ži tudi farmani pomagali gor deržati, či boste bogali bote tudi veseli in mi vam hočemo vaše pravice popolnoma dopolniti.«

Na to pismo je Englert odgovoril, da ostaja na mestu, dokler ne pošljejo podučitelja (15. III. 1868). Prišel je Janez Antolinc in Blaž Englert je bil upokojen (18. V. 1868), nato pa se je začel boj za pomočnika. Prosila sta Janez Ferš in Martin Čokl, ki je tu že učil in ponovno v tem kraju poučeval l. 1868/69, ko je nastopil Franc Hernaus (iz Šentilja). Ta je potem poučeval dolgo dobo, postal l. 1871 nadučitelj in vztrajal do 1873.

Šolski okoliš je obsegal tele vasi: Sveteljka, Laze, Sv. Ilj, M. Dobje, Straža, Zalog, Sv. Uršula, Šedina, Razbor, Grušce, Pletovarje, Jarmovec, Hrastnik, Gabrovec, Trnovec, Jazbine in Cerovec.

D U H N A O S T R E M V R H U

Že l. 1816 je bila tu ustanovljena enorazrednica v zasebni hiši, prvo leto še v leseni cerkovniški kolibi, kjer je učil cerkovnik prostovoljno. Ta koliba se je že prvo leto (1816) podrla. Do l. 1869 so bili učitelji cerkovniki. Šol. kronika navaja kot prvega učitelja nekega N. Beršenovnika, za katerega ni podatkov. Ker je bil tudi šolski arhiv uničen, ni bilo mogoče doslej ugotoviti, da so na

tej šoli učili zapovrstjo: Franc Mole in Janez Mole (1832—37), Janez Trček (1837—38), Janez Marko (1838—48) in za njim Josip Vrtnšek, Jurij Tomič (Tomis) do l. 1853, Josip (Kari) Kotnik (1854—59), Jože Hrovat (1859—67) in Josip Žužek (Susek) 3 leta.

D V O R J A N E

Tukajšnja šola je bila — po šol. kroniki — ustanovljena že l. 1800 (ali 1806, o čemer prim. Popotnikov koledar l. 1891, V. letnik str. 32) in s tem se strinja tudi graški arhiv. Pouk je bil skraja v župnišču in je učil najprej Ludvik Jakob 7 otrok nemško in slovensko, in sicer dopoldne od 9. do 11. in popoldne od 1. do 3. ure. Za l. 1809 je ugotovljen učitelj Leopold Švarc, ki je tu učil že od l. 1803 pa do smrti l. 1831 in je bil tudi organist in cerkovnik. Nadzornik Kelner iz Ptuja ugotavlja l. 1812 v svojem poročilu, da skrbita za to šolo škofija in patron št. Jurija župnik Matija Presnik v Malečniku. Komisar pa je upravnik vurberške graščine Inoc. Fridrih; vendar se ta za šolo ni veliko zanimal po izjavi takratnega župnika Korena, ki je poučeval kot katehet za prejšnjim veroučiteljem Leopoldom Volkmerjem, ki je prostovoljno učil do svojega odhoda. Švarc je bil usposobljen l. 1802 v Gradcu in l. 1808 adjustiran s pričevali. Poroča, da ne pije, da pa je nekoliko samovoljen, vendar pa vodi šolske posle v redu in poučuje po 4 ure na dan. V zimskem tečaju je bilo vsega 26 otrok (17 dečkov) nedeljska šola pa je imela 21 učencev. Učišnica je pomanjkljiva tako glede zidave kot opreme. Učitelj oskrbuje otroke in šolo s papirjem, črnolom, peresi, klopni, kurjavo in dimnikarjem na račun oblasti, okraj pa mu daje 6 metrov drv. Prejema pa zase šolnino, 23 mer ajde, malo vina, štolnino in 12 fl. Soloobveznih otrok je 74 in letni izpiti so 11. septembra, zimski pa 3. maja. L. 1813 je bilo 44 otrok, ki sta jih učila to leto župnik Koren in katehet Gutman.

Po škofijskem arhivu so bili l. 1828 všolani v to šolo naslednji zaselki: Šmartin (42 hiš), Uglenca (Ciglenca) s 26, Sp. Duplek s 23, Dupliški breg s 45, Vumbah s 27 hišami, nevšolani pa: Zg. Duplek (12 hiš), Završka vas (11), Žitečka vas (15), Kamenščak (23), Gosamova (10) in Pečice (10 hiš). Pouk je trajal vsak dan od 9. do 11. in 12. do 14. ure. Za upravnega nadzornika je bil gostilničar Matija Frajtač. Iz nevšolanih krajev je prihajalo 7 otrok, 2 sta bila tuja, odraslih pa 11. Ponavljalna šola je imela v zimskem času 30, v letnem pa 25 učencev vsako nedeljo od 8 do 9. ure. Rednih učencev je bilo pozimi 78, poleti 58. — L. 1838 je učil poleg veroučiteljev župnika Jaka Markoviča in Martina Košarja 20-letni učitelj Bartol Rot, ki je imel pozimi 89, poleti pa 85 otrok, ponavljalna šola pa pozimi 68, poleti 54. Iz všolanih vasi so prihajali takole: 24 iz Šmartina, 15 iz Uglenc, 14 iz Sp. Dupleka, 21 iz Dupleškega brega, 20 iz Vumbaha, iz nevšolanih pa 12 iz Zg. Dupleka, 15 iz Žitečke vasi, 11 iz Završke vasi, 27 iz Kamenščaka in 12 iz Pečice. Nadzornik je bil tačas v tem kraju Franc Kocmut. Tudi za l. 1840 obstajajo podrobnejši podatki: poleg veroučitelja Jurija Stuhca sta učila še Franc Kocmut (do 1841) in Jurij Ferš (1837—41). Všolanih otrok je prihajalo iz Šmartnega 27, Uglenc 30, Sp. Dupleka 10, Vumbaha 21, Dupleškega brega 40, nevšolani kraji so prispevali: Zg. Duplek 36, Žitečka vas 15, Završka vas 15, Kamenščak 33 in Pečice 10. Ponavljavcev je bilo 80. Po tem času so učili še: Miha Kajzer (1844—48), Gustav Poročnik (1859—63), za njim pa še Janez Muršec in zaslužni Boštjan Gselman.

F I L I P N A P O H O R J U

Ker za to šolo ni drugih podatkov, naj navedem le vrstni red učiteljev: Stefan Pečnik (odšel l. 1832), Jože Novak (1836—38), Anton Koprivšek (1837—41), Simon Janžek (1841—43), Janez Ojc, Janez Kovač, Lovro Škoflek, Karl Rasenic (1858).

FLORJAN POD BOČEM

Tu je bila šola ustanovljena na pobudo župnika Auchmana iz Rogatca že l. 1809 v kletnem prostoru župnišča, pozneje pa v graščini in v zasebni hiši. L. 1813 (15. maja) je v gubern. arhivu dopis od dekanijskega nadzorništva v Rogatecu glede poskusne skušnje na tukajšnji šoli in l. 1814 je za Jožem Krambergerjem, ki je tu učil v l. 1809—12, prišel poučevat sem Niko Matoh, ki pa je tu oglušel l. 1848 in ga je nadomestil Blaž Tramšek (do 1849), za njim pa Franc Strmšek l. 1849/50, potem Jernej Gaber, ki je pa po prvem mesecu umrl (1851), dalje Jože Englert (1851—52), Jakob Goleš (1852—54), Jože Mihelič (1854—55), Jurij Vohel (1855—56), ko je nekaj mesecev učil tudi cerkovnik Jože Modrič (1855). Za njimi so učili Miha Novak (1856—57), Albin Hofbauer (1857—58), potem pa dolgo vrsto let Luka Trofenik (Trafönik) od l. 1859 dalje, ki je l. 1865 postal pravi učitelj ter je služboval tu do upokojitve (l. 1898).

FRAM

Tu je bila zasebna šola že l. 1802 kot zasilna šola v cerkovniški hiši, a od l. 1816 v zasebni hiši, ki je bila od l. 1862 odkupljena od cerkve kot zasebno šol. poslopje. Kasneje so ga podrlj (1873). Po drugi verziji je že l. 1816 dal slivniški grof za šolo sobo v skladišču, kjer je bila potem učilnica najdaljše dobo (do l. 1862). To graščinsko poslopje je šola odkupila od grofa za 1500 gl ter ga preuredila za šolo. Med gradnjo te nove šole so poučevali v Dcnikovi (Böhmovi) hiši.

Najprej je na tej šoli učil Andrej Eberl (1802—12), ki je bil sicer čevljar in tkalec, vendar je učil — najprej pri Blatniku, potem pa v Prelogovi hiši — tudi abecedo okrog 20 otrok. Tudi Jakob Šen (Schön) je učil za njim 6 let (do l. 1818), potem ko je prej obiskoval učiteljski tečaj v Mariboru (1811). Za njim pa je daljšo dobo učil Franc Domanjko (Jože?) v l. 1819—58. Pred smrtjo ni bil več kos številnim šolarjem (220 šoloobveznih) in je prosil za pomočnika. Nekaj časa mu je pomagal Miha Šipek (1850—52), potem Franc Čeh (1856—57). Jože Kolnik, tukajšnji rojak, je učil pri Sv. Ani v l. 1840—44. Ko je bilo ob smrti učitelja Domanjka, ki je učil kar 39 let, razpisano učno mesto, je bil za naslednika določen Miha Vučnik (Bučnik?), ki je tu vztrajal 13 let (do l. 1872). Pomočniki pa so mu bili (kantnarji): Tomaž Mohorič (1862—64), Anton Hren (1864—66), Gustav Potočnik (1865), Matija Soršak (1866—69), ko je nastopil Jože Poljanec.

Šolski okoliš te šole: Fram (največ otrok), Morje, Loka, Koprivnik, Ješenea, Ranče in Šestdobe (najmanj otrok).

FRANKOLOVO

S pripravami za tukajšnjo šolo so pričeli že l. 1812, o čemer priča prvi dopis v gubern. arhivu. Šolska kronika postavlja ustanovitev te zasilne šole, vendar šele v l. 1816, kar se ujema tudi z nadaljnjimi poročili v graškem arhivu. Po teh navedbah je najprej učil lokalist Jože Vanič (od novembra 1816 do 1817). Iz l. 1818 pa že obstaja poročilo o učitelju Konradu pl. Bartelottiju, ki je učil na enorazrednici ok. 16 otrok. Ker je bil pa brez pravega učiteljskega izpita, mu je nasprotoval župnik Hrvat in je moral kljub zaslužnosti za to šolo (prim. Celje!) zapustiti cerkovniško in organistovsko službo in je naslednje leto opravljal v Celju učiteljski izpit na tečaju (1819). Za njim je prišel Franc Škoflek (že l. 1818), ki je trikrat na teden prihajal poučevati iz Nove cerkve ter opravljal tudi službo organista (1818—20). Potem je učil Matija Freisteiner (1820—26 in še l. 1830), ko je zamenjal z Janezom Juryjem (1845), ki je prevzel njegovo mesto na Rečici. Freisteiner je bil namreč tudi posestnik gradu v Frankolovem pa tudi posestnik graščin v Loki in v Vupetah ter frankolovskega mlina, vendar je vse to izgubil, bil odpuščen iz službe in umrl kot obubožan

drvar v Celju. Potem je učil Ivan Flajs l. 1845/46, nato pa 4 leta Ivan Kolar (1846—50), ki pa je imel težave pri ženitvi s šolsko kuharico in so se o tem vlekli dolgoletni protokoli na škofijsko šol. nadzorništvo. Sledil mu je Simon Kramberger (1850—54), ki je zaradi gmotnih težav prošil za podporo, ki jo je res dobival iz šol. sklada (1851—53). Bil je namreč kot učitelj vezan na prostovoljne prispevke: 24 škafov pšenice, 10 mer vina, tudi štolnina je nekaj vrgla, čeprav je tožil nad odnosom do župnika, šolnina pa je znašala le poldrugi krajcar na teden od otroka. Zamenjal ga je Anton Kostajnshek l. 1854, ki je prišel iz Zibike in ostal tu do l. 1859, nato je prišel Filip Koderman (1859—74) iz Hoč, ki je postal pravi učitelj l. 1865 in prejemal tudi doklado.

Prva šola je bila v leseni organistovski zgradbi iz l. 1796 in šele l. 1826 je bil pouk že v zidani učilnici, od l. 1863 dalje pa v posebni šolski zgradbi (stari šoli), ki je stala 7329 gl 98 kr, k čemur je štajerski verski sklad prispeval 639 gl 72 kr, ostalo pa občina. Šolska kronika je bila pisana v nemščini (do l. 1897), saj so bile tudi tiskovine dvojezične šele kasneje (1897). Iz te šole sta izšla slikar in kipar Jože Vrenko in kraj. šol. ogleda ter dobrotnik te šole Franc Vrenko, oba še učenca učitelja Bartelottija. V to šolo je hodil tudi znameniti bolgarolog in stenograf prof. Anton Bezenšek v l. 1860—65, ki so mu kasneje ob 80-letnici odkrili spominsko ploščo v Bukovju, Šolski okoliš: Beli potok, Bukovje, Dol, Lindek, Lipa, Loka, Selce, Rove, Rakova steza, Stražnica, Straža, Verpete, Zabukovje, Globoče in Ilovica.

G A J (KRIŽ NAD MARIBOROM)

Enorazredna šola je bila tu ustanovljena že l. 1810 v cerkovniški hiši, ki so jo l. 1814 popravili, l. 1827 pa prezidali. L. 1815 ni hodilo v šolo 28 vsolanih otrok. L. 1828 je učil katehet Janez Kurnik, vsolani pa so bili tile kraji: Sv. Križ (28 hiš, 9 otrok), Šober (15, 8), Slemen (4, 2), nevšolani pa: Sv. Križ (35, 7), Šober (18, 8), Slemen (27, 5). Pozimi je bil pouk 2 uri dopoldne in 2 popoldne, poleti pa od 11. do 14. ure. Ponavljalna šola je štela 20 učencev pozimi, 10 poleti med dopoldansko in popoldansko nedeljsko cerkveno službo.

Prvi učitelj je bil tu Janez Vollstuben. L. 1838 je učil katehet Janez Švarc in v šolo je hodilo 16 učencev in 13 ponavljavcev. L. 1840 se učni osebi še nista menjali. L. 1860 pa se je ta župnijska šola spremenila v samostojno enorazrednico, ki pa je ostala še v starem šolskem prostoru.

L. 1841 je bil že na tej šoli dovoljen pomočnik z 48 gl dohodkov. Do l. 1859 je šola spadala pod sekavsko škofijsko nadzorništvo. Za Vollstubnom so se vrstili tile učitelji: Jurij Ferš (1842—45), Jože Kotnik (1845—55), Jože Hofgartner (1855), potem pa Tomaž Viher do 1869, ko je umrl in ga je nasledil

Ignac Lopič. Tem so pomagali pomočniki: Janez Belec (Welec) l. 1855, Jože Domanjko l. 1855—56, Franc Rošker l. 1855, Vid Vidovič (1856—57), nekaj časa Franc Golob in Peter Bezjak (1857—59), potem še Jože Bobič (1859—64?) in Andrej Frankovič (1860?).

GALICIJA

Neredna šola je bila tu že pred l. 1844, saj je (iz Nove cerkve) poučeval 27-letni Matija Jelen že l. 1835—36, čeprav je bil usposobljen šele 1850, vendar je bil tukajšnji rojak. Ko je l. 1844 komisija oblasti Zalog odredila ustanovitev šole v tem kraju, je bil pouk v leseni bajti, kjer je bila kasneje zgrajena kaplanija (Zavrh, 2) z 1 učilnico in za učitelja je bil določen dohodek iz šolskega sklada 14 gl 25 kr ter 11 gl 50 kr od cerkveništvu in za zvonjenje.

Prvi redni učitelj je bil Franc Kramer, ki je učil l. 1845—46 že 40 otrok, v nedeljski šoli pa 88. Letnih dohodkov je imel po odredbi graškega gubernija iz lokalnih sredstev 130 gl s prispevki iz šolnine in žitne ter vinske bernje. Za njim so učili: Miha Gobec (1846—49), Franc Damiš (1849—50), Anton Povh (že l. 1845, potem 1850—52), Štefan Bezenšek (Vezenšek?) v l. 1852—55, Matej Jeraj (1855—56), Ivan Zidar (1856—61), Jurij Fuchshofer (1861—64) s pomočnikom Ivanom Zolnirjem (1864—74), Jože Mihelič (1864—66), Anton Sket (1866—71). V tem času so zaprosili za to mesto in tudi nekaj časa poučevali: Peter Sodin (že 1833, potem 1855), Anton Salmhofer (1845) in Miha Teran (1845), Janez Mramor (1846), Janez Munda (1852), Luka Kranjc (1863) in Alojz Lenko (1863) ter Martin Kresnik (1867). Učitelj Munda je priporočil Jurija Vohla, vendar je bil nastavljen tedaj Bezenšek. Učitelj Anton Sket pa je v pismu na škofijo očrtal žalostno podobo učiteljskega položaja l. 1869:

PREČASTITO KNEZO-VLADIŠKO ŠOLSKO NADZORNIŠTVO V MARIBORU.

Anton Sket, začasni učitelj pri Sv. Jakobu v Galiciji ponižno prosi, da se mu od tam blagovoljno za gališkega cerkvenika že od nekaj kupljena njiva, ki je hudovoljno zdaj zopet prodana z ostrem dokazom nazaj k šoli pridobi, Kostrevniški dolg pak iz 317 for. 48 kr. resno k plači. opomne.

Prečastito knezo-vladiško šolsko nadzorništvo!

Iz vso vdanostjo ponižno podpisani nažnanja s tem, da mu srce od prevelike žalosti in skrbi krvavi, ker vidi, kako nečloveški ljudje za tolikoletne, trudapolne zasluge pri šolstvu mesto plačati prim(e)rno, krvavo zasluženno učnino — ga le iz pikirmi besedi psujejo in kakor največega sužnja, od službe do službe preganjajo.

Tako so tudi tukajšnji »Galičani« v pričetku t. meseca hudovoljno iz ponižno podpisanega ravnali, ter javno pokazali, kako malo jim je za učitelja mar, naj se on še toliko iz njih nevedno mladino trudi in jo odgojevati za časno in večno srečo si prizadeva, nič — da jim le plačevati treba ni, siliti jih k plači za otroke pak nihče ne more.

Njivo, ki je k tej šoli zadelj prepričlih službenih prihodnikov že od nekdaj kupljena bila, ter je za učitelja, da si vendar saj življenje ohraniti zamore — in tako potrebna kot slepcu ljubi pogled in ribi voda — »prodali so jo«! Naj bi tako trudapolni učitelj gladu cepal — ali pa kmalo zopet kam drugam se preselil —!

Da tudi s kratkem zapopadek »blagostanje« galiških duhovn. gosp. pomočnikov t. je kaplanov v primer služi, se natančno-premodro crkveno gospodarstvo nikakor pozabiti ne sme.

Andrej Superger, »I. cehmojstr« gališke župnije je pred nekoliko meseci pol kleti v kaplaniji iz tolstem zidom pregradil in svoj prid obrnil — ter drugo polovico, ki je vsa temna in mokrotna prhodnim gospodom kaplanom prepustil — naj bi tako v tesnem kotecu teško pridobite — naberačene kapljice vina ja poprej se prikazati zamogle.

Četrto leto teče, od kar tudi dolgo učnine-posebnih opravil pri očitni službi Božji, pogrebih, križev potov i. t. d. in za raznotere stroške pri šoli iz 317 forinti 48 kr. iznašan se do nazoče ure »Kostrevničanov« neporavnan tiči, ako so ravno iz brezštevilnimi prošnjami-poslednic pak tudi s pritožbami do domače in viši gosposke v Gradcu k tej plači opominjali bili — zastonj je vse poravnati dolg pač do sodnega dne odlagajo!

V taki siloviti zadregi tedaj ponižno podpisani kleče iz povzdignjenimi rokami ves vdan prosil.

Prečastito knezo-vladiško nadzorništvo šol naj milostno blagovoli resno gališke prvake in može, ki zastopajo gališko župnijsko srenjo opominati, da se prodana njiva, ki je k šoli neobhodno potrebna nazaj pridobi, ali pa brez odloga druga blizo šole nadomesti.

»Kostrevničane« pak, ki šibi Božji zaradi vnebovpijočih hudobij gotovo odišli ne bodo, naj blagovoljno ob enem tudi resna beseda od tam zadene!

Najvbornejši bajtler se bo vesel zdaj ob času velikonočnega Jagneta iz kakem koščekom zboljšenega zaužitja pogostiti zamogel — le revni od nadlog in težav stiskani učitelj se bo moral pak za brezštevilne opravila in skrbi pri crkvi, ki se posebno ob takih godeh ob nja zahtevajo, iz kakem bornem — to je nezabelenem crnem zeljem in obličnatem krompirjem, kakor ob drugih dnevih pogostiti.

Oh učenost, ki že toliko časa modruješ, kdaj se ti bodo saj vendar enkrat do pravice oči odprle?!

St. Jakob v Galiciji 18. marca 1869.

Anton Sket, začasni učitelj l. r.

Prvo leto rednega pouka (1845) je bilo vsega 45 otrok dopoldne, 40 popoldne, v nedeljski šoli pa 88. Novo šol. poslopje l. 1858 je bilo zgrajeno na stavbišču nekdanje lesene kaplanije. Patron verski sklad je prispeval za to gradnjo 900 gl, župljani pa 900 gl. V l. 1859—69 je prejemal učitelj poleg svojih rednih dohodkov še 20 gl letne doklade iz ustanove nadvojvode Ivana. Preden je bila šola dograjena, je bival učitelj pri kmetu Beleju (Zavrh, 8), potem pa se je vselil v šolo, ki je imela poleg 2 učilnic tudi učiteljsko stanovanje. Starejši učenci so imeli pouk dopoldne, začetniki pa popoldne. Nedeljska šola je bila namenjena starejšim. Otroci so prihajali v to šolo iz teh naselij: Železno, Hramše, Zavrh, St. Jungert in Gorica.

GLOBOKO, glej PIŠECE

GOMILSKO

Že l. 1810 je bila v tem kraju zasebna župnijska šola v zasebni hiši, od l. 1815 pa v lastnem poslopju kot enorazrednica — v cerkovniški hišici, ki je bila tedaj nanovo zgrajena. Po šolski kroniki je učil tedaj Andrej Juh (1810—15). L. 1840 pa se je ta lesena bajta podrla in so na istem mestu sezidali šolsko poslopje z učiteljskim stanovanjem.

Prvi učitelj na redni tukajšnji šoli je bil Lovrenc Frane Poznik (1815—65) iz Škocijana na Koroškem, ki je bil l. 1816 usposobljen v Celju. Opravljal je še službo cerkovnika in organista kar 50 let do svoje smrti. Vendar je imel že od l. 1861 dalje pomočnika: najprej 4 mesece Janeza Weingerla (iz Jareninc), potem Martina Zupančiča (1861—63) ter Jožeta Delakordo (1863—65). Po Poznikovi smrti pa je bil izbran izmed prosilcev Jože Bračič (1865—69), ki je postal l. 1867 pravi učitelj. Dobesedno poročilo o njegovi izvolitvi se glasi: »Veslavno šolsko ogledstvo! Nasledek predloga od 18. oktobra 1865 zastran izvoljenega učitelja orglavca in cerkovnika za javno šolo v Gomilskem je podano tukajšno pokorno poročilo, da je enoglasno izvoljen Jožef Bračič za učitelja tukajšnje fare.«

Šola je vodila tudi zlato knjigo v l. 1817—94 (samo nemško do l. 1879) in kroniko do l. 1910 (tudi v nemščini). Iz nje izvemo, da se je prvotni pouk v Polavdrovi koči (na prostoru župnijskega hleva) l. 1810 preselil v leseno Penclovo hišo, dokler niso l. 1815 ustanovili redne javne šole in jo nastanili v hiši, kriti s slamo. Ko so l. 1840 leseno cerkovnikovo hišo podrli, je šolsko poslopje dobilo opečno streho.

L. 1815 s prihajali v tukajšnjo šolo otroci iz naslednjih naselij: Gomilskega, Grajske vasi, Sv. Matevža, Sv. Ruperta, Braslovč, po številu skupno 70, že l. 1816 pa 100, l. 1869 pa že 142. Kasneje so prihajali tudi otroci iz Zakla in Male Reke.

GORENJE NAD ZREČAMI

Po šolski kroniki je bila tu zasilna šola od l. 1850, a še tedaj so učili kateheti po dvakrat na teden. Od l. 1869 pa je bil pouk v kmetski hiši. Kot prvega učitelja navaja Vinka Uršiča, od l. 1869 pa je učil Miha Ramšak. Prvi je prejemal po 1 gl od otroka na leto, drugi pa že 400 gl plače. Šolski okoliš te šole je obsegal: Koroško vas, Lokvo, Črešnovo, Bezovje, Planino, Radeški vrh.

GORENJI LESKOVEC

Po šol. kroniki je obstajala tu pred redno šolo zasebna šola v cerkovniški hiši, šele l. 1865 je bila zgrajena učilnica, nova šola pa še kasneje (1871—83). Prvi redni učitelj je bil Jurij Bergant. Do l. 1864 so hodili premožnejši učenci v sedanjo Brestanico. Učilnico je l. 1865 sezidal Alojz Lenček za 500 gl, kakor navaja Josip Brinar v svojih »Zbirkah zgodovinske in bajeslovne učne snovi za brežiški okraj«.

GORICA OB DRETI, REČICA PRI MOZIRJU

Tu je bila šola ustanovljena l. 1854, ko je na tej zasilni šoli poučeval dosluženi vojak Jernej Marjetnik v zasebni Krefljevi hiši, dve leti zatem pa so poučevali v cerkovniški hiši Luka Ropotar, ki je bil predvsem cerkovnik, in njegov sin Ivan s sestro Marijo. Javna je postala ta šola šele kasneje (1875), ko je učil Anton Koprivšek s 600 gl letnih dohodkov poleg cerkovništva. Prvi pouk je bil zasilen v zasebni hiši (1854—56). Šolski okoliš: Kokarje, Lačja vas, Trnovec, Sp. in Zg. Pobrežje, Potok, Pusto polje, Čreta in del Holmca.

GORIŠNICA, glej zbornik POETOVIO, 1969

GORNJI GRAD

Zasilna šola je bila tu že v jožefinski dobi (okrog l. 1785) in je l. 1804 postala redna javna enorazrednica. Nastanjena je bila v gradu, kjer je bila že v dobi škofa Hrena latinska in slovenska pripravljalnica za bogoslovce, bodoče duhovnike. Od l. 1785 dalje je prejemal učitelj 130 fl ter 120 fl iz šol. sklada, njegov pomočnik pa 70 fl na leto. Med prvimi so tu učili: Jože Podobnik, ki je bil že l. 1791 usposobljen in je učil še l. 1811, za njim Andrej Podlipnik, ki je bil tu s potrdilom za trivialne šole l. 1791 — rojen v Škofji Loki — dalje Jernej Bader (1806), Tomaž Samolisek (1808) iz Rečice, Primož Brelih in Jurij Golob (1813—15) ter Matija Retinger (1817).

Po šol. kroniki pa je ugotovljena razporeditev učiteljev: Franc Simonetti (1804—1806), Franc Pirker (1806—15), Anton Kregeci (1810—20), Jože Lakner (1816), Ivan Berthold (1818), ki je že naslednje leto — 21-leten — umrl in ga je nasledil Alojz Dajler (1819) eno leto, potem pa so sledili: Tomaž Štuler (1819—26), Franc Bauer (1827), Marko Magreiter (1837—38), Jože Vrinšek (1839—40), Miha Červ 1840—41, vmes še Simon Kramberger 1841—42, potem spet Miha Červ (v l. 1842—1890, ko je bil upokojen). Njegovi pomočniki pa so bili: Franc Jakl l. 1842, Simon Janšek in Franc Kamnatnik, ki je bil tu rojen l. 1816, sta zaprosila za to mesto l. 1842 ter Franc Hafner, tu rojen l. 1839, pomagal tu učiti l. 1868.

L. 1869 je štela šola 105 šoloobveznih otrok, ki so prihajali iz naselij: Sokat, Gornji grad, Križ, Sv. Florjan, Sv. Lenart in Štajngrob.

GORNJA RADGONA

Tu se je zasilni pouk pričel že l. 1725, ko je poučeval Anton Raab (1725—50), tu l. 1751 pokopan. Na tej zakotni šoli je potem učil Franc Haring (1775—82), katerega žena je bila tu pokopana (Marija Ana) in je potem 48-leten odstopil. Kdo je učil vmesno dobo, ni znano. Nasledil ga je Simon Fras, ki je že l. 1777 nadomeščal bolnega Haringa in potem služil tu kot učitelj nad 50 let. Od l. 1805 mu je pomagal pri poučevanju starejši sin Franc Fras, ki je tedaj dovršil pripraviški tečaj. Simon Fras je učil v l. 1777—1805 okrog 70 otrok, potem pa je ob sinovi pomoči vodil šolo še do l. 1832, ko je 81-leten umrl. Solski obisk je bil pozimi 60—70, poleti 50. Pouk je bil v tej dobi še v cerkovniški hiši, kjer so pozneje zgradili šolo. Patronat nad šolo je imel štajerski verski sklad in učitelj je prejemal nekoliko šolnine ter bernjo: 70 mer žita in mošt, kot cerkovnik pa še od sekavske gosposčine 40 mer žita, 20 mer pšenice in 3 četrtnjake vina.

Že l. 1822 so sezidali pritlično šolo (št. 18), ki so jo že l. 1823 razširili v dvorazredno za 68 dečkov in 20 deklic. L. 1832—33 je vodil šolo sin Simona Frasa Ignacij F., ki je po očetovi smrti — po šol. kroniki — prevzel pouk. Bržčas gre za Franca F. Potem pa je učil še Andrej Simonič (1833—81), ki je sprva stanoval v stari hiralnici do l. 1841, ko je bilo zgrajeno novo šol. poslopje (št. 19). Prejšnje pritlično šol. poslopje iz l. 1822 se do l. 1872 ni več uporabljalo za šolo. Nekaj časa je očetu Andreju Simoniču pomagal sin istega imena (1869—73), ki je bil tu rojen l. 1842. Iz šol. kronike, ki jo je pisal učitelj Simonič, je razvidno, da je bila prejšnja zasebna šola s svojim 'ludimagistrom' razglašena za javno že l. 1805.

Nekaj časa so tu pomagali učiti Jurij Šmidinger (1842—44), Josip Zemljič (1850—55), Alojz Sernec (1859—61), Ferdinand Raušl (1861—66) ter l. 1865 za kratko dobo Janez Stiper. Leta 1862 (25. III.) je župnik Janez Kurnik pismeno zaprosil: »Prosim, naj nam pošljejo dobrega Slovenca, ki je na meji potreben.«

GRADIŠČE (SV. TROJICA V SLOV. GORICAH)

Tu je bila ustanovljena šola v avguštinskem samostanu, ki ji je odstopil brezplačno učilnico za enorazrednico. Avguštinci so prišli sem dve leti potem, ko je bila zgrajena tu kapelica l. 1631. Vendar podrobnosti o tej šoli niso znane. Prvi znani redni učitelj Anton Senekovič je imel že v l. 1808—17 pomočnika Janeza Pučka (1810—24). Učil je 30 učencev od 100 prijavljenih l. 1811, a povprečno je poučeval spočetka le 22 otrok.

Od l. 1812 je bila župnija izročena svetni duhovščini in l. 1854 frančiškonom. Po škofijskem arhivu je l. 1806 dobival učitelj 13 fl v denarju, 22 f v zbirki in še 25 fl v gotovini, skupaj torej 60 fl ter je užival podporo cesarske ustanove grašćinske oblasti Kumreg. V protokolu o šolah l. 1827 izvemmo, da je bila šola pod patronatom verskega sklada in okr. oblasti graščine Hrastovec. Tedaj sta poučevala poleg župnika še učitelj Martin Šenveter (Schönwetter) in njegov pomočnik Franc Pinterič (do l. 1830). Solskih otrok je bilo ok. 130 ter 40 ponavljavcev (17 dečkov, 23 deklic). Pouk je bil v 2 učilnicah in 2 razredih celodnevno v slovenščini in nemščini. M. Šenveter je bil tudi cerkovnik in organist (1818—59), domačin iz bližnjega Crkvenjaka, ki je tu umrl l. 1859. V l. 1821—25 mu je pomagal učiti Franc Farazin.

Že Senekovič je prejemal od učenca po 24 kr šolnine poleg prostovoljne žitne zbirce. Pod okr. šol. nadzornikom Francem Murkom je bila šola razširjena l. 1828 v dvorazrednico. Ko je bila šola l. 1854 izročena frančiškonom, je prejemal šol. pomočnik 48 gl iz plačane šolnine, 12 gl pa iz verskega sklada. Javne skušnje so bile za veliko noč in sta se jih poleg župnika udeleževala še dekan in okrajni zastopnik, marljivi učenci pa so bili na njih obdarovani. L. 1867 je župnija odstopila šolski občini avguštinski dvorec, ki so ga podrli in zgradili tam šolo, ki jo je obsikovalo 37 učencev. L. 1868—69 je bilo vsega 171 šoloobveznih otrok, in sicer 75 dečkov in 96 deklic.

Na tej šoli so nekaj časa učili: Anton Hugovič (1832—34), Vincenc Švarcl, Janez König in Simon Lubec l. 1835—36, Peter Simonič (do l. 1842), ko sta menjala z Jožem Zemljičem (1842), Anton Čeh v šol. l. 1843—44, potem pa spet Zemljič l. 1845—46, za njim Jože Šac (1846—50), Franc Bombek (od l. 1851), Martin Motale (1859), Jože Kranjc (1860), Peter Kovačec (1865) in Anton Hren l. 1867—68.

Šol. okoliš: Gradišče, Sp. Porčič, Zg. Porčič, Senarska, Verjane, Osek in Gočova.

GRADIŠKA. (SP. SV. KUNGOTA)

Tu je bila zasilna šola že l. 1786 v cerkovniški hiši, kjer so učili kurati ter cerkovniki in organisti do l. 1812, med katerimi je znan Vencel Knežavrek, Čeh po rodu, ki je tu učil v l. 1806—12. Za njim je poučeval Boštjan Verblač (Ferblatt) v l. 1812—29, ko je umrl. Potem je učil Janez Šmid (1829—32), za njim pa sin pokojnega učitelja Verblača Anton, ki je stanoval pri materi vdovi in bil l. 1831 usposobljen (rojen tu l. 1815). L. 1838 je prosil — po potrditvi l. 1835 — za stalnega (pravega) učitelja tu, vendar ga je nasledil Martin Petrič (1840—46), za njim pa so sledili Anton Postružnik (1847) in Franc Golob (1848), Jakob Špindler (1848—52), Janez Bobič (1852—56), ki je bil tu rojen, Gašper Lešnik (1857—60), podučitelj Janez Grajner (Geriner?) ter Matija Murko (1860—64). Potem je bilo to učno mesto razpisano. L. 1863—65 je učil podučitelj Ignac Lopič. Izmed prosilcev (Jože Bobič, Peter Kovačec, Jože Horvat, Janez Bizjak, Martin Pristernik, Matija Murko, Matija Rajsp in Franc Serneč) je bil izbran Franc Serneč (1864—80).

GRIŽE

Priprave na tukajšnjo šolo so tekle že l. 1824, ko je pisal župnik Anton Beč o uvedbi zasebnega pouka v Libojah in je prišel učiti Peter Mencon v Liboje, v Grižah pa je poučeval katehet Jože Lohler, ki je kasneje učil na

glavni šoli v Celju (1859). Podrobno poročilo o številu šoloobveznih otrok iz l. 1824 in še 1830 izkazuje vsega 106 otrok. Nekaj časa je učil Anton Boštjan Berna (1829), potem pa Franc Kovač, ki je poučeval 81 otrok iz 4 vasi do l. 1839. L. 1837 je bila ustanovljena tudi nedeljska šola in naslednje leto, ko so zgradili šolo, je bil pouk še v cerkovniški bajti. Šola, ki je bila zgrajena l. 1838, je bila kasneje prezidana.

L. 1872 je učil Franc Ganser. V novi šoli, kjer se je pričel redni pouk na tedanji enorazrednici, pa so učili: Valentin Glinšek (1838—43), za Janezom Šrajem (1835—38), toženim in obsojenim zaradi ravnanja z denarjem, pripravnik Jakob Stvarnik (1843), Franc Kamnatnik (1843—45), Miha Teran (1844—46), Anton Povh (1845—50), Franc Damiš (1850—53), Jože Toplak (1853—67), ki je l. 1856 uvedel šol. kroniko (Chronik der Pfarrschule zu Greis), kjer zvedo, da je bil prvi pouk do l. 1838 v leseni stavbi s kletjo, v katero so zapirali poredne učence. Iz poročil l. 1865 v slovenščini izvedo, da je prejemal učitelj tedaj 220 gl in da je leto prej (1864) obiskal to šolo škofijski šol. nadzornik Lovro Vogrin, prej pa že Matija Vodušek (1857) in Slomšek (1858). V l. 1866—68 sta učila Jože Belak (Mejak?) in pomočnik Jože Steble, potem pa Janez Kocuvan od l. 1868 dalje.

Mesečne skušnje so bile prvega v mesecu in ob koncu polletja še polletne. Otroci so prihajali iz naslednjih naselij: Griže, Megojnica, Zabukovca, Sv. Pan-krac in najvišji obisk je bil dosežen l. 1858, ko je obiskovalo šolo 215 rednih, s ponavljalci pa 311 otrok. Potem je število nekoliko upadlo, tako da je l. 1869 izmed 307 šoloobveznih otrok obiskovalo le 164 rednih in 38 nedeljskih šolarjev, skupno torej 202. Število obiskujočih otrok je nihalo takole:

1837:	81 in nedeljskih 50 (sk. 131)
1838:	68 in nedeljskih 53 (sk. 121)
1839:	93 in nedeljskih 32 (sk. 125)
1840:	109 in nedeljskih 57 (sk. 166)
1841:	137 in nedeljskih 58 (sk. 195)
1842:	146 in nedeljskih 79 (sk. 225)
1843:	89, z nedeljskimi skupaj: 117
1844:	95, z nedeljskimi skupaj: 144
1845:	79, z nedeljskimi skupaj: 145
1846:	79, z nedeljskimi skupaj: 148
1847:	91, z nedeljskimi skupaj: 154
1848:	99, z nedeljskimi skupaj: 171
1853:	149, z nedeljskimi skupaj: 208
1854:	196, z nedeljskimi skupaj: 271

(Se bo nadaljevalo)

Borut Belec

RAZŠIRJENOST IN NEKATERE ZNAČILNOSTI DRUŽBENEGA VINOGRADNIŠTVA V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI¹

UVOD

Povojni družbenopolitični razvoj je privedel do formiranja večjih sklenjenih površin, katere upravljajo družbena gospodarstva. Leta 1966 je znašal njihov delež v občinah Maribor in Gornja Radgona 30 do 40 % površine, v občinah Slovenska Bistrica in Ormož 25 do 30 %, v občini Slovenske Konjice 20 do 25 %, v občinah Lenart, Ptuj in Ljutomer pa od 15 do 20 % površine.² V višjem subalpskem svetu so to predvsem gozdne, v subpanonskem gričevnatem in nižinskem svetu pa kmetijske površine, med njimi vinogradi.

Izraba podružbljenih zemljišč je imela nasploh precej drugačen značaj kot tistih v zasebni kmečki lasti. Pri poljskih površinah se je usmerila v specializirano proizvodnjo, predvsem pridelavo krmnih rastlin, na vinogradniških tleh pa v moderno plantažno vinogradništvo. Obdelava podružbljenih površin je zato mehanizirana in zahteva večje, sklenjene komplekse, kar ustvarja tudi docela specifičen videz pokrajine. Tako razlikujemo že na prvi pogled drobna razparcelirana zemljišča s pestro polikulturno proizvodno usmerjenostjo od monotonih arondiranih površin, največkrat s prevlado določene kulture. Tej podobi se pridružuje razlika v načinu obdelave, ki v tradicionalni kmečki pokrajini še posebej stopnjuje kontraste in divergenco v njenem družbenem razvoju. Izraba kmetijskega zemljišča je sicer v veliki meri odvisna tudi od velikosti gospodarstva in značaja zaposlitvene strukture, vendar je obdelava kmečkih vinogradov skoraj izključno motična in le redki so primeri sodobnejše žične vzgoje. Zato se je v kmečkih vinorodnih regijah ohranil enoten značaj vinogradniške pokrajine z vinogradi na kolju, komajda rahlo diferenciranimi zaradi različno skrbne obdelave.

V razvoju tehnologije vinogradništva se bo nedvomno še nadalje kazala tendenca umika tradicionalnega načina vzgoje na kolju, povezana s pomanjkanjem delovne sile. Ker pa je v sedanjih družbenoekonomskih razmerah pričakovati velikopotezno mehanizirano obdelavo skorajda le v družbenem lastništvu, se bodo ostareli zasebni vinogradi še dalje umikali, z njimi pa tradicionalni pejsaž in nasploh vinogradniške površine. To tendenco je mogoče prekiniti le s postopnim uvajanjem mehanizirane obdelave tudi v kmečkem vinogradništvu, ki ga delovna sila vedno bolj zapušča. Kmečki vinogradi so obenem potrebni obnove, saj je bila večina obnovljena po napadu trtne uši v obdobju pred prvo svetovno vojno. Zategadelj dajejo le nizke donose, v glavnem manj kot 20 hl pridelka na hektar. Poleg tega so proizvodni stroški zaradi

¹ Z izjemo poglavja o umiku vinogradništva v obdobju 1957—1968 brez Prekmurja.

² Razvoj kmetijstva v prostoru SR Slovenije, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 1970, karta 1.

naglega naraščanja cen reprodukcijskega materiala porasli močnejše kot prodajna cena vina. Če k temu dodamo še dejstvo, da dosega kmečko vino zaradi zaostale tehnologije pridelovanja in zlasti kletarjenja ob vedno strožjih kriterijih glede kvalitete le nižje cene, potem je razumljivo, da vedno bolj prevladuje spoznanje, da vinogradništvo v tradicionalni kmečki obliki nima več možnosti za obstoj. Predvideno obnovo kmečkih vinogradov in proizvodnjo bo zato treba organizirati na sodobnih načelih, kot je predvsem mehanizirana obdelava in predelava, obnova vinogradov v najboljših vinorodnih okoliših, izbira primernih sort in sistema obnove, zaščita provenience in kvalitete vin, ki bo omogočila uspešnejšo prodajo, ipd.³ Zaradi trenutne neakumulativnosti vinogradništva pa bo treba poiskati možnosti za kreditiranje obnove, in to v obeh sektorjih lastništva. Če tega ne bomo storili, bo kmečko vinogradništvo v zelo kratkem času propadlo, saj je prav pomanjkanje sredstev za obnovo tisto, ki največ prispeva k umiku zasebnih vinogradniških površin.

I. RAZŠIRJENOST VINOGRADOV S POSEBNIM OZIROM NA DRUŽBENO VINOGRADNIŠTVO

A) Razširjenost vinogradov po vinogradniških regijah

Iz statističnih podatkov⁴ o površinah vinogradov po katastrskih občinah izhaja, da je vinogradništvo skoncentrirano predvsem v Jeruzalemskih in Radgonskih goricah ter Spodnjih Halozah, kjer je 3.128 ha ali 44 % vinogradov južnega Pomurja in Podravja. Relativni delež vinogradov dosega v Jeruzalemskih goricah 15,3 %, v Spodnjih ali Vinorodnih Halozah 8,9 % in v Radgonskih goricah 8,2 % površine. V Zahodnih Slovenskih goricah, kjer je bil umik vinogradov v preteklosti izredno močan, so vinogradi skoncentrirani v Svečinskih in Mariborskih goricah. V prvih zavzemajo 5,4 %, v drugih 5,2 % površine. Vendar je njihov delež v posameznih vinorodnih okoliših različen. V velikem delu Mariborskih gorici dosega okrog 8 %, v Borlško-zavrčkih goricah 14 % in v Vzhodnih Ljutomerskih 16,5 %.

Vseh vinogradov je bilo v južnem Pomurju in Podravju po stanju iz leta 1967 7.084 ha. Slovenjegoriški zavzemajo 4.638 ha ali 65,5 %, haloški pa 1.463 ha ali 20,7 % vseh vinogradov, medtem ko odpade preostanek na manj pomembne vinorodne regije, in sicer: Dravinjske gorice (535 ha ali 7,5 %), Podpohorske gorice (403 ha ali 5,7 %) in Kozjak (44 ha ali 0,6 %).

Razloge, da je vinogradništvo najpomembnejše prav v Slovenskih goricah in Halozah, je iskati v kompleksu prirodnih in družbenih razmer, ki so bile v teh dveh vinorodnih regijah nadpovprečno ugodne. Mednje uvrščamo predvsem izjemne klimatske, pedološke in reliefne razmere ter bogat kapital cerkvenih ustanov, gosposčin in meščanstva. Ni slučajno, da je bilo zato v ekološko najugodnejših vinorodnih okoliših tudi največ tuje ali nedomače posesti. Ta je s povojno agrarno reformo in nekoliko kasnejšo odpravo viničarskih razmerij prešla v družbeno last in postala osnova za razvoj družbenega vinogradništva.

V celoti je družbenih vinogradov v južnem Pomurju in Podravju 2.731 ha ali 38,5 % vseh vinorodnih površin. Relativno najvišji je njihov delež v Slovenskih goricah, kjer znaša 44 % ali 2.042 ha, to pa pomeni 74,8 % vseh družbenih vinogradov v severovzhodni Sloveniji brez Prekmurja. V Zahodnih Slovenskih goricah je družbenih vinogradov 570 ha ali 44,6 %, največ v Svečinskih (163 ha ali 48,7 %) in Mariborskih goricah (298 ha ali 53,7 %). Srednje Slovenske gorice imajo najmanj družbenih vinogradov, in sicer 555 ha ali

³ Kmetijstvo, promet in zveze, trgovina, turizem. Valorizacija študij, elaboratov in drugega gradiva. Monografije po področjih. Ekonomski center Maribor, Maribor 1968, str 29—34.

⁴ Sumarniki zemljiških kategorij po katastrskih občinah SR Slovenije za leto 1967. Geodetska uprava, Ljubljana.

34 %, od tega pa jih je kar 450 ha v Radgonskih gorica, kjer pomenijo 62,7 % vseh vinogradov. V drugih vinorodnih okoliših Srednjih Slovenskih goric izrazito prevladuje kmečko vinogradništvo.

Za Vzhodne Slovenske gorice ni značilen le najvišji relativni delež vinogradov sploh, temveč prav tako najmočnejše razširjeno družbeno vinogradništvo. Družbenih vinogradov je 917 ha ali 52,9 % vseh vinogradov in so osredotočeni v Jeruzalemskih gorica, kjer jih je kar 819 ha ali 69 %. Delež družbenih vinogradov dosega tu ob Radgonskih gorica najvišjo vrednost, v ožjih vinorodnih okoliših teh dveh vinorodnih regij pa je celo še višji. Tako znaša v Gornjeradgonskih gorica 261 ha ali 69,6 %, v Vzhodnih Ljutomerskih gorica pa celo 416 ha ali 89,7 % vseh vinogradov.

V Halozah je sicer v poprečju le 29 % ali 425 ha družbenih vinogradov, vendar jih je od tega kar 401 ha v Vinorodnih Halozah. Njihov delež je posebno visok v Podlehniških (58,8 %) in Borlsko-zavrčkih gorica (49,9 %).

Izjemoma je delež družbenih vinogradov še visok v Pekrskih gorica, kjer odpade od 115 ha vinogradov kar 84,5 % na družbeni sektor. V celoti zavzema ta v Podpohorskih gorica 51,9 % ali 209 ha vinorodnih površin. Dravinjske gorice in Kozjak pomenijo v pogledu družbenega vinogradništva zelo malo.

Za pregled naj služi tabela o lastništvu vinogradov po regijah:

Tab. 1

Vinorodna regija	Površina vinogradov		Družbeni sektor	
	ha	%	ha	%
I. KOZJAK	44,5	0,7	15,1	33,9
II. PODPOHORSKE GORICE	403,4	2,3	209,3	51,9
1. Pekrske gorice	114,8	2,1	97,0	84,5
2. Slivniško-framske gorice	102,0	2,1	45,5	44,6
3. Slovenjebistriške gorice	186,6	2,6	66,8	35,8
III. DRAVINJSKE GORICE	534,8	1,7	39,3	7,3
1. Slovenjekonjiške gorice	208,7	2,0	29,2	13,9
2. Poljčanske gorice	275,2	1,9	9,9	3,6
3. Savinsko	50,9	0,8	0,2	0,4
IV. SLOVENSKE GORICE	4.638,3	4,5	2.042,5	44,0
A) Zahodne Slovenske gorice	1.279,2	3,9	570,6	44,6
1. Gorice med zg. Pesnico in Muro	724,9	3,2	272,6	37,6
a) Selniške gorice	46,1	1,4	6,1	13,2
b) Svečinske gorice	335,9	5,4	163,8	48,7
c) Jareninske gorice	253,1	4,0	88,3	34,8
d) Gasterajske gorice	89,8	1,3	14,4	16,0
2. Gorice med Dravo in zgornjo Pesnico (Mariborske gorice)	554,3	5,2	298,0	53,7
a) Kamniško-košaške gorice	264,9	8,4	182,5	68,8
b) Šentpetrske gorice	160,0	7,7	92,6	57,8
c) Voličinsko-dupleške gorice	129,4	2,4	22,9	17,7
B) Srednje Slovenske gorice	1.628,5	3,5	554,9	34,0
1. Gorice med Muro, zgornjo in srednjo Ščavnico	768,7	6,0	478,1	62,2
a) Cmureške gorice	50,9	1,3	27,4	53,8
b) Radgonske gorice	717,8	8,2	450,7	62,7
aa) Gornjeradgonske gorice	374,9	8,8	261,0	69,6
bb) Kapelske gorice	342,9	7,6	189,7	55,3

Vinorodna regija	Površina vinogradov		Družbeni sektor	
	ha	%	ha	%
2. Gorice med srednjo Ščavnico, srednjo in spodnjo Pesnico	597,1	2,7	47,7	7,9
a) Kremberško-negovske gorice	147,8	1,8	20,8	13,9
b) Antonjevske gorice	194,6	2,8	15,5	7,9
c) Juršinske gorice	254,9	4,1	11,6	4,5
3. Gorice med srednjo Pesnico in Dravo (Ptujске gorice)	262,7	2,1	29,1	11,0
C) Vzhodne Slovenske gorice	1.730,6	7,6	917,0	52,9
1. Zahodne Ljutomersko-ormoške g.	542,6	3,6	97,8	17,9
a) Zahodne Ljutomerske gorice	144,8	2,6	20,5	14,1
b) Zahodne Ormoške gorice	398,0	4,2	77,1	19,3
2. Vzhodne Ljutomersko-ormoške gorice (Jeruzalemske gorice)	1.188,0	15,3	819,4	68,9
a) Vzhodne Ljutomerske gorice	464,0	16,5	416,2	89,7
b) Vzhodne Ormoške gorice	742,0	14,5	403,2	55,7
V. HALOZE	1.463,7	5,9	424,9	29,0
1. Zgornje Haloze	240,1	2,1	23,8	9,9
2. Spodnje (Vinorodne) Haloze	1.223,6	8,9	401,1	32,7
a) Podlehniške gorice	308,5	8,3	180,2	58,8
b) Leskovško-cirkulanske gorice	607,1	7,9	66,0	10,8
c) Borlsko-zavrčke gorice	310,0	14,0	154,9	49,9

VINORODNO PODRAVJE

IN JUŽNO POMURJE

(vinorodne katastrske občine)

7.084,7   3,9   2.731,1   38,5

B) Razširjenost vinogradov po občinah

V prejšnjem poglavju smo spoznali razširjenost vinogradov po posameznih vinorodnih regijah. Ker pa izhajamo pri raznih družbenogeografskih raziskavah vedno pogosteje iz političnoupjavne razdelitve, ne bo odveč tudi njihova razširjenost po občinah.

Največ vinogradov, kar dobra četrtina ali skoraj 2.000 ha odpade na občino Ptuj, petina ali blizu 1.500 ha na občino Maribor, 16% ali skoraj 1.200 ha na občino Ormož, 12% ali blizu 900 ha na občino Gornja Radgona in 9% ali 600 ha na občino Ljutomer. Nad 500 ha ali 7,5% vseh vinogradov ima še občina Slovenska Bistrica, ki zajema Podpohorske in del Dravinjskih goric, medtem ko so vse prej naštete udeležene pri slovenjegoriških in haloških, mariborska tudi še pri pekrskih vinogradih. Najrevnejši glede vinogradov sta občini Slovenske Konjice in Lenart, obe skupaj z nekaj več kot 500 ha vinorodnih površin. Dravinjske gorice s Savinskim in nizke gorice ob srednji Pesnici v območju Lenarta pa še Zgornje Haloze in obronki Kozjaka se uvrščajo potemtakem med najmanj vinorodna območja med Muro in razvodjem med Dravo in Savo.

Glede na celotno površino občin, torej tudi nevinorodnega sveta, je delež vinogradov najvišji v občini Ormož (5,5%), ki zajema močno vinorodno gričevje in relativno najmanj ravninskega sveta. Podoben značaj imata občini Gornja Radgona s 4,2% in Ljutomer s 3,4% vinorodne površine, drugod pa je ta delež precej nižji.

Delež družbenih vinogradov je, kot smo to spoznali že v prejšnjem poglavju, zelo visok, saj dosega 38 % vseh vinorodnih površin. Na prvem mestu je občina Ljutomer, kjer sta podružbljeni dve tretjini vinogradov, nato pa sledita občini Gornja Radgona in Maribor s približno polovico. V občini Ptuj je podružbljena le slaba četrtnina, v drugih občinah pa manj kot 15 % vinogradov.

Glede na celotno podružbljeno površino vinogradov v južnem Pomurju in Podravju je vrstni red občin seveda drugačen. Največ družbenih vinogradov odpade namreč na občino Maribor, kjer jih je kar dobra četrtnina. Sledi občina Ormož s petino vseh družbenih vinogradov, nato pa s približno šestino občine Gornja Radgona, Ptuj in Ljutomer. Obe podpohorski občini Slovenska Bistrica in Slovenske Konjice ter osrednjeslovenjegoriška občina Lenart so udeležene pri takšni posesti le minimalno.

Podrobnejši vpogled v navedena razmerja omogoča tabela:

Tab. 2

Občina	vinogradi v ha	% površine	% celote	družbeni vin. v ha	% vseh vin.	% celote
Maribor	1.482,4	2,0	20,7	725,6	48,9	26,5
Slov. Bistrica	535,9	1,4	7,5	76,2	14,2	2,8
Slov. Konjice	223,6	1,0	3,1	32,3	14,4	1,2
Lenart	324,2	1,6	4,5	43,2	13,3	1,6
Gornja Radgona	873,8	4,2	12,2	483,3	55,3	17,6
Ptuj	1.922,0	2,9	26,9	453,3	23,5	16,5
Ljutomer	616,6	3,4	8,6	400,4	64,9	14,6
Ormož	1.177,7	5,5	16,5	525,2	44,5	19,2
SKUPAJ	7.156,2 ⁵	2,6	100,0	2.737,0	38,2	100,0

II. VINOGRADNIŠKE POVRŠINE DRUŽBENIH GOSPODARSTEV IN NJIHOV ZNAČAJ

Nosilec sodobne vinogradniške proizvodnje v povojnem razvoju slovenskega vinogradništva so bila družbena gospodarstva. Le družbeni vinogradniški obrati so bili ekonomsko sposobni obnoviti dotrajane vinogradniške nasade, uvesti velikopotezno mehanizirano obdelavo, nove sisteme vzgoje ter sodobno predelavo in uskladičenje pridelka. Razvoj v smeri modernizacije se je toliko stopnjeval, da je priklical močne družbenogeografske kontraste v pokrajini in divergenco v njenem razvoju.⁶ Prav zato je delež družbene posesti še toliko bolj pomemben.

V severovzhodni Sloveniji brez Prekmurja je trenutno osem družbenih gospodarstev⁷ z vinogradniškimi površinami, med njimi jih je šest, kjer ima

⁵ Razlika med podatkom za skupno površino vinogradov po občinah (tab. 2) in po vinorodnih regijah (tab. 1) se pojavlja zaradi Slovenskega Medmurja, ki pri slednjih ni upoštevano.

⁶ Primerjaj B. Belec: Socialnogeografski procesi in tipi pokrajinske transformacije v Ljutomersko-ormoških goricah, Zbornik razprav (mariborskih visokošolskih zavodov) 1959-1969, Maribor 1970, str. 99-117.

⁷ Nanje se nanašajo podatki v tabeli 3 in 4, zbrani na osnovi posebne ankete v letu 1970, ki se zato tudi razlikujejo od podatkov po katastru v tabelah 1 in 2.

vinogradništvo zelo pomembno ali celo dominantno vlogo. Po površini vinogradov so najpomembnejša »Jeruzalem« Ormož (obrat Slovenija vina Ljubljana) z blizu 500 ha ali četrtno vseh vinorodnih površin družbenega sektorja, Agrokombinat Maribor z nad 400 ha ali petino vinorodnih površin, vinogradniško-živinorejski kombinat Ljutomer z okoli 350 ha, nato pa sledijo kmetijski kombinat Ptuj s 300 ha, kmetijski kombinat Radgona z 200 ha in vinogradniško gospodarstvo Kapela s 150 ha.

Relativni delež vinogradov v skupni zemljiški površini družbenih gospodarstev je različen. Najvišji je pri vinogradniškem gospodarstvu Kapela in VŽK Ljutomer (okoli 20 %) ter obratu »Jeruzalem« Ormož (17%), pri drugih pa doseže največ 5% skupne površine (tabela 3).

Tab. 3

Družbeno gospodarstvo	vinogr. v ha	skupna pov. v ha	% povr.	% celote
Agrokombinat Maribor	7.985	416	5,2	20,8
Kmetijski kombinat Ptuj	6.091	306	5,0	15,3
Kmetijski kombinat Radgona	4.356	216	4,9	10,8
Vinogradniško gospodarstvo Kapela	770	151	19,6	7,5
Slovenija vino, obrat »Jeruzalem« Ormož	2.891	493	17,0	24,6
Vinogradniško-živinorejski kombinat Ljutomer	1.570	342	21,7	17,1
Kmetijska zadruga Slovenske Konjice	652	26	3,9	1,3
Agrokombinat KZ Lenart	2.850	52	1,8	2,6
SKUPAJ	27.165	2.002	7,3	100,0

Nasadi družbenega sektorja so bili zvečine po zadnji vojni obnovljeni na sodobni osnovi, vendar na različni tehnološki način. Tradicionalne nasade na kolju so zamenjali žični vertikalni nasadi in še posebno v zadnjem času terasni nasadi, v katerih prihaja moderna tehnologija v celoti do veljave. Slednjih je danes že več kot polovica vse vinorodne površine družbenega sektorja, v obratu »Jeruzalem« Ormož dve tretjini, v VŽK Ljutomer pa celo tri četrtnine. Najmanj terasnih površin je v Radgonsko-kapelskih gorica, kjer prevladujejo posebno v kmetijskem kombinatu Radgona vertikalni nasadi. Bolj v ravnotežju sta obe obliki trsne vzgoje v Agrokombinatu Maribor in kmetijskem kombinatu Ptuj. Družbenih nasadov na kolju je le še 4,7%, zato pa ti docela dominirajo v zasebni kmečki posesti. Odtod tudi razlike v podobi pokrajine, ki je v vinorodnih okoliših z zasebno posestjo še docela tradicionalna, drugod pa močno spremenjena.

Večina družbenih vinogradov je stara od 5 do 15 let (44%) in od 15 do 25 let (27%) ter je v obdobju največje rodnosti. Nad 25 let starih nasadov je komaj 6,7%. To so izključno nasadi na kolju, ki bodo izginili že ob prvi obnovi. Tudi dejstvo, da je mladih nasadov, starih manj kot 5 let, kar 22,5%, je dovolj perspektivno. Družbena gospodarstva vključujejo slednjič še nekaj potencialnih (neobnovljenih) vinorodnih površin. Največ takšnih ima kmetijski kombinat Ptuj (185 ha), deloma še tudi kombinati iz Radgone, Ormoža in Maribora, skupaj 168 ha (tabela 4).

Tab. 4

Družbeno gospodarstvo	sistem vzgoja (ha)			starost nasadov				Neobnov- ljene vin. površ.
	terasni	vertikal- ni	kol	do 5	5— 15	15— 25	nad 25 let	
Agrokombinat Maribor	222	192	2	172	101	130	13	50
Kmetijski kombinat Ptuj	136	156	14	2	230	60	14	185
Kmetijski komb. Radgona	45	162	9	15	42	119	40	60
Vinogradniško gospodarstvo Kapela	57	84	10	24	68	27	32	4
Slovenija vino, obrat »Jeruzalem« Ormož	318	148	27	87	287	118	1	58
Vinogradniško-živinorejski kombinat Ljutomer	258	80	4	151	111	75	5	10
Kmetijska zadruga Slovenske Konjice	26	—	—	—	26	—	—	3
Agrokombinat KZ Lenart	—	24	28	—	10	14	28	6
SKUPAJ	1062	846	94	451	875	543	133	376
struktura v %	53,0	42,3	4,7	22,5	43,7	27,1	6,7	

III. UMIK VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN

Ena bistvenih značilnosti slovenskega vinogradništva, še posebej v severo-vzhodni Sloveniji, je zmanjševanje proizvodnih zmogljivosti in proizvodnje. V zadnjih 30 letih slovensko vinogradništvo nezadržno nazaduje. Medtem ko smo imeli leta 1939 še 39.500 ha vinogradov, je leta 1954 njihova površina znašala le 30.114 ha, a leta 1967 samo še 22.515 ha. V prvem 15-letnem obdobju so se vinogradniške površine zmanjšale za 9.386 ha ali 23 %, v drugem 13-letnem za 7.599 ha ali 25 %.⁶ V severovzhodni Sloveniji brez Prekmurja je bilo leta 1896 še 16.269 ha vinogradov, leta 1967 pa le 7.084 ha,⁹ to pa pomeni zmanjšanje za več kot polovico. Do izrednega nazadovanja je prišlo na Kozjaku, nadpovprečnega pa še v Podpohorskih in Dravinjskih goricah. Na Kozjaku znaša indeks 1967/1896 14,4, v Podpohorskih in Dravinjskih goricah pa 38,5 oziroma 40,2. Vzroki za umik niso pogojeni le ekološko, temveč predvsem družbenoekonomske, saj si sicer ne bi mogli razložiti močnega nazadovanja ponekod v Slovenskih goricah in Halozah. V Zahodnih Slovenskih goricah znaša na primer indeks 1967/1896 celo 27,7.

Zmanjševanje vinogradniških površin v zadnjem desetletju lahko prav gotovo pripišemo dejstvu, da so okoli tri četrtine vseh kmečkih vinogradov stare več kot 50 let, saj so bile te površine sunkovito obnovljene v času po napadu trtne uši v začetku 20. stoletja, kasneje pa so jih le izjemoma obnavljali. Odločilna je bila tudi vrsta vzrokov tržnega značaja, tako neugodne razmere na tržišču z vinom doma in po svetu, konkurenca cenjenih »južnih« vin, dalje pomankanje kapitala za obnovo ipd.

Umik vinogradniških površin v družbenem sektorju ni bil dosti manjši kot v zasebnem. Kljub povojni obnovi se je tudi vinogradniška površina v družbenem sektorju zmanjševala, saj so opuščali vinogradniške lege, ki za intenzivno eksploatacijo niso bile primerne. Največ takšnih površin je bilo v

⁶ J. Medved: Spremembe v izrabi zemljišča in preseljanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih. Geografski vestnik XLII, 1970. Ljubljana 1970. Str. 16.

⁹ B. Belec: Zmanjševanje vinogradniških površin v Podravju in južnem Pomurju med leti 1896 do 1967. Zbornik Pedagoške akademije v Mariboru 1960—1970, Maribor 1970. Str. 259, 267.

Halozah, na Kozjaku, deloma tudi v Slovenskih goricah. Da pa se razmerje med družbenimi in zasebnimi površinami ni močnejše spremenilo v korist družbenih, je pripisati kmečki izrabi že popolnoma dotrajanih in nerentabilnih nasadov ter širjenju hibridov.

Gibanje vinogradniških površin¹⁰ po obeh lastniških sektorjih v obdobju 1957—1968 nam prikazuje tabela št. 5.

Tab. 5

Leto	Družbeni vinogradi		Zasebni vinogradi		Skupaj	
	ha	indeks	ha	indeks	ha	indeks
1957	2517	100	6668	100	9185	100
1962	2340	93	5859	88	8199	89
1968	2106	84	5443	82	7549	82

Razvoj po posameznih občinah je bil različen. Vinogradniške površine so porasle le v Prekmurju in občini Slovenska Bistrica, to je v manj pomembnih vinorodnih okoliših, povsod drugod pa nazadujejo. Največje nazadovanje kažejo občine Lenart, Ptuj, Gornja Radgona in Maribor. Gibanje vinogradniških površin po občinah je razvidno iz tabele št. 6.

Tab. 6

Občina	družbeni vinogradi		zasebni vinogradi		skupaj	
	indeks 1968/1957	indeks 1968/1957	indeks 1968/1957	indeks 1968/1957	indeks 1968/1957	indeks 1968/1957
G. Radgona	90	67	76			
Lenart	44	64	63			
Lendava	87	124	123			
Ljutomer	103	71	87			
Maribor	74	74	74			
Murska Sobota	72	104	103			
Ormož	88	87	87			
Ptuj	62	75	72			
Slov. Bistrica	178	85	104			

Opuščeni vinogradi prehajajo najpogosteje v travišča, redkeje v njive ali vrtove. Propadajoče kmečko vinogradništvo, povzročeno predvsem z depopulacijo, ostarelostjo delovne sile in nesposobnostjo za moderno obnovo, je tako nosilec procesa ozelenjevanja. O umiku vinogradov pričajo v podobi pokrajine le še svojevrstna zemljiška parcelacija na vinogradniške delce in grude ter razpadajoče viničarije, stiskalnice ali vinske kleti. Ker povzročajo opuščanje vinogradništva pretežno socialni dejavniki, bi lahko nekdanja vinogradniška zemljišča označili tudi za svojevrstni prikriti socialni (vinogradniški) prelog.

¹⁰ Razvoj vinogradništva kot surovinske baze za predelavo grozdja v severovzhodni Sloveniji. Kmetijski zavod Maribor, Ekonomski center Maribor, Maribor 1970, tabele 1—4. Zajeto je tudi Prekmurje.

DER FLÄCHENBESTAND UND MARKANTE ZÜGE DER GEMEINSCHAFTSEIGENEN WEINBAUBETRIEBE IM NORDÖSTLICHEN SLOWENIEN

Zusammenfassung

Nach dem zweiten Weltkrieg wurden in nordöstlichen Teil Sloweniens grosse Weingartenflächen in gemeinschaftseigenen (in der Folge kurz: »g. e.«) Weinbaubetrieben zusammengefasst. In diesen wandelte sich auch die Art der Bebauung mit der Anlegung von Plantagen, wodurch sich das altvertraute Landschaftsbild der rebenbewachsenen Hügelland beträchtlich verändert hat.

Im nordöstlichen Slowenien, abgesehen von der Region Prekmurje (das Land östlich von der Mur), nehmen die g. e. Weingärten eine Fläche von über 2700 ha und 38,5 % des Weingartenbodens ein. Da diese, »Draulandweinregion« genannte Weingegend das bedeutendste Produktionsgebiet für weisse Qualitätsweine in Slowenien ist, kommt diesen Zahlen nun so mehr Gewicht zu. G. E. Weingärten bedecken die relativ grösste Fläche in der Weingegend Slovenske gorice, nämlich über 2000 ha oder 44 % der Weinbaufläche und stellen damit drei Viertel der gesamten Fläche der g. e. Weingärten im südlichen Murland und Drauland. Davon liegen im östlichen Teil des Hügellandes Slovenske gorice g. e. Weingärten mit einer Fläche von über 900 ha und einem Anteil von mehr als 50 % der dortigen Weingartenfläche. Im Bereich der Gemeinde Ljutomer gehören sogar zwei Drittel der Weinbaufläche zu g. e. Weinbaubetrieben.

Von der gesamten Fläche aller g. e. Weinbaubetriebe in Slowenien entfallen auf die Weingegenden des südlichen Murlandes und Draulandes 87,3 %. Es ist daher verständlich, dass in diesem nordöstlichen Teil Sloweniens die grössten Weinbaubetriebe geschaffen wurden, die zugleich Träger und Vorbilder einer modernen Weinproduktion geworden sind. Der Weinbaufläche nach steht an erster Stelle der Betrieb »Jeruzalem« in Ormož, ein Weinbaubetrieb im Rahmen des Unternehmens »Slave-nija-vino«, mit einer Fläche von 500 ha. Es folgen die Weingärten des »Agrukombinat Maribor« (400 ha), des »Weinbau- und Viehzucht-kombinat« in Ljutomer (350 ha), des Landwirtschaftlichen Kombines in Ptuj (300 ha), des Landwirtschaftlichen Kombines in Gornja Radgona (200 ha) und das g. e. Weinbaugut in Kupela (150 ha). Die überlieferte Art der Rebenaufzucht an Pfählen musste solcher an Drahtgelder in vertikalem Aufbau und auf Terrassen weichen, die Kultivierung des Bodens ist fast durchwegs mechanisiert, während die Ernte nicht mehr in kleinen Weingartenkellern gekellert und gelagert, sondern in grossen Kellerbetrieben nach modernen Methoden weiter behandelt wird. Auch die Altersstruktur des Rebenbestandes ist in g. e. Weingärten als sehr günstig zu bezeichnen, da diese Weingärten grösstenteils nach dem letzten Krieg erneuert worden sind und sich derzeit in der Periode des grössten Ertrages befinden.

Trotz solcher grossen Erfolge der g. e. Weinbaubetriebe kann die Entwicklung der Weinbauwirtschaft, als ein Ganzes betrachtet, nicht als zufriedenstellend bezeichnet werden, da dieser wichtige Landwirtschaftszweig auch in der Nachkriegszeit, nicht nur in den vorhergehenden Zeitperioden, eine beträchtliche Verminderung der Anbaufläche zu verzeichnen hatte. So zählte man im Jahre 1896 im nordöstlichen Slowenien, von Prekmurje abgesehen, noch 16.269 ha Weinbaufläche, im Jahre 1967 nur noch 7.084 ha, und die Verminderung von Weinbauflächen geht weiter. Ein Grund dafür ist vor allem darin zu suchen, dass die bäuerlichen Weingärten verfallen ohne erneuert zu werden, und es ist andererseits zu sagen, dass auch die g. e. Weinbaubetriebe den Weinbau auf weniger günstigen Böden aufzulassen pflegen. Ein Weitergreifen dieser Entwicklung könnte nur mit entschledenen Eingriffen verhindert werden, gezielt auf den bäuerlichen Weingartenbesitz, dessen veraltete Arbeitsmethoden angesichts der bestehenden gesellschaftlichen und ökonomischen Entwicklung seinen Fortbestand nicht mehr rechtfertigen.

Die Wandlung des Rebengeländes in ein eigenartiges Braehland, vornehmlich bedingt durch die Wandlung der gesellschaftlichen Verhältnisse, zeigt sich landschaftlich in steigendem Masse in einer Erweiterung der Grünflächen, diesem höchst markanten Phänomen bei Änderungen in der Art der Bodenbenützung, insbesondere in einer bäuerlichen Weingegend. Das erklärt auch eine immer mehr sichtbare Divergenz zwischen der traditionellen Vorstellung der altvertrauten bäuerlichen Weingegend und deren neuem, durch die g. e. Weingärten geprägten Landschaftsbild.

POSEG ZGODOVINE V MISELNO-ESTETSKI SVET DVEH GENERACIJ

Izbral sem dva avstrijska pesnika, Georga Trakla (1887—1914) in Michaela Guttenbrunnerja (1919—), torej človeka dveh generacij, ki sta bili soudeleženi v dveh svetovnih vojnah. Oba sta v zgodnji mladosti morala k vojakom, na fronto, kjer sta doživela strahotno klanje in spoznala vso nečlovečnost toliko hvaljene civilizacije.

Za nas sta zanimiva oba, prvi — Salzburžan — kot državljani avstro-ogr-ske monarhije, v kateri smo živeli takrat tudi mi in doživljali njeno politiko z vsemi posledicami, drugi — Korošec, naš sodobnik, neposredno na meji dveh narodnosti — slovenske in nemškoavstrijske. Torej sta oba pripadnika naroda, ki ga imamo za glavnega povzročitelja prve svetovne vojne; če upoštevamo dejstvo, da je Avstrija po priključitvi leta 1838 pravzaprav tudi postala dokaj fašistična, je še skrivna druge svetovne vojne. Oba pesnika sta po svojem značaju, občutljivosti, estetski odzivnosti izrazito antimilitaristično razpoložena in je vojna v njiju zarezala globoke psihične travme. Trakl je duševno in telesno zlomljen propadel že med vojno, umrl je duševno zmeden kot narkoman v krakovski bolnišnici. Guttenbrunner je bil večkrat pred vojaškim sodiščem, obsojen na zaporne kazni, bil trikrat ranjen, a je vojno preživel in biva danes na Dunaju. Napisal je med drugimi veliko angažiranih pesmi, v katerih se zavzema za pravičnost, humanost in mir. Te angažirane pesmi so za nas posebno zanimive, saj prihajajo iz dežele, ki je tudi sicer deklarativno dokaj aktivna, kadar obravnava načela mednarodnega sožitja, a je v praksi precej gluha za mnoge pravične prošnje in zahteve koroških Slovencev. Tam se še vedno oglašajo šovinistični elementi, ki ob sprostitvi verjetno ne bi izbirali nič drugačnih sredstev, proti kakršnim se ravno obrača Guttenbrunner. Želimo si več tako kultiviranih ljudi, kot je ta pesnik, želimo si, da bi njegove pesmi zbudile poprečnega Avstrijca v njegovi moralni inertnosti ali dvoličnosti, da bi ga napravile občutljivega in razmišljajočega, odprtega tudi za vzgibe v drugih ljudeh. Končno želimo enako tudi vsem ljudem na našem območju in na vsej zemeljski obli.

Obe pesmi sta plod doživetja dveh vojn, ki sta do temelja pretresli evropsko civilizacijo in kulturo. Meščansko-krščanski moralni sistem je doživel svoj bankrot, strahote vojn so s krvavimi madeži zabrisale kodekse, človeštvo je pokazalo svojo goloto, zversko naravo, vprašljivost sožitja in miru se je globoko zarezala v zavest slehernega senzibilnega duha in je v njem prisotna še danes.

Ozadje obeh pesmi je propad dveh sistemov: pri Traklu je to monarhija, stoletja obvladujoča Srednjo Evropo, ki je v svojem smrtnem krču še povzročila strahotno svetovno vojno, pri Guttenbrunnerju je to fašizem, ki je sicer vladal v Evropi relativno kratko dobo, zato pa v njej nakopičil nečloveške oblike zatiranja, ki so presegle vsa barbarstva. Ker je v zgodovinski razvoj vključena tudi umetnost, sta obe agoniji našli svoj odmev tudi tam.

Poglejmo, s kakšnimi umetniškimi sredstvi sta to izrazila omenjena pesnika:

Georg Trakl

Človeštvo

Človeštvo, pred ognjenimi žreli stoječ,
Glasovi bobna, vojščakov čela mračna,
Koraki skoz krvavo meglo; črno železo, zvencoč,
Obup, noč v možganih žalostnih temačna:
Tod senca Eve, lov, denar rdeč.
Oblaki, skoznje pada svetel soj,
Večerja. V kruhu, vinu molk ždi nežno
In onih zbrano je dvanajst nocoj.
Ponoči v spanju pa kriče betežno;
Tomaž namočil v rano prst je svoj.

(prevedel M. Križman)

Georg Trakl

Menschheit

Menschheit vor Feuerschlünden aufgestellt,
Ein Trommelwirbel, dunkler Krieger Stirnen,
Schritte durch Blutnebel; schwarzes Eisen schellt,
Verzweiflung, Naecht in traurigen Gehirnen:
Hier Evas Schatten, Jagd und rotes Geld.
Gewölk, das Licht durchbricht, das Abendmahl.
Es wohnt in Brot und Wein ein sanftes Schweigen
Und jene sind versammelt zwölf an Zahl.
Nachts schrein im Schlaf sie unter Olbaumzweigen;
Sankt Thomas taucht die Hand ins Wundenmal.

Traklova pesem ima samo eno kitico, kljub temu pa opazimo dva dela po pet verzov. V vseh verzih je ohranjena rima, in sicer navzkrižna, menja-joča se moška in ženska (kot podoba trdega boja in nežne občutljivosti), prva enota rim se konča v petem verzu. Tudi ritmično se dela razlikujeta. Sicer v obeh prevladuje po pet iktusov, vendar so v prvem delu dokaj neenaki takti, medtem ko so v drugem enaki. Tako je prvi del bolj razsekan, trd, kot je vsebina, saj govori o strahotah vojne. To je pravzaprav nizanje bežnih vtisov, ki spominjajo na impresionistični slog. Vendar so za impresionizem značilni nežnejši toni; tema, groza, globoki pretresi, vera — nevera, usoda, smrt — vse to je značilno za ekspresionizem. To je preokupacija človeka zlasti po prvi svetovni vojni. Težišče v prvem delu je v izrazito ekspresivnih pridevnikih, ki označujejo grozo: ognjena žrela, mračni vojščaki, krvava megla, črno železo, noč v žalostnih možganih, rdeč (krvav) denar. Vedno kontrast svetlega, rdečega — eksplozij in krvi — in temnega, skrivnostnega — smrti. Ta leksika s samostalniki vred dobesedno in simbolično izraža strahote vojne, nesmi-selno in surovo početje, obup, tragiko nemočnih ljudskih bitij, ki jih ženejo v smrt. Nikjer ni direktnega obsojanja, ideoloških, moralnih gesel, je samo strahota vsega, kar se dogaja. A ravno to pretrese človeka v njegovem bistvu bolj kot samo obsojanje, saj budi moralno bolečino, gnus in sram, a tudi občutek nerešljivosti in obupa.

Prva beseda je **človeštvo** (naslov in še v prvem verzu), v njej so izražene masovnost mučenja, neskončnost, vesoljnost zla, ni rešitve, ker stoji človeštvo pred ognjenimi žreli, ki ga bodo prej ali slej pogoltnila. Tja se človeštvo premika zahrbtno organizirano, slavnostno, ob zvokih bobna, skozi meglo, v kateri odseva plamen žrel in se meša kri ranjenih in mrtvih. Na tej neusmiljeni, krvavi poti, kjer je nejasnost zunaj v megli in v temačnih možganih, ni slišati nič drugega kot samo ropotanje bobna in zven železja, torej odsotnost vsakega človeškega glasu, sleherne besede, te nosilke sporazumevanja in lju-bezni. To je stihija, ki rodi obup nad svetom in človeštvom sploh. Tako izra-ža peti verz nesrečo in zlo vsega življenja. Senca Eve, ta simbol izvirnega

greha in erotike, je povzročitelj nemira, pehanja, lova nekoga in nečesa; oblast denarja, rdečega, krvavega, je nazadnje v tem lovu vodilna sila.

Drugi del teče ritmično enakomerno, mirneje, zlasti miren je v svojem polnoglasju sedmi verz, ki izraža slutnjo neke elementarne tišine in harmonije, a predzadnji in zadnji verz ju pretrgata s krikom in dvomom. Tako je ta ritmična enakomernost pravzaprav izraz hipnega zastoja ob starodavnih simbolih, začudenje, nato globoka bolečina, dvom in izničenje.

Točno sredi pesmi se pojavijo simboli iz krščanske mitologije, tega konstituenta evropske zavesti, morale in kulture. Toda v tem verzu so nekako nalomljeni, prihajajoči iz poprej prikazanih strahot, še povezani z zlom. Nato preidejo v mirne in čiste simbole, kakor jih poznamo iz biblije. To je podoba zadnje večerje, obžarjene z znamenjem, ki potrjujejo prisotnost Boga, božjega na zemlji, voljo Očeta in Sina, da pomagata ljudem in jih vzameta k sebi. Kruh in vino, ta najlepša simbola telesa in krvi, neskončnega žrtvovanja in prejemanja, svetosti materialnega, sta vrh drugega dela. Zopet ni besede, človeškega glasu, toda tu ga ne nadomešča ropot nevarnih rekvizitov, ampak nežni molk, mir, ki je pravzaprav prisotnost Boga. Zbrani apostoli so sprejeli njegovo izročilo, toda v posvečenosti trenutka so Kristus s svojimi ranami, slutnja Petrove strahopetnosti in Tomažev dvom. To so kali, iz katerih se je razvilo vse kasnejše zlo človeštva: krvavo nasilje, nemoč in strah pred njim, dvom nad božjim in zveličanjem. Odtod kriki apostolov v spanju. Tako simbolično izraženo je počelo zla vsajeno v človeka že od začetka, obenem z dobroto, ki jo oznanja odhajajoči Bog. Toda apostoli ostanejo na zemlji in kriče. S tem pa tudi nastane dvom nad večnostjo dobre, nad njeno močjo, dvom nad krščansko religijo in božjim zveličanjem.

Pesem je tako krik pred nemočjo na zemlji, padec v obup, ki ga je pospešila kataklizma v prvi svetovni vojni. Vemo, da se je pretrgalo pri koreninah nekaj, kar je do tedaj veljalo kot upanje, vera v končno odrešitev, pa najsi je bil trenutek še tako strahoten. Pri Traklu se ta svet podre in so tradicionalni simboli videti kot relikti, kot spomini na davno integracijo, na ljubezen in dobroto; strahote vojne so jih raztrgale. Sicer so še zdaj tu, a nerabni, nelogični, tako da postanejo sami bolečina. In ta bolečina v končni fazi ne pozna več iskanja resnice, znajde se pred praznino, ki pošastno čaka, da nas sprejme izničene.

Poglejmo si še Guttenbrunnerjevo pesem, ki je odsev druge svetovne vojne.

Evropa

Prostor, poln besa in krikov bolečine,
poln bežečih in pobitih ljudi
in njih zasledovalcev, oborožene
in brezmočne človeške trume.
Eni se hočejo skriti,
drugi pretaknejo vsak kot,
preiščejo cerkve in stranišča,
kleti, grobove, snežne gore,
in jih z udarci naženejo ven,
in jih zgonijo skupaj, in jih filmajo,
ko tako stoje z vdignjenimi rokami,
in obrazom, obrnjenim v steno.

(prevedel M. Križman)

Europa

Ein Ort voller Wut und Wehgeschrei,
voll von Fliehenden und Erschlagenen
und ihren Treibern, bewaffnete
und wehrlose Menschenhaufen.
Diese suchen sich zu verkriechen.

Jene durchstüßern jedes Loch,
durchkämmen Kirchen und Aborte,
Kartoffelkeller, Gräber, Schneegebirge,
und jagen sie mit Schlägen heraus,
und pferhen sie zusammen, und filmen sie,
da sie stehn mit erhobenen Händen,
und mit dem Gesicht zur Wand.

Stilno se ta pesem seveda razlikuje od Traklove. Tudi tu najdemo sicer samo eno kitico, toda verzi so v svobodnem ritmu, rim ni, jezik se približuje prozi. Simbolov ni, vsa pesem je pravzaprav eno samo naštevanje stvari in dogodkov, ki bi jih lahko našli tudi v kakšnem poročilu. Da gre vendarle za umetniški jezik, kaže nekaj detajlov: elipsa v prvih štirih verzih, eliptična paralelizma v prvih dveh verzih, mnogovezje v zadnjih štirih stavkih, ki so poleg tega še ločeni z vejico, antiteze: bežeči ljudje — zasledovalci, oboroženi — brezmočni, eni se hočejo skriti — drugi pretaknejo vsak kot, cerkve — stranišča, kleti, grobovi — snežne gore; perifraza streljanja v zadnjem verzu; paradoks: z udarci jih naženejo ven in jih filmajo. Vse to bi sicer lahko našli tudi v jeziku proze, toda besede so izbrane tako in je njih število tolikšno ter razvrstitev takšna, da dobimo občutek ritma. Tudi ritem bi navsezadnje lahko našli v prozi, toda tu je pesnik hotel razvrstiti besede in stavke v verze ter jim s tem dati posebno težo, tako da nujno občutimo, da je to pesem. Vse je pravzaprav emfatični preobrat v grozo, stopnjevano v posebni teži ritma.

V čem sta si pesmi, kakor sta stilno različni, vendarle podobni? Trakl že z naslovom Človeštvo označuje širši prostor, človeštvo — svet, pretresen v elementarnosti. Guttenbrunner z naslovom Evropa prostor sicer zoži, a če pomislimo, da je bila Evropa izvor druge svetovne vojne in da se je Trakl kljub naslovu Človeštvo omejil na krščanski svet, vidimo, da imata oba v mislih eno: Evropo in zahodno kulturo in prek nje vse človeštvo, kjer se dogaja kaj podobnega. Da gre v bistvu za propad vrednot, za izdajo, skrajno posurovelost in brezupnost. Prve štiri vrstice obeh pesmi se presenetljivo ujemajo v naštevanju tipičnih vojnih situacij, samo da je pri Traklu več simbolike. Kakor pri Traklu je tudi pri Guttenbrunnerju prvi verz zgoščen v izrazu tipičnega, osrednjega problema: prostor, poln besa — se ujema s Traklovim simbolom: človeštvo, ki mu groze ognjena žrela. Ključ Guttenbrunnerjeve pesmi je v prilastkih prvega verza: prostor, poln sovraštva in krikov bolečine. Tu sta vzrok in posledica, tu je izvor zla, v teh ozirih Guttenbrunner hitreje povezuje oboje.

Temni vojščaki in njih koraki skoz krvavo meglo — to so pri Guttenbrunnerju oboroženi in brezmočni ljudje. Kot se pri Traklu pojavi obup, tako so pri Guttenbrunnerju brezmočne človeške trume tudi obsojene na obup. Eva, lov, rdeč denar — simboli za skrita dejanja, preganjanja — se v Guttenbrunnerjevi pesmi izražajo s skrivanjem enih in pretikovanjem drugih. In kakor se pri Traklu v šestem in sedmem verzu pojavi krščanska simbolika, najdemo pri Guttenbrunnerju v sedmem in osmem verzu besedi cerkev in grobovi, torej sveta kraja, ki pa sta v hipu najbrutalnejše oskrunjena, saj svetega ni več in se torej cerkev izenači s straniščem. V Traklovi pesmi se že v prvem delu človeštvo ob teatraličnih rekvizitih (boben) pomika v smrt, Guttenbrunner zaključuje svojo pesem s prikazovanjem teatralične geste (filmanje) pred smrtjo. To je diskrepanca med dosežki civilizacije in barbarsko nravjo človeštva. Obe pesmi se tako končujeta v resignaciji, v obupu nad svetom, v bolečini.

Pri Guttenbrunnerju je demitizacija hitrejša, neposrednejša, popolnejša, tempo razčlovečenja je »atomski«. Pri Traklu je vendarle neka retardacija, ob krščanski simboliki se še pomudi, vsaj v treh verzih se strahote umaknejo, in se šele nato vračajo med izginjavajočo simboliko. Traklov svet je bolečina, ko se trgajo elementarne, pravzaprav otroške podobe človeštva, zato pri njem med disharmonijo vendarle še začutimo melodioznost mola. Pri njem je groza izrazito čustvenega izvora. Guttenbrunnerjeva pesem je vsa v disharmoniji.

Tradicionalni svet je dokončno podrt, to je tudi razumsko spoznanje neke strahotne bolezni človeštva.

Znano je, da je bil Guttenbrunner pod Traklovim vplivom, vendar ni bil nikoli epigon. Tudi ta pesem verjetno ni nastala direktno po vzoru Traklove pekmi, saj je vendarle samostojna stvaritev. Podobnost je morda slučajna in rezultat podobnih dogajanj v časovno relativno bližnjih obdobjih na istem prostoru in ob isti narodnostni pripadnosti, podobni psihični konstelaciji obeh mladih pesnikov, v njunem skupnem trpljenju.

Kot taki sta pesmi klic proti nečlovečnosti vojn in angažma v globljem smislu. Sprejeti ju moramo tako, da se estetsko doživetje zlije z moralnim, da bo zrasla v nas drugačna moralna podoba, ki ne bo enodimenzionalna v nekem površnem in ravno tako surovem optimizmu ali pa v nihilistični pasivizaciji, ampak v odprtosti in občutljivosti, v kateri je dovolj lepote in bolečine že v občutku, da je narava nenehno propadanje in da je dovolj že ta groza, ne pa da ji dodajamo še drugo, neskončno človeško bestialnost.

Franc Šebjanič

ZAPISEK O SIMPOZIJU V MOGERSDORFU

Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij pod prizadevnim mentorstvom deželne vlade Gradišanskega je v dneh od 5. do 9. julija 1971 že tretjič domoval v gostoljubnem Mogersdorfu (Modlincih), na prizorišču zgodovinske bitke s Turki (1664) in na stičišču treh narodnostnih skupnosti. Glede na to in pa glede na dejstvo, da so mu tudi organizatorji določili generalno usmeritev v narodnostno problematiko panonskega območja, bi naj v tem smislu prispeval znanstveno fundiran delež k medsebojnemu zblíževanju in razumevanju. Vsebinskost referatov — le-teh je bilo deset — je potemtakem zadevala to občutljivo in zamotano vprašanje, ki še dandanes vznemirja duhove in v strujanju medsebojnih odnosov razkriva tako svetle kakor tudi temne spoznavne točke. Ob tej priložnosti so to ugotovitev »na kraju samem« izpričali tudi dialogi o hrvaškem vprašanju na Gradišanskem.

V okviru slavnosti ob otvoritvi simpozija je imel uvodno predavanje dr. Ferdo Hauptmann iz Gradca. V strnjeni obliki je analitično-prizadevno želel orisati temeljne silnice nacionalnega vprašanja v Avstro-Ogrski in hkrati s tem tudi boj za njih politično razrešitev v vzhodni Evropi. Če je bilo to predavanje dejansko široko razglabljanje o skorajda neizčrpnih temi, potem je dr. Ferenc Horvath iz Szombathelyja dokaj številnemu in discipliniranemu avditoriju v svojem referatu posredoval zgolj regionalno koncipirano podobo narodnostnega stanja v zahodnem delu Ogrske, v obdobju neposrednih turških vpadov in groženj. Njegov prispevek je bil zasnovan na konkretnih dokumentacijskih virih in je bil zategadelj v zgodovinsko-spoznavnem smislu dokaj ilustrativen.

Sintezo študijskih obdelav sodobne madžarske historične šole o razvoju nacionalnega vprašanja od fevdalnih do polpreteklih meščanskih časov je v preprosti in tembolj razumljivi izrazni obliki podal zanimivo in sprejemljivo prof. dr. Kalman Benda iz Budimpešte. Širšega in ne tolikanj efektivnega razglabljanja o madžarskem nacionalnem vprašanju v nekdanji monarhiji se je v svojem referatu lotil madžarski zgodovinar dr. Zoltan Szász. Še širše je posegel v zgodovinsko preteklost v srednji Evropi dr. Rudolf Neck z Dunaja, in sicer ambiciozno, analitično obravnavo nevtraliziranih in socialnih vprašanj.

Slovenski referent na simpoziju je bil publicist Franc Šebjanič, ki je, upoštevajoč nekatere nove razjasnitve, orisal razvoj protestantskega gibanja panonskih Slovencev vse do konca 18. stoletja. (Referat hrvaškega predstavnika B. Krizmana o Hrvatih v prvi svetovni vojni je, žal, izostal.)

Osvežujočo in lokalno tempirano dopolnitev simpozijskim temam pomeni predavanje dr. H. Prieklerja iz Eisenstadta, ki je avditoriju iz sosednih dežel pa tudi lastnim krajanom predstavljal razvojno podobo Mogersdorfa — vasice gostiteljice — od naselitve do današnjih dni.

K poročilu o tehnično dobro organiziranem simpoziju v Mogersdorfu je ob koncu — brez večjih pretenzij — morda treba dodati še naslednja spoznanja in želje:

1. Sodelovanje prirediteljev tovrstnih simpozijev iz treh sosednih dežel bi nedvomno bilo treba usmeriti tudi k nadaljnjemu dograjevanju vsebinskega koncepta simpozija, ki je vsekakor potreben in koristen tudi v bodoče.

2. Na takem znanstvenem srečanju bi bilo vsekakor dobro zagotoviti še udeležbo hrvaških in slovaških predstavnikov, in sicer ne samo zavoljo njih geografske sosesčine, temveč tudi zavoljo zgodovinske prisotnosti teh dežel v medsebojnih odnosih.

3. Slovenska udeležba na bodočih simpozijih ne bi smela biti številčno in prispevno tako skromna, kot je bil to slučaj ob tej priložnosti (zgolj en referent in maloštevilno zastopstvo). Ni nič pretirano zapisati, da bi Slovenci še kako morali biti zainteresirani za posredovanje in uveljavitev svojih zgodovinskih dognanj in spoznanj, ki so še bližnjim sosedom neznana.

Izkušnje doslejšnjih srečanj v Mogersdorfu upravičujejo prizadevanja v tej smeri in prav tako tudi podporo javnosti vseh sodelujočih dežel.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

8. (XLIII.) LETNIK 1972

UREDIL

S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOZE KOROPEC

IZDALO

ZDRUZENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU

V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA
V MARIBORU

ZALOŽILA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

ZA ZALOŽBO JOZE KOŠAR

NATISNILI SEPTEMBRA 1972

ČP MARIBORSKI TISK

V MARIBORU

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
8. (XLIII.) LETNIK 1972

1972
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU
V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

K A Z A L O

PRVI ZVEZEK:

	Stran
Jože Koropec: SREDNJEVEŠKO KONJIŠKO GOSPOSTVO	1
Die mittelalterliche Herrschaft von Konjice	13
Jože Koropec: ŠTATENBERG IN KMEČKI UPOR	14
Statenberg und der Bauernaufstand	33
Ivan Škafar: POSEST DOLNJELENDAVSKIH BĀNFIJEV LETA 1389	35
Antoša Leskovec: URADNA POTOVANJA MARIBORČANOV LETA 1565	65
Die Amtsreisen der Mariborer Bürger im Jahre 1565	67
Jakob Richter: PRIPRAVE ZA USTANOVITEV FILOZOFSKEGA LICEJA V MARIBORU	68
Préparatifs pour la fondation du lycée philosophique à Maribor	74
Mavriclj Zgonik: DELEŽ FALSKE GRAŠČINSKE POSESTI PRI RAZVOJU GOSPODARSTVA IN PREOBLIKOVANJU POKRAJINE NA LOVRENSKEM IN RUŠKEM POHORJU V 19. STOLETJU	75
Le rôle de la propriété seigneuriale de Fala dans le développement de l'économie et dans la transformation de la région à Pohorje d'est au 19 ^e siècle	98
Jan Šedivý: PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU III	100
Tone Ferenc: NOV OKUPATORJEV DOKUMENT O NAPADU NA POHORSKI BATALJON 8. I. 1943	151
Vladimir Bračič: RAZVOJNI PROBLEMI DRUŽBENEGA SEKTORJA KMETIJSTVA V SR SLOVENIJI OB PRIMERU KMETIJSKEGA KOMBINTA PTUJ	157
The development problems of Slovenia's Socialist agriculture exemplified in the instance of the combined collective farm at Ptuj	179

DRUGI ZVEZEK:

	Stran
Stanko Pohlč: ANTICNE GOMILE PRI VUČJI GOMILI	181
Antike Hügelgräber bei Vučja gomila	202
Jakob Richter: INKORPORACIJA IN PRODAJA MARIBORSKE ŽUPNIJE	203
Über die Inkorporation und der Verkauf der ersten Pfarre in Maribor	219
Jože Mlinarič: GOSPOSCINA VILTUŠ PRI MARIBORU PO URBARJU IZ LETA 1588	220
Dominium Viltuš apud civitatem Maribor secundum urbarium ex anno 1588	252
Ignacij Voje: O USODI TURŠKIH UJETNIKOV V SLOVENSКИH DEŽELAH V XVI. IN XVII. STOLETJU	254
Über das Schicksal der im slowenischen Siedlungsraum in XVI. und XVII. Jahrhundert in Gefangenschaft befindlichen türkischen Krieger	261

Jože Stabéj: JANEZ ANTON APOSTEL — PATER BERNARD DICTIONARIUM GERMANICO — SLAVONICUM 1760	263
Johann Anton Apostel — Pater Bernard Dictionarium germanico — slavonicum 1760	273
Etbin Bojc: ŠOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI	275
Borut Belec: RAZŠIRJENOST IN NEKATERE ZNAČILNOSTI DRUŽBENEGA VINOGRADNIŠTVA V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI	298
Der Flächenbestand und markante Züge der gemeinschaftselgenen Wein- baubetriebe im nordöstlichen Slowenien	306
Mirko Križman: POSEG ZGODOVINE V MISELNO-ESTETSKI SVET DVEH GENERACIJ	307
Franc Šebjanič: ZAPISEK O SIMPOZIJU V MOGERSDORFU	312

KAZALO

	Stran
Stanko Pohič: ANTIČNE GOMILE PRI VUČJI GOMILI	181
Antike Hügelgräber bei Vučja gomila	202
Jakob Richter: INKORPORACIJA IN PRODAJA MARIBORSKE ŽUPNIJE	203
Über die Inkorporation und der Verkauf der ersten Pfarre in Maribor	219
Jože Mlinarič: GOSPOŠČINA VILTUŠ PRI MARIBORU PO URBARJU IZ LETA 1588	220
Dominium Viltuš apud civitatem Maribor secundum urbarium ex anno 1588	252
Ignacij Voje: O USODI TURŠKIH UJETNIKOV V SLOVENSKIH DEZELAH V XVI. IN XVII. STOLETJU	254
Über das Schicksal der im slowenischen Siedlungsraum in XVI. und XVII. Jahrhundert in Gefangenschaft befindlichen türkischen Krieger	261
Jože Stabéj: JANEZ ANTON APOSTEL — PATER BERNARD DICTIONARIUM GERMANICO — SLAVONICUM 1760	263
Johann Anton Apostel — Pater Bernard Dictionarium germanico — slavonicum 1760	273
Etbin Boje: ŠOLE IN UČITELJSTVO NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM PRED STO LETI	275
Borut Belec: RAZŠIRJENOST IN NEKATERE ZNAČILNOSTI DRUŽBENEGA VINOGRADNIŠTVA V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI	298
Der Flächenbestand und markante Züge der gemeinschaftseigenen Wein- baubetriebe im nordöstlichen Slowenien	306
Mirko Križman: POSEG ZGODOVINE V MISELNO-ESTETSKI SVET DVEH GENERACIJ	307
Franc Šebjanič: ZAPISEK O SIMPOZIJU V MOGERSDORFU	312

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

8. (XLIII.) LETNIK 1972, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila založba Obzorja Maribor — Za založbo Jože Košar — Nastanilo septembra 1972 CP Mariborski tisk v Mariboru

R dp
ČZN
1972

39

118720036,1

COBISS •